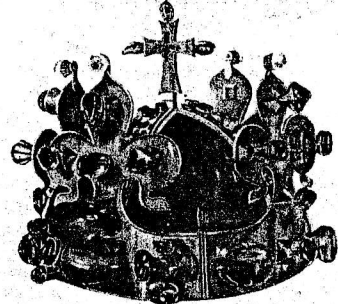

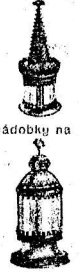
J I Ř Í R A K B Ý V A L I Č E C H O V Ě . .

Říské jablko.

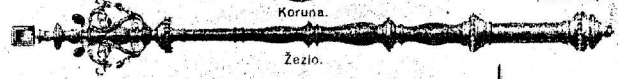

Koruna.

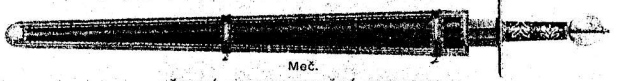

Nádoby na

pčsv. otejo.

Žezlo.

Meč.

ČESKÉ KORUNOVACNÍ KLENOTY.

ČESKÉ HISTORICKÉ MÝTY
A STEREOTYPY

NAKLADATELSTVÍ
H&H

ÚVODEM S minulostí se ve všedním každodenním životě setkáváme vlastně neustále. Všichni to víme a chápeme tento fakt jako samozřejmý. V centrech měst se kolem historických staveb pohybujeme po trasách, které naplánovali jejich středověcí zakladatelé, při cestách z jednoho města do druhého zase obvykle respektujeme směry starých zemských cest a císařských silnic. Vedle historických památek (paláce, zámky, kostely, městská i vesnická architektura, umělecká díla atd.) v obvyklém slova smyslu na první pohled zřejmých, určujících podobu většiny českých měst a vesnic, kromě sídlištní a komunikační sítě je to ovšem i přírodní prostředí, které je výsledkem dlouholetého vývoje. Pole, lesy (převážně jehličnaté lesní porosty vznikají u nás až v minulém století), drobná umělecká díla (kalvárie, sochy světců, boží muka) vtiskující české krajině její neopakovatelný ráz – to vše jsme zdědili po předcházejících generacích.

Minulost ale ovlivňuje náš život ještě mnohem hlouběji, než si uvědomujeme, nebo než si obvykle býváme ochotni připustit. Kromě vnějšího fyzického světa, který nás obklopuje, jsme totiž po předcích zdědili i svůj svět duchovní, své psychické životní prostředí. Stejně jako v každodenním shonu chodíme po křivolakých uličkách středověkých měst a míváme historické stavby, které vnímáme jako více méně samozřejmou součást života, pohybujeme se i při užívání většiny běžných pojmů v neméně křivolakých zákrutách zděděných významů, souvislostí, stereotypních představ, tradičních sympatií i animozit. Zatímco v hmotném historickém prostředí se ale pohybujeme vědomě a dokonce se pyšníváme jeho půvabem, existenci a působení myšlenkového dědictví mnohdy ani nepostřehneme. A tak bez přemýšlení operujeme s obecnými výrazy jako např. „národ“ nebo „lid“ a většinou si nejsme vědomi toho, že jejich přesný (nebo naopak vágní a mlhavý) obsah přebíráme ještě od generací národních buditelů. Podobně cítíme určitý emocionální náboj při slovech „Němec“, „šlechta“, „církev“ apod. – i v tomto případě vyplývají naše pocity z významů, které tyto pojmy nabyly zhruba během posledních dvou století. Dobrou ukázkou pojmu nesoucívho v sobě dodnes svědectví o době svého vzniku je např. nyní tak často užívané slovo „občan“. Ve většině evropských jazyků poukazuje jeho přesný význam na městské kořeny idejí občanských svobod a občanské společnosti (např. der Bürger, le citoyen, the citizen apod.), naproti tomu český „občan“, mířící spíše k venkovské obci, vypoovídá jasně o slabosti českého měšťanstva na počátku 19. století a zároveň i o adoraci vesnického lidu, chápaného jako nejvlast-

jší jádro národa. Ještě v roce 1846, když Karel Havlíček publikoval v PRAŽSKÝCH NOVINÁCH svou v mnoha směrech pozoruhodnou úvahu CO JEST OBEC?, v níž vysvětluje základní občanské povinnosti a povinnosti, zahájil ji napůl ironicky napůl vážně konstatováním, že na otázku, položenou v titulu, je možno v Čechách stát tuto odpověď: „*Obec jest místo plotem ohražené, nad každými dveřmi jest numero, v jednom domě bydlí rychtář, v jednom dvorě, v jednom slouhu a v prostředku je louže.*“

V následujících úvahách ale půjde o něco jiného než o odkrytí prapůvodních významů dodnes vžitých pojmů. Vycházejí z předpokladu, že v našem případě je působení odkazu minulosti na současný život ještě daleko hlubší a to vzhledem k tomu, že již ma česká společnost první poloviny minulého století, tedy doby, která de facto vytvářela náš myšlenkový svět, se snažila překonat svou kulturní i ekonomickou nevyspělost i neúplnou sociální skladbu především zdůrazněnou historizující orientací a svůlným odkladem současného světa budovala převážně na základě své vlastní historie o minulosti, svých mnohdy účelově vytvořených historických tradic. Z dob národního obrození (pro zjednodušení budeme raději užívat toto tradiční pojmenování s vědomím, že se ve skutečnosti jednalo o celý složitý proces české národní i občanské emancipace) jsme tedy zdědili i „historické“ zdůvodnění většiny našich postojů. Toto dědictví působí stále s nečekanou životností. ač si připomenout diskuse o německé otázce, kontroverzní postoje k oslavám výročí smrti sv. Jana Nepomuckého, cyrilomeletské i husovské tradici, otázku restitucí církevního a šlechtického majetku atd. Je samozřejmé, že tradiční obraz národních tradic a z něho vycházející postoje k aktuálním problémům, vytvořené během prvních tří čtvrtin 19. století, jsou zatíženy množstvím rysů, které se již dlouhou dobu naprosto v ničem neshodují s současným stavem poznání historické vědy. Ta se proto čas od času pokouší o změnu společenského historického vědomí, většinou ale bezúspěšně. Historikové přitom obvykle staví proti sobě tradici a výsledky svých výzkumů, které prohlašují za definitivní. Často se k nim (zvláště v dobách společenských převratů) připojuje radikální publicistika, libující si v zábavě, kterou byom mohli označit jako „bourání mýtů“.

Přesto ale s překvapením pozorujeme, že podobné snahy se setkávají s příliš velkým úspěchem. Příčin bude, jako obvykle, několik. Na prvním místě se zřejmě jedná o určitou myšlenkovou lenivost, která jen velmi nerada opouští stará známá a vžitá témata, dále je třeba počítat s lichotivou podobou národního

historického mýtu apod. Musíme si totiž uvědomit, že to, co označujeme jako společenské historické vědomí, je ve skutečnosti široká a mnohvrstevná oblast. Podle Miroslava Hrocha, který se z českých historiků studiem zdrojů i funkce historických reminiscencí ve společenském vědomí zabýval nejpodrobněji, lze hovořit v podstatě o třech problémových rovinách: o historickém vědomí, historickém povědomí a o historických tradicích. Historické vědomí je v tomto kontextu možné považovat za formu hierarchicky nejvyšší. Jedná se o reflektované poznatky a soudy, jejichž nejkultivovanějším vyjádřením je samozřejmě historická věda. Jako historické povědomí naproti tomu označujeme mlhavě ohraničenou škálu nejrůznějších apriorních soudů, poznatků získaných ponejvíce z mimovědeckých zdrojů – ze vzpomínek na školní výuku, z četby historických románů (v moderní době je ovšem dominantním a nejučinnějším zdrojem pro vytváření historického povědomí film a televize), z průvodcovských výkladů při návštěvách historických památek, z domácího rodinného a regionálního podání atd. Konečně tradice je vědomě vybraná, uměle vytvořená (a často účelově přizpůsobená) linie historického vývoje, která má dokazovat „historickou legitimitu“ určitého celku (národa, společenské skupiny nebo vrstvy, církve apod.). V tomto smyslu tedy lze rozlišit např. husitskou tradici národní, vojenské, náboženské nebo sociální. Toto rozlišení na historické vědomí, povědomí a působení historických tradic má ovšem povahu čistě instrumentální. V praxi se samozřejmě všechny oblasti prolínají a vzájemně ovlivňují. Nejlépe to osvětlí konkrétní příklad. I profesionální historik, pokud v mládí četl Dumasovy Tři mušketýry, si při vyslovení jména kardinála Richelieu asi nejprve vybaví aféru s královninými přívěsky a až později si uvědomí, že šlo o jednoho z největších státníků 17. století.

Nelze však přehlížet ani nedostatky, které se projevují při snahách historické vědomí „napravit“. Destruktivní proces „bourání“ bývá totiž mnohdy stejně křečovitý a vykazuje stejně malou míru historické poučenosti jako zatvrzele obranné postoje tradicionalistů. Radikálové se navíc často omezují na pouhé „přeplování“ hodnotících znamének, místo aby vysvětlovali a argumentovali další neudržitelnost tradiční interpretace. Jevy doposud uctívané a hodnocené vysoce kladně prostě označí za negativní a naopak, přičemž velkoryse přehlížejí, že hranice začarovaného kruhu tradičního výkladu vlastně vůbec nepřekračují. Vědci zase bývají natolik okouzleni výsledky vlastního výzkumu, že je považují za poznání definitivní, jako by něco takového v historii bylo

ibec možné, a na své předchůdce pohlížejí s přezíravou ironií. Zláště neodolatelným způsobem tento vědecký přístup působí, když se později ukáže, že se kritikovi podařilo nahradit jeden ýtus druhým. Tak třeba rozbil již v 18. století piarista Gelasius obner (WENNCÉLAI HAGEK A LIBOCZAN ANNALES BOHEMORUM, 61 - 1786) na padrtí autoritu kroniky Václava Hájka z Libočan ou kritikou pověsti o praotci Čechovi a nahradil ji vlastní „učeu“ teorií o „Ziších“ jako skutečných pravěkých předchůdcích ského národa. František Palacký zase zahájil první díl svých ĚJIN NÁRODU ČESKÉHO kritikou nevěrohodnosti starých kroniřů a své vlastní líčení i celou koncepci slovanského pravěku rané doby dějinné založil na víře v pravost RUKOPISŮ KRÁLOVÉVORSKÉHO A ZELENOHORSKÉHO.

Musíme se totiž smířit s tím, že historické poznání je stále edokončené, že v minulosti budeme nacházet stále nové aspekty zbuzující naši pozornost, že se změnou historické perspektivy se ude měnit i hodnocení jednotlivých historických událostí i jejich rotagonistů, že toto hodnocení je vždy nějakým způsobem polatné hodnotové stupnici historikovy současnosti. Konečně je utné mít na paměti, i když to řada historiků nerada slyší, že i ějepisec je vždy spjat se svou dobou a že do své interpretace inulosti nutně promítá své vlastní zkušenosti, názory, sympatie antipatie. Bez této vazby k současnosti by se přece historiografie ménila jen na suché registrování dat a faktů – na druhé straně e samozřejmě nemůže změnit v publicistické posluhování aktuálním potřebám a rezignovat na svou vědeckou poctivost a opravovost. S oběma popsánytmi tendencemi se ovšem v dějinách ějepisectví setkáváme více než často.

Tato práce si tedy neklade za cíl ani „bourání mýtů“, ani eusiluje o předložení „pravdivého obrazu minulosti“. Půjde v ní řede vším o postižení národního historického mýtu v jeho zároeečné podobě, kdy se formoval uvnitř vlastenecké společnosti rvní poloviny minulého století. Věřím, že soustředění se na toto bdobí, z něhož je čerpána většina dokladů, umožní nejlépe vnikout do jeho podstaty. Samozřejmě se ale na tuto éru neomezují triktním způsobem, kde je třeba, zacházím hlouběji do minulosti, ebo naopak uvádím i další proměny toho kterého motivu i směem k současnosti.

Kromě toho se pokusím o postižení potřeb, na kterou tento nýtus reagoval, a tedy i důvodů jeho vzniku a trvání. Problém otíž nespočívá ani tak pouze v tom, že tento tradiční mýtus je hlediska dnešního stavu poznání historické skutečnosti neprav-

divý, vždyť vývoj každého vědeckého oboru s sebou přináší revizi a překonávání názorů předcházejících generací, ale v anachroničnosti a někdy i škodlivosti jeho dalšího fungování ve společenském vědomí.

Dnes, když máme v kolektivní paměti uloženy lidstvem dosud nepoznané hrůzy, které přineslo až 20. století, není možné do nekonečna opakovat fráze o „pobělohorské pohromě“ a o habsburské monarchii jako „žaláři národů“. Generacím, které na vlastní kůži prožily a prožívají stinné stránky nacionalismu, nelze stále předkládat k věření schéma interpretace historického vývoje, založené na představě o nacionální výlučnosti.

V žádném případě by také nemělo jít o prosté odmítnutí nebo zesměšnění tradičních přístupů či o jejich prohlášení za „nevědecké“. Vždyť v době svého vzniku se výklad dnes odmítaný jako tradiční opíral o výsledky bádání Františka Palackého, který patřil mezi nejvýznamnější představitele historické vědy 19. století v evropském měřítku. Chybný by byl rovněž názor, považující následující kapitoly za další z projevů „národního masochismu“; se stejnými problémy se musely přece vypořádat i ostatní evropské národy, které si také prodělaly svá nacionalistická období, a to včetně těch, v nichž dnes vidíme zářné vzory občanského chápání národa v protikladu k pojetí etnickému. Stačí si vzpomenout na kouzelnou knížku Zápisník majora Thompsona, kde Pierre Daninos líčí potíže chlapečka, který se půl roku učí dějepisu na škole anglické a půl roku na škole francouzské, a podobných příkladů by bylo možné citovat množství. Také ostatní národy tedy měly svá historická falza, „zbožné lži“ a mýty. Český případ můžeme tedy chápat i jako jeden z dokladů naší souvislosti s evropskou civilizací, s níž sdílíme dobré i zlé.

Opakuji tedy, že knížka chce přispět k poznání kořenů a funkce českého historického mýtu. Jsem totiž pevně přesvědčen, že jediná cesta k překonání tradičního výkladu spočívá právě v pochoopení prostého faktu, že se jedná o schéma zděděné. Pouze s tímto vědomím je možné se s úspěchem pokusit o samostatný přístup k minulosti a tím i k současnosti. Budeme-li si vědomi, že se jedná o mýtus, není také nutné se jej zbavovat. S použitím již uvedeného příkladu je to možné obrazně vyjádřit takto: Znalost skutečné státnické velikosti kardinála Richelieu nemůže v žádném případě nikomu zabránit, aby při cestě za přívěsky nadržel palce panu D'Artagnanovi a jeho přátelům ...

NÁROD VELIKÝ VE SLÁVĚ I V UTRPENÍ

Počátek českého mýtu – praotec
Čech nachází zalíbení v krajině
pod Řípem a slibuje svému
národu blahobyť, který ho zde
očekává.

Blaničtí rytíři, očekávající v nitru hory okamžik, kdy bude v Čechách nejhůř, aby mohli konečně zasáhnout.

Císař Karel IV. vstoupil do historické paměti jako „Otec vlasti“ proslulý četnými založeními – univerzity, Nového Města, Karlštejna atd., zde jej vidíme při činnosti sice ne tak okázalé, ale neméně užitečné, při zakládání vinic.

„Nevím upřímný a slovný Čechu! co by tobě nad takové čtení mělo být milejšího, jako když se připomínají šlechtynosti a statečnosti slavných předkův našich, kteří o rozšíření cti a dobré pověsti svého národu jedině pečovali, a byvše rodem i ctnostmi znamenití, k následování hodných příkladů nám pozůstavili,“ napsal již roku 1806 Jan Rulík v předmluvě k HISTORICKÉMU VYPSÁNÍ STAROŽITNÉHO A SLAVNÉHO PANSKÉHO RODU KRUŠINŮV ZE ŠVAMBERKA a bezděky tak hned v samých počátcích formování moderního českého národa (procesu tradičně označovaného jako národní obrození) formuloval těsnou vazbu českého nacionalismu na historické reminiscence, vazbu, která přežila 19. století a s jejímž působením se můžeme setkávat i v naší současnosti.

V prvních desetiletích minulého století ovšem historismus „slovných a upřímných Čechů“ nebyl na našem kontinentu nějakou výjimkou. Postfeudální evropská civilizace, která se právě tehdy mj. i pod hesly národních individualit transformovala do podoby občanské demokratické společnosti, byla logicky nucena si vytvořit i nový vztah k minulosti. Nastupující myšlenky si vynutily revizi všech dosavadních hodnot a ta se samozřejmě nemohla vyhnout ani historii.

V jednom směru ovšem nový přístup k dějinám na předcházející epochu osvícenského racionalismu přímo navazoval, a sice v sekularizovaném chápání historického dění. Z dějepisného vyprávění i z interpretace historických událostí již definitivně zmizely zázračné zásahy – např. interpretace bitvy na Bílé hoře jako vítězství P. Marie – ovlivňující chod dějin a (alespoň teoreticky) byl přejat i osvícenský ideál historické pravdy dosažitelné kritickým zkoumáním pramenů. Proti předcházející chladně rozumářské epoše ale přicházející romantické generace zaujímaly k minulosti vztah mnohem emocionálnější. V romantickém pojetí je totiž minulost stále živá, aktualizovaná a samozřejmě zároveň velmi často idealizovaná. Racionalističtí historikové 18. století přehlíželi dějiny z mnohdy povýšeného stanoviska své doby, kterou jedinou považovali za skutečně „osvícenou“, a starší období, zvláště středověk, pro ně bylo nepochopitelnou epochou tmářství, krutosti a náboženského fanatismu. Tím ovšem zároveň položili základy k řadě dodnes živých mýtů o „temném středověku“, jezuitech, inkvizici atd. Na počátku 19. století se přístup k minulosti opět změnil.

Pro generaci, která na vlastní kůži prožila agonii „věku rozumu“ končícího krvavými lázněmi revoluce a napoleonských válek, se naopak středověk stával vysněnou dobou řádu, harmonie a ideálního snažení. A jestliže k dědictví Velké francouzské revoluce kromě obecných hesel „Volnosti, Rovnosti a Bratrství“ patřil i postulát „jednotného a nedělitelného národa“, není příliš udivující, že nejdůležitějším druhem historických prací nastupujícího věku se staly individuální dějiny jednotlivých národů, chápaných jako svébytné organismy, z nichž každý plní v měřítku celosvětových dějin své vlastní nezastupitelné poslání. V této souvislosti je nutno poznamenat, že nacionalismus, jehož stinné stránky nám naše století dalo (a dává) prožít v míře více než svrchované, sehrál v době vzniku občanské společnosti i svou roli pozitivní. Právě ve jménu národních individualit byl úspěšně popírán přežitý středověký universalismus, idea jednotného národa pomáhala překonávat stavovské rozdíly, kdy společně sdílené vlastnictví bylo svazkem spojujícím všechny společenské vrstvy. Teprve na tomto pozadí je možné pochopit podstatu nového vztahu k dějinám. Jestliže byl národ pojímán jako svého druhu mystická jednota předků, současníků i potomků, stala se i národní minulost společně sdíleným osudem, společným dědictvím celého národa, jehož každý uvědomělý příslušník se nyní mohl hlásit i k slavným panovníkům, členům nejproslulejších rodů, jako ke svým předkům. I nacionálně interpretovaný historismus se tak stával konstitutivním prvkem nové společnosti.

Evropská národní hnutí se však k minulosti nepřibližovala jen prostřednictvím vědeckého studia a odborných, případně populárních, dějepisných prací. Kult historie zasáhl v první polovině 19. století snad všechny sféry společenského života a „starobylost“ se stala jednou z nejuznávanějších hodnot. Jako chrámy národní velikosti byla tehdy zakládána národní (příp. zemská) muzea vycházející vstříc obrovské popularitě historických památek hmotných i písemných. Z Francie vycházel zájem o středověké katedrály, v jejichž duchu byly v gotickém tvarosloví dostavovány (resp. představovány) stavby, jimž byl z určitých důvodů připisován symbolický celonárodní význam (např. v Německu dostavba dómu v Kolíně nad Rýnem). Historizující móda v architektuře dokonce romantické období přežila, a tak se s pseudogotickými chrámy běžně setkáváme v nově budovaných městských čtvrtích, nové reprezentační stavby (muzea, divadla, ale i třeba

nádraží) mívají často podobu novorenezanční a také technické a průmyslové stavby bývají zdobeny gotickým cimbuřím. Zámožnější jedinci, pokud si pro své potřeby nekoupili a neadaptovali originální středověký hrad – jako se to např. v našem prostředí ještě na počátku 20. století stalo s Kokořínem, k jehož novoromantické přestavbě, spojující ideu rodinného památníku s oslavou národní minulosti, si majitel Václav Špaček a potom jeho syn Jan přizvali jako odborné poradce historiky Zikmunda Wintra, Augusta Sedláčka a Zdenka Wirtha – si zase stavěli novorenezanční nebo novobarokní vily, na fasádách velkoměstských činžáků pro ty chudší byly alespoň přilepovány štukové gotické ozdoby, nad vchody umisťovány busty historických osobností a průčelí byla zdobena sgrafity s historickými náměty. Jména historických osobností či místa spjatá s významnými historickými událostmi sloužila zase jako nejčastější náměty pro pojmenovávání ulic a náměstí.

Kromě toho se v 19. století témata čerpaná z minulosti stala také mocnou inspirací umění (literatury, dramatu, malířství a dokonce i hudby), které se tak mj. právě prostřednictvím uměleckého zpracování historické látky zapojovalo do národotvorného procesu jako jeden z jeho nejdůležitějších činitelů. Obecně přitom platilo, že umělecké ztvárnění historických námětů bylo považováno za jeden z nejdůstojnějších způsobů uměleckého vyjádření. Charakteristické je, že tato díla, na prvním místě samozřejmě historická beletrie, byla hodnocena především jako způsob popularizace historických poznatků a tím i národního uvědomění. *„Z toho vidno, že úloha historického romanopisce jest veledůležitá, veliká, vznešená, svatá!“* formuloval toto poslání oblíbený český vlastenecký týdeník KVĚTY roku 1847 v recenzi právě vydané Chocholouškovy povídky PALCĚŘÍK. Všemi těmito cestami se tak představa o zvláštním a jedinečném charakteru dějin každého národa stávala společně sdílenou součástí myšlenkového světa všech jeho příslušníků, takže je možno u každého národa mluvit o jeho specifickém historickém vědomí a povědomí. Je přitom jasné, že v jeho rámci se našlo místo pro množství legend, nekriticky přebíraných tradic, lichotivých představ o sobě samých (autostereotypů) a naopak černými barvami vykreslených obrazů „dědičných nepřátel“ i ustálených soudů o národech ostatních (heterostereotypů), které mnohdy působí ještě v naší době.

V českém případě mě tradiční „obrozený“ historismus se všemi svými atributy tak, jak se vytvořil během první poloviny minulého století, zvláště tuhou život vyplývající z charakteru našich novodobých dějin. Epocha formování moderních národních společností totiž zastihla Čechy právě v době, kdy vrcholily centralizační a unifikační tendence habsburské monarchie. Státoprávní subjektivita jednotlivých zemí mocnářství byla potlačována na minimum, jednotně fungující správa měla být zajištěna užíváním jednotného úředního jazyka, kterým se stala němčina. Přesto, že v těchto ustanoveních samozřejmě nelze, i když se tak někdy stává, hledat projevy německého nacionálního šovinismu, přece jen jejich důsledky, zvláště ve školství a veřejném životě vůbec, znamenaly zatlačení češtiny do pozice jazyka jen trpěného. To spolu s neúplnou sociální skladbou tehdejšího českého národa (bez šlechty a vůbec vyšších společenských vrstev) vedlo k situaci, kdy společenský vzestup byl většinou vázán na osvojení až přisvojení si němčiny.

Přehlédnout nelze ani skutečnost, že historizující orientace se v českém myšlení prosazuje již od 17. století. Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina z Čechorodu a jejich přátelé z řad duchovenstva řeholního i světského, těžce nesoucí pobělohorskou realitu, kterou vnímali jako nezaslouženou a nespravedlivou křivdu páchanou na českém národě i státu, zahajují dlouhou tradici historické argumentace při prosazování národně politických požadavků. Uprímní vlastenci i oddaní příslušníci římské církve poukazovali na katolickou minulost země, která nemůže být stále trestána za krátkou husitskou epizodu. Barokní autoři sepisovali životopisy českých světců i historii mariánských poutních míst, které se jim pod rukama měnily v dějiny jednotlivých krajů české země, v níž P. Maria našla takové zalíbení, že ji oslavila svou přítomností. Balbínovi se spis *EPITOME RERUM BOHEMICARUM* (1677), zamýšlený jako historie zázračného obrazu P. Marie Staroboleslavské, barokem uctívaného jako „Palladium země české“, dokonce pod rukama změnil v syntézu celých českých dějin, které tím postavil pod zvláštní mariánskou ochranu. Stejnou tendenci jsou prodrchnuta i další historická, genealogická a vlastivědná díla českého baroka. Důraz na katolickou historickou tradici země se zdůrazněním rozkvětu za pravověrné vlády císaře Karla IV. vedl až k vlně vlastenecky motivovaného historismu, který se nevyčerpal jen historickou tvorbou ve vlastním slova smyslu, ale ovlivnil

celou českou barokní kulturu. Stačí jen připomenout slavnou architekturu české barokní gotiky (např. klášterní kostely v Sedlci, Kladrubeck a Žďáru nad Sázavou), symbolicky vyjadřující tuto orientaci.

Byl to tedy Balbínův kruh, který založil dlouhou tradici historismu v českém národním a politickém myšlení. Jeho podněty je možno sledovat ještě hluboko do 18. století v díle např. Jana Bonaventury Pittera, Magnoalda Ziegelbauera a dalších. Také české osvícenství, vyvíjející se v opozici vůči předcházející epoše protireformace, nese v sobě dědictví historismu jako jeden ze svých charakteristických rysů, které ho odlišují od soudobého myšlení německého a rakouského. Osvícenští historikové na jedné straně „čistí“ české dějiny od legendárních a vyfabulovaných motivů (připomeňme si zdrcující kritiku kroniky Václava Hájka z Libočan provedenou Gelasiem Dobnerem), sekularizují samo chápání historického vývoje a přistupují ke kritickému zkoumání svých pramenů, z magického kruhu fascinace minulostí se však nevymanili. Silné zastoupení historické tematiky na stránkách osvícenských časopisů to jasně dokládá. Zároveň je právě na jejich pojednáních dobře pozorovatelný vliv historických reminiscencí a jejich důsledného promýšlení na postupný vzrůst národního cítění vedoucího až k postojům, které je možno označit jako protiosvícenské.

Jaký tedy div, že se i hrstka prvních českých vlastenců při překonávání občasných návalů skepse a takřka stálého pocitu méněcennosti obracela k dějinám svého národa. Slavná minulost byla v jejich očích zárukou dalšího trvání národní existence, úspěchy v dějinách dosažené, ať už na poli válečném či kulturním, bránily Čechy proti výtkám nedostatku vlastností nutných k získání samostatné národní existence. Proto byla vyzdvihována síla středověkého českého státu, přeceňovány jeho mocenské výboje a až do nebes vynášena jeho kulturní a vzdělanostní úroveň – kde to nešlo jinak, tedy i za pomoci padělků a „zbožných“ lží. (Ani v tomto ohledu ale nebyl český přístup v Evropě výjimkou, za níž bychom se museli zvláště stydět, připomeňme písně tzv. Ossiana či Slovo o pluku Igorově, dvě falza vzniklá na protilehlých koncích Evropy). Svou roli zřejmě sehrála i konkrétní společenské situace metternichovské éry, kdy cenzura potlačovala vše, co by mohlo jen zavánět prosazováním politických požadavků, zatímco na kulturní snahy jednotlivých národů monarchie pohlížela celkem

blahovlně, skýtala historická tematika vhodnou půdu pro jinotajné a alegorické vyjadřování. Ve vlastenecké skupině se tak zformoval model českých dějin, jehož vědeckým i svrchovaně kulturovaným formálním vyjádřením jsou monumentální DĚJINY NÁRODU ČESKÉHO V ČECHÁCH I NA MORAVĚ Františka Palackého, (německy vznikaly od čtyřicátých let, jejich česká verze byla dokončena až roku 1876), který byl ostatně také tvůrcem prvního moderního českého politického programu. Palackého pojetí národních dějin je dostatečně známé, takže není nutné je na tomto místě podrobněji rozebírat, budou se k němu ostatně v jednotlivých konkrétních případech vracet takřka všechny další kapitoly této knížky.

Tato koncepce, která ve své době plně odpovídala standartní úrovni evropské historické vědy, pak byla (pochopitelně ve zjednodušené až zvlgarizované podobě) šířena popularizačními spisy, uměleckými díly nejrůznějšího druhu i úrovně, a stala se postupně neodmyslitelnou součástí a v mnoha ohledech přímo základem české národní ideologie.

Pokusme se nyní v alespoň v hrubých rysech podat celkový obraz obrozeneckého modelu českých dějin, musíme však předslat několik slov o dobovém pojetí vlastenectví, které se na českém historismu výrazně podepsalo. Jak známo, v Čechách převládlo etnické či jazykové pojetí národa, jenž není totožný – na rozdíl od národních států západní Evropy – se státem, ba mnohdy ani není samozřejmá jeho totožnost s obývanou zemí. Z toho vyplývá, že v Čechách byly psány především dějiny **národa**, nikoli dějiny státu či země. „*Dvě jsou známky neomylné národnosti: dějiny a jazyk, čili historie a literatura, plody národního života,*“ napsal do Muzejníku Josef Jungmann v roce 1827 a jeho myšlenku v tomtéž ročníku zdůraznil i František Palacký: „*Že dějiny, řeč a literatura ten nejdražší poklad jsou, který sme po předcích zdědili, že chováním a vzděláváním jich národnost naše sama nejlépe se chová a vzdělává, o tom jistě žádný vlastenec nepochybuje.*“ Právě toto úzké spojení nacionalismu a historismu bude zřejmě i nadále jednou z hlavních příčin tak houževnatého udržování mnoha prvků obrozeneckého historismu v českém národním vědomí.

Dále je třeba zdůraznit všeobecně panující přesvědčení o naprosté výjimečnosti českých dějin, nemajících podle názoru našich vlastenců v Evropě a ve světě obdoby, ať už se jedná o jejich

stránky slavné a hrdinské a nebo naopak o doby úpadku a ponížení. Např. v programové stati BUDOUCNOST ČESKÉ NÁRODNOSTI vydané v muzejním časopise roku 1847 píše historik umění a archeolog Jan Erazim Vocel, s jehož jménem se také budeme ještě častěji setkávat: „... ano tvrditi se může, že se v historii křesťanské doby nenalézá národa, který by, na tak skrouné prostore země jako náš Český obývá, tak statně vystoupil v dějinách, a duševní i hmotné síly své tak mohutně k vykonání slavných činů napínal.“ K tomu se úzce pojila víra v zvláštní bohatství národní historie. V citované recenzi PALCĚŘÍKA je to vyjádřeno slovy o „*srdce jímavých a vznešených tragédiích*“, jimiž „*zvláště dějepis český ve velikém množství, jako ne hned některý jiný, se honosí*“. Prostě a jednoduše: „*Národ Český jest beze všeho nadsazování jak dle povahy tak i dle osudů svých jediným úkazem toho způsobu v Evropě, a potřebí jest, aby nám vědomí toto pevně se v mysli zakořenilo k důkladnému poznání sebe a spasitelnému poučení,*“ napsal pilný vlastenecký spisovatel Jakub Malý v úvodu svého spisu NAŠE ZNOVUZROZENÍ (1880 – 1884) ještě na počátku osmdesátých let.

Další nepominutelnou komponentou vlasteneckého historismu bylo dramatické střídání barev světlých a tmavých, Čechům jakoby nebylo souzeno prožít „normální“ klidnou epochu. V populárním modelu vždy za dobou rozkvětu a slávy bezprostředně následuje bída a utrpení. „*Otevřeme-li knihu dějin národa českého, objevuje se zrakům našim obraz hrůzokrásný; tu vznešený a velkolepý a opět přežalostný; tu uchvacující a opět zdrcující. Jeden list, popsán písmem zlatým, hlásá všemu světu vlasti slávu, druhý opět bolem toliko a žalem svírá srdce naše.*“ (Přednáška o Josefu Chocholouškově, 1884) Takovým květnatým slohem vyjádřil „smysl českých dějin“ v poslední třetině století Josef Barák. Vraťme se ale ještě k obrozeneckým počátkům.

Zhruba do počátku čtyřicátých let minulého století vykazuje český historismus a spolu s ním vlastně celé české myšlení ještě řadu znaků upozorňujících na nedostatečnou úroveň stavu celého národního života. Úsilí vlastenců se zaměřovalo v prvé řadě na pěstování jazyka a na dokazování jeho schopností uměleckého i vědeckého vyjadřování, ostatní otázky stály mimo centrum pozornosti. Vtíravě se vnucující pocity národní malosti byly přitom, kromě historických reminiscencí, překonávány horlivým zdůrazňováním slovanské vzájemnosti. Český národ byl podle těchto

představ součástí velkého jednotného národa slovanského v čele s Ruskem, právě tehdy ozářeným čerstvou slávou vítězství nad Napoleonem. Tomu samozřejmě odpovídala i představa o jednotných slovanských dějinách a jejich zvláštním charakteru (nedejme se mýlit rozparem mezi vizí jednotné slovanské minulosti a víry v individualitu i v neopakovatelnost zcela samostatně pojímané historie české, na podobné rozpory jsou bohaté všechny nacionální ideologie). Tomuto tématu bude dále věnována samostatná kapitola, zde stačí připomenout naprosto mimořádný ohlas pokusu o monumentální básnické zpracování slovanských dějin v Kollárově SLÁVY DCEŘI. (Z našeho hlediska je důležité přepracované vydání z roku 1832) V kontextu těchto nálad byl dalším mocným impulzem pro rozvoj národního cítění „objev“ staročeských literárních památek, RUKOPISŮ KRÁLOVÉDVORSKÉHO A ZELENOHORSKÉHO (1817 – 1818). Pamětník Jakub Malý vzpomínal ještě po letech na pocity svých vrstevníků, které se jich při četbě těchto „památek“ zmocňovaly. „V obou jmenovaných rukopisech představoval se nám netušený dosavad obraz ryze slovanské kultury starověku našeho, jímž nezůstalo nepohnuto žádné srdce české, ano povznešeno se cítilo každé zvýšenou hrdostí národní...
Národ, jaký vystupuje v těchto neocenitelných památkách našeho písemnictví, jest národ hodný svrchované úcty ...“ A o několik řádek dále shrnuje Malý, jehož VZPOMÍNKY A ÚVAHY STARÉHO VLASTENCE (1870) tu jsou citovány, vlastně celé hlavní poslání obrozeneckého historismu, jeho aktualizaci minulosti, chápané jako závazek pro současnost, když vypráví, jak z rukopisů poznávali tehdejší národovci mnohé podobnosti „mezi časy dávnými a nynějšími... odvěkou úlohu Čechů odrážeti od sebe cizí útoky“, a tím pádem pociťovali i „jakousi solidárnost národních snah nynějších a nejdávnějších“, což je vedlo k přijetí svaté povinnosti „pokračovati v boji od předků započatém“.

Rukopisy opěvovaný ideální obraz českého pravěku tak pro nacionální interpretaci národních dějin vytvořil impozantní prolog, který obsahoval všechny její hlavní komponenty: vrozenou demokratičnost a mírumilovnost, stálou obranu proti německé expanzi a naprostou autochtonnost českého vývoje. Z odkazu starého kronikářství převzala nacionální ideologie praotce Čecha, Kroka a jeho dcery (především obraz Libuše začal již tehdy dostávat podobu národního symbolu), Přemysla Oráče a celou galerii bájných přemyslovských knížat. Na tyto základy pak navázaly

Čechy knížecí (tady se zvláštní popularitě těšil kníže Oldřich pro svůj „demokratický“ sňatek s prostou českou selkou Boženou, které dal přednost před německou kněžnou) a královské (z galerie českých králů byli vyzvihováni především „král železný a zlatý“ Přemysl Otakar II. a „Otec vlasti“ Karel IV.). V prvé řadě se ale česká vlastenecká společnost identifikovala s husitstvím – to byla doba slávy českých zbraní, užitých nejen k obraně vlastní, ale jak české vlastenectví vždy zdůrazňovalo, i k prospěchu celého lidstva. V husitství byl zároveň spatřován návrat ke starým slovanským demokratickým řádům, boj za svobodu proti germánsko-katolickým principům autority a feudalismu. Husitská demokracie vykrvácela u Lipan a roku 1434 nastoupená osudná cesta logicky přivedla národ, který se odcizil svým vrozeným ideálům, až k Bílé hoře.

Ta zahajuje dobu nejhlubšího úpadku českého státu i českého národa. V historickém povědomí je pobělohorská epocha charakterizována násilnou rekatolizací, vnímanou ovšem spíše ze stanoviska národně politického než náboženského, germanizací, odnárodněním vyšších společenských vrstev a dalšími negativními jevy. Podle rozšířených představ tehdy jen vesnický lid zachoval věrnost svému mateřskému jazyku a právě z jeho řad vyšli první buditelé, kterým se podařilo zdánlivě nemožné – přivést Čechy opět na výsluní vzdělanosti a vřadit je mezi vyspělé evropské národy. Obrozenským mýtem, který si české 19. století vytvořilo o svých vlastních osudech, se tak panorama českých dějin skvěle uzavírá. S pohledem na sebe sama samozřejmě úzce souvisí obraz sousedů a vůbec ostatních národů, vůči nimž se české národní hnutí bylo nuceno vymezovat. Tak se vytvořil negativní stereotyp Němců jako dědičných nepřátel, odpovědných za všechny katastrofy, které Čechy během jejich tisíciletých dějin potkaly. Výtky spojenectví s Němci také byla nejpádnějším argumentem ve vnitřních českých sporech. Kladným protipólem západního a severního souseda Němce byl světlý, i když poněkud mlhavý, portrét slovanských bratří na východě, s nimiž pojí Čechy pevná pouta pokrevního příbuzenství, společné osudy (!) a očekává je i společná skvělá budoucnost.

A konečně – stejným způsobem jako obraz sebe samých i „toho druhého“ jsou v českém myšlení historicky podmíněny i stereotypy jednotlivých společenských vrstev a skupin. I tyto tradiční představy ve své podstatě samozřejmě vyrůstají z potřeb národ-

ního hnutí a argumentují tedy především nacionální interpretací těchto skupin v minulosti.

Ze samé podstaty černobílého vidění, které je vlastní všem ideologiím, nejenom těm nacionalisticky orientovaným, samozřejmě vyplývá, že všechny zmíněné stereotypy se navzájem doplňují jako různé díly stejné skládačky. Jsou-li Němci bojovní a krvežízniví, musí být Slované mírumilovní, jsou-li základem českého moderního národa lidové vrstvy, musí být šlechta národu nepřátelská atd. Podobně fungují i tradiční obrazy historických epoch – doby úpadku jsou jednoznačně negativní, nezbyvá v nich místo pro cokoliv přijímaného kladně, slavné doby rozkvětu naopak nesmí být zkaldeny uvedením disharmonických tónů.

Jak už bylo řečeno, určující epochou, která dala vzniknout právě popsané koncepci českých dějin, bylo tzv. národní obrození. V první polovině minulého století, přesněji řečeno do roku 1848, se česká národní ideologie skutečně z velké míry nesla ve znamení slavné české a slovanské minulosti a zájem o národní dějiny patřil k běžným atributům každého vlastence. Vědomí slavné historie je posilovalo při občasných malodušnosti a záchvatech skepse z beznadějnosti národního snažení. „*Slavné činy předků jsou zajisté nejskvělejší dědictvím národů, a byť i potomci nehodnými se stali otcův proslulých, předce odleskem slávy bývalé ozdobe ni navždy zůstaneme,*“ napsal např. muzejní časopis roku 1845. Historické články však nebyly určeny pouze vzdělaným čtenářům „muzejníka“, ale znalost dějin vlasti se měla stát obecným majetkem celého národa. Tomuto hlavnímu cíli se podřizovalo vše, historickou vědou počínaje a lidovou četbou konče.

Z existujících vědeckých institucí, které sehrály v národním hnutí významnou úlohu, je třeba na prvním místě jmenovat Vlastenecké museum v Čechách (České museum, Museum Království českého, Národní muzeum), založené roku 1818 z iniciativy přírodovědce hraběte Kašpara ze Šternberka s podporou české zemské šlechty. Vlastenci nejprve ústy Josefa Jungmanna založení muzea přivítali s velkými nadějemi: „*Vlastenci! Ejhle, dávná žádost naše, zaražení společnosti pro zachování a zvelebení jazyka Českého vyplněna jest,*“ psal tehdy v KRAMERIOVÝCH CÍSAŘSKO KRÁLOVSKÝCH VLASTENECKÝCH NOVINÁCH. Brzy se ale ukázalo, že jejich očekávání jsou přehnaná a nereálná. Oficiální výzva nejvyššího purkrabí hraběte Kolovrata k podpoře nového ústavu

se sice odvolávala na tradici české vzdělanosti za vlády Karla IV. a Rudolfa II., ale v žádném případě se nejednalo o národní instituci, o jaké snil Jungmann. Pod Šternberkovým vedením bylo muzeum v prvé řadě vědeckým ústavem zemského charakteru, který se po nacionální stránce výrazněji neprojevoval ani v českém, ani v německém směru a jehož činnost spočívala převážně v přírodovědné oblasti. Na zklamání svých nadějí reagovali Češi jednoznačně ve smyslu rčení „*kdo nejde s námi, jde proti nám*“, „*hrom to zboř, Němci tomu vládnou,*“ vyjádřil se v soukromém dopise František Ladislav Čelakovský. Situace se ale již brzy změnila. Tento obrat je spjat se jménem Františka Palackého, který se krátce po svém příchodu do Prahy na počátku dvacátých let stal vůdčí postavou českého národního hnutí. Z jeho iniciativy byl roku 1830 založen jako jeden ze stanovami předpokládaných muzejních sborů i Sbor pro vědecké vzdělání řeči a literatury české a při něm následujícího roku zřízena tzv. Matice česká, jinak řečeno nadace shromažďující finanční prostředky na vydávání kvalitní české literatury, včetně vědecké.

Skutečným mezníkem se pak stal začátek čtyřicátých let, kdy byl Palacký zvolen do rozhodující funkce jednatele muzejní společnosti a další činnosti ústavu vtiskl své pojetí. „*Museum má se především snažiti, aby znázorňovalo všeobecně dějinný význam Čech a Čechů, jak se jeví v geologii a zeměpisu, politice a dějinách. Tento všeobecně dějinný význam Čech jest vskutku veliký a šlechtný – ale bohužel pro většinu i nejvzdělanějších Čechů naší doby ještě tajemstvím,*“ napsal roku 1841. Muzeum se podle jeho představ mělo stát „*vědeckým obrazem vlasti*“, ústavem, v němž „*veškeren duševní i věcný obsah Čech z minulosti i nyníška*“ bude, „*vědecky jsa uspořádán, ležeti před badatelem k nazírání a studiu*“. Palackého nástupem do vedení muzejní společnosti se tak vytvořilo první nacionálně orientované centrum vědecké historické práce, bylo zahájeno systematické shromažďování písemných pramenů, pro aktuální otázky památkové péče a zkoumání pramenů hmotných vznikl při muzeu Archeologický sbor. Nezůstalo však jen u vědeckých cílů, kromě nich mělo samozřejmě muzeum zpřístupňováním historických památek současníky vést k hrdoosti nad příslušností k českému národu. Cílem tedy nebylo jen vybudování exkluzivního vědeckého ústavu, ale vytvoření živé součásti národního organismu. „*A přece spočívá všechen účel, všechna působnost ano i všecken zdar jeho jen v tom, aby se*

zakotvilo v názorech, duševních potřebách a sympatiích národa," napsal v jednom ze svých četných memorand. Proto také Palacký usiloval o přesídlení muzea z jeho dosavadního sídla ve Šternberském paláci na Hradčanech do centra města a argumentoval tím, že jinak dojde mezi muzeem a národem ke vzájemnému odcizení, „*kterým konečně ne obecenstvo, ale ovšem museum zahyne a zahynouti musí*“.

Během čtyřicátých let se pak muzeum skutečně stalo centrem českého národního života – vnějším výrazem tohoto jeho postavení bylo mj. upřednostnění češtiny v návrhu nových stanov muzejní společnosti, předložených ke schválení roku 1847. Ostatně jako na středisko českých snah zaútočilo na něj vojsko hned prvního dne svatodušních bouří roku 1848.

Podle obrozeneckých představ ale pouhé poznání historických skutečností národním potřebám zdaleka nepostačovalo. Minulost bylo nutno v pravém slova smyslu prožívat. Václav Boleslav Nebeský např. se přiznával, že původně inklinoval k německé vzdělanosti a kultuře a teprve ztotožnění se s českými dějinami jej dovedlo k vlastnímu národu. „*Před mou duší stála celá naše minulost, já ji prožil v bolesti a radosti. S Čechem jsem přitáhl, na Řípu s ním stál, ohlížeje se po kraji požehnaném, s Libuší viděl jsem věšteckým okem budoucí slávu, s Břetislavem unášel Jitku, s Otakarem stál na Baltickém moři a všecky jeho rány trpěl na polí osudném, s pluky Žižkovými táhl jsem stopou ohnivou a krvavou*“ (Česká včela 1845).

Ještě mnohem lépe než vědecky orientovaná historiografie sloužila tomuto cíli samozřejmě beletrie, historické romány a povídky, které zprostředkovávaly historické poznání i s příslušnými ideologickými konsekvencemi. Přímo idolem, ale zároveň i nedosažitelným vzorem v tomto směru byl pro české spisovatele jeden z nejúspěšnějších autorů historického žánru Walter Scott. „*Kéž bychom my jenom jedním tak vypracovaným původním románem se vykázati mohli,*“ svěřoval se s dojmy získanými četbou Scottova díla roku 1825 František Ladislav Čelakovský svému příteli Kamarýtovi. Neopomenul ovšem dodat: „*A naše dějiny k tomu! Z těch by ani za sto let se nevyčerpaly...*“ Podobně i kritik a literát Josef Chmelenský roku 1828 volal po českém historickém dramatu ve stylu Scottově a Shakespearově. Václav Kliment Klicpera v úvodu k povídce TOČNÍK (1828) dokonce po takřka oblibátním konstatování, že „*v našich dějinách jest hojnost veli-*

kánských předmětů“, toužil po beletristickém zpracování českých dějin jako celku („*...od Kroka pak začít, a každý vývoda, každý kníže, každý král dá se kouzelně poeticky obrazovati*“).

Se stejnou intenzitou, s jakou se radovala nad každým novým historickým románem či dramatem, reagovala česká vlastenecká obec i na cizojazyčné pokusy o ztvárnění téže látky. Tak se s obrovským rozhořčením obrozenecké skupiny setkala Grillparzerovo drama o králi „železném a zlatém“, Přemyslu Otakarovi II. Vídeňský básník byl totiž jedním z těch, kdo se pokoušeli o zformování jednotného rakouského státního patriotismu, založeného dynasticky, a na tomto základě překonávajícího partikulární nacionalismy jednotlivých národů monarchie, a svou hru tedy pojal jako oslavu zakladatele velmocenského postavení habsburského rodu a Přemyslova přemohitele Rudolfa I. Zřejměj remiscencí na teprve nedávno ukončenou epochu napoleonských válek je Grillparzerovo pojetí velkého českého krále, kterého pojal jako svým způsobem předobraz Napoleonův, jako ctižádostivého a bezskrupulózního arivistu. Pocity českých vlastenců z této ve Vídni velmi úspěšné hry shrnul roku 1825 v časopise ČECHOSLAV Jaroslav Kamenický. Ve své básni nejdříve líčí nadšení a radostné očekávání, s nímž se všichni, včetně Čechů, hrnou do divadla, ale tam je čeká kruté zklamání: „*Však ta radost v bol se krutý mění, /každý plesá, já jen běduji/.../Jen dle jména Ottokara znám, /Takých skutků jeho ale neznám/*.“ A následuje prudký útok na „opovázlivého“ autora: „*Kýms byl nadšen, o básnický duchu! /Kdo a kdy ti ono právo dal? /Abys rušil jedem svého puchu /Slávu králi, kterou svět mu vpsal /Do knih nesmrtelných, do knih věčných, /Do prsou všech Čechů, králem vděčných/*.“ Prostě jak napsal „libušský jemnostpán“ Antonín Marek ještě roku 1846 v pojednání V JAKÉM JAZYKU V ČECHÁCH PSÁTI NÁLEŽÍ: „*...jako básnictví, tak i dějin výprava některého národa jedině v jeho vlastním jazyce sličně, duchojemně a národně může vyslovena býti...*“

Zájem o minulost a její popularizace se v předbřeznové době měnily až v přehnaný kult historismu. Podle historických postav byly pojmenovávány populární hudební skladby (např. polka Bivoj nebo kvapík Žižkův sen) a slavní předkové byli vzýváni při všech možných i nemožných příležitostech. Tak pro pořádání českých maskarních balů býval obyčejně sál vyzdoben historickými rekvizitami a mezi maskami bylo možno vidět řadu historic-

kých postav (Záboj, Závíš z Růže, Dalimil, Václav III., poslední Přemyslovec, Hynek z Poděbrad, Lomnický z Budče, Škréta a Benda, jeden táborita, dva husité, nejvyšší zemský písař Království českého ze XVI. století, více českých pánů a rytířů z časů Ferdinanda I. a Rudolfa II. atd.), „*všichni zajímali jak věrnost historických podob, tak bohatstvím a dobrým vkusem*“, jak v polovině čtyřicátých let o jedné z těchto zábav referoval časopis KVĚTY. Dokonce i při silvestrovské oslavě roku 1847, jak nás zpravuje stejné periodikum, byl velký sál pražského Konviktu vyzdoben mj. „*postavami slavných předků našich Břetislava, Vratislava, Otakara, Karla a Jiřího krále*“. Častou součástí vlasteneckých zábav bylo také inscenování živých obrazů, pochopitelně i tady se hojně objevovala historická tematika; uveďme jen jeden namátkou zvolený příklad – na redutě roku 1846 to bylo setkání Jana Žižky s králem Václavem IV.

Uctívání historických velikánů dosahovalo ovšem někdy poloh až mystických. Ještě v březnu roku 1848, tedy na samém počátku bouřlivých událostí, které podle pozdějšího okřídleného výroku Jana Nerudy „*změnily svět*“, hledal časopis POUTNÍK posilu pro nadcházející zápasy u národních velikánů a vyprošoval si ji způsobem nijak se nelišícím od církevních litanií. Tato „*modlitba*“, vzhledem k tomu, že názorně dokumentuje některé pseudonáboženské projevy dobového nacionalismu, stojí za ocitování vcelku. „*...žehnejte nám shůry vy mučedníci staroměstští: věhlasný Budouče, statný Harante, proslulý Jesenský, utrýzněný Šimone, i vy všichni, jenž položili jste na špalík drahé své hlavy pro vlast a svobodu; žehnejte nás: šlechtný Žerotín, bludný veliký Komenský, vy chloubte sesterské Moravy, i vy všichni, jenž vyvržení z lůna vlasti, nosili jste ji v zarmouceném srdci až do skonání svého; žehnejte nás: tichý genie Jungmanne, srdečný Chmelenský, poctivý Šebestiáne i vy všichni, jenž připravovali jste cestu Páně, ale ovoce blahoplného počínání svého se nedočkali. Vstupte do nás: duchu otce našeho Karla, duchu upálených pro hlásání pokroku Jana a Jeronýma, duchu slavného Jiřího, a osvěťte nás světem svým, abychom poznali pravdu a jasně viděli před sebou cestu k velikému cíli; vy pak: český Achille Břetislave a Boží bojovníci pro vlast a národ, mocný Žižko a Prokope, ozbrajte nás rukou svou, abychom v těžkých těchto časech odolali outokům nepřátel, jací již vyskytovat se počínají a porazili protivníky své v boji vítězném,*

*dejž Bůh nekrvavém, jakož jste vy poráželi hrdinským ramenem houfy vrahů na vlast napadajících. Bůh s námi! Kdo proti nám?**

Křivdili bychom však našim vlasteneckým předědům, kdybychom jim přičítali pouze tyto a podobné absurdní projevy pozitivního a obdivného vztahu k minulosti. Např. Tylův populární, nejširším vrstvám určený PRAŽSKÝ POSEL proto roku 1846 doporučuje svým odběratelům četbu SPRAVEDLIVÉ KRONIKY NÁRODU ČESKÉHO, KTERÁŽ SE TAKÉ PROSTONÁRODNÍ DĚJEPIS ČESKÉ ZEMĚ JMENUJE a uvádí přitom celou řadu mnohem racionálněji znějících důvodů. Samozřejmě, na prvním místě je to i v tomto případě podle autora naší hymny „*již pouhá vděčnost k těmto našim předkům, k těm slavným staročechům*“, která by měla vést jejich potomky k tomu, aby se seznámili s tím, „*co je kdy potkalo, co kdy činili, jaké práce podnikali, do jakých bojů se pouštěli, a jak nejen tělesnou statečností ale i všelijakými schopnostmi ducha pověst jména svého rozšiřovali*“. V dalších pasážích ale už Tyl ve své úvaze překračuje úzké meze pouze nacionálního zdůvodňování historických zájmů a uvádí i argumenty obecnějšího charakteru. „*To všechno má člověk vědět, kterýž nechce světem jako potmě chodit, který chce o sobě povědit, že si nezanedbal rozum osvětit – anebo jinými slovy: kterýž chce alespoň poněkud vzdělaným člověkem slouti. Vědomost veřejných příběhů a známosti událostí národů je silný základ lidské moudrosti,*“ a nezapomíná ani na praktický význam historických znalostí, totiž že ten, „*kdo může jasným okem do minulých věků nahlédnouti, může také bystrým zrakem přítomný čas posoudit, ba mnohdy také o budoucnosti trefný úsudek pronést*“. Za ocitování stojí i jeho závěrečný argument, na který ostatní vlastenci často zapomínali, protože jejich sluchu zněl asi příliš všedně a nebraly jej do úvahy ani generace následující, včetně naší (zřejmě není dostatečně vědecký): „*A mimo to, kdyby vědomost domácích příběhů i žádného zisku nepřinášela – ačkoli pevně tvrdíme, že přináší – není-li pak čtení kroniky již proto milé, že pěknou kratochvíli působí?**

Tylovy názory zde nebyly citovány samoučelně. Čtyřicátá léta totiž ve vývoji české národní ideologie znamenala kvalitativně novou epochu a to se projevilo i na přístupu k minulosti. Mohutný a pro mnohé možná překvapivý rozmach národního hnutí, které se právě v té době stávalo skutečně masovým, přinesl sebou i vzrůst národního sebevědomí, které už nepotřebovalo pomocné „*berličky*“. Polemika proti dosavadnímu pojetí vlastenectví byvá

obvykle spojována především se jménem Karla Havlíčka Borovského. Je to samozřejmě spojení plně oprávněné a na tomto místě stačí jen připomenout některé skutečnosti. Ve svém slavném článku SLOVAN A ČECH (SLOVAN, 1846) odmítl Havlíček po tom, co na vlastní oči poznal skutečnost tehdejšího Ruska, všeslovanské fantazírování a se stejnou razancí se vypořádal i s přehnaným historismem. Zařadil jej mezi ironizované atributy povrchního vlastenectví v básni TYS BRATR NÁŠ (např. verši „*kdo na hrobech praotců slavných / kalamajku tancuješ*“, nebo „*kdo párky vlastenecké přikrýváš / vlasteneckou ódou v posteli / a velké iliády zpíváš / ke cti Žižkově košili*“). Ještě v době odlivu revolučních nálad nezaváhal Havlíček ani před polemikou s uctívaným Janem Kollárem, který právě tehdy upadal do nadšení nad „objevy“ údajných praslovanských bůžků, a napsal, že jeden zdravý slovanský kluk, v němž viděl naději pro budoucnost, je mu milejší než všechny tyto památky dohromady.

Havlíčkovy stati však v tomto směru rozhodně nebyly jen hlasem volajícího na poušti a není na tom nic divného. Česká národní ideologie se prostě začala emancipovat a tedy i zbavovat své dosavadní historizující zátěže. Množství tehdejších programových statí rozebírajících otázku, co to vlastně je vlastenectví a jakými vlastnostmi by se měl honosit skutečný vlastenec, tehdy spíše zdůrazňovalo ctnosti, které bychom dnes označili prostě jako občanské. Někteří autoři již také opouštěli úzkou cestu české výlučnosti a zdůrazňovali souvislost domácího národního snažení s obecnými dobovými trendy mířícími k liberalizaci Evropy a ke zformování občanské společnosti, založené na ústavních principech. Takový obrat k současnosti sebou pochopitelně přinášel odmítání dosavadního staromileckého zahledění do historie. Dejme ještě jednou slovo Tylovu PRAŽSKÉMU POSLU a to v pojednání z roku 1846, v němž vykládá svým venkovským čtenářům, že není možné se stále jenom omezovat na vychvalování uplynulých věků a naopak jim vysvětluje dobrodiní současnosti. Minulost už není pro Tyla jen velkou dobou národní slávy, ale i časem „*velikých temnot. Tenkrát škodil silný slabému bez všeliké pokuty, spolehal se na svou pěst a zákonům se posmíval*“, dobou válek, pověr, pronásledování nevinných a především stavovského rozdělení společnosti, kdy neprivilegovaní jedinci neměli přístup ani ke vzdělání, ani k úřadům. Bezprostředně po tomto hrůzyplném obraze přechází Tyl ke chvále své svobodomyšlné současnosti.

(Stojí možná za upozornění, že se jednalo o v dnešním historickém vědomí takřka demonizovanou éru kancléře Metternicha.) „*Bohu díky, že jsou ti časové za námi, a že může nyní všeliký člověk vzdělaného světa dle svého lidského práva a dle míry, kterouž mu k vůli všeobecnému prospěchu osvicenější věk bez všelijakého utištění vyměřil, po svém časném i věčném zdokonalení svobodně bažiti a dle svých sil ho také dospěti.*“

S pozitivním vztahem k současnosti úzce souvisí i objevení významu vědeckého a technického pokroku, a to i pro další rozvoj národního hnutí. V českých časopisech se začaly objevovat básně oslavující místo velikanů národní minulosti i takové události, jakými bylo třeba zavádění železnic. V ÓDĚ NA OTEVŘENÍ HOLOMOUCKO-PRAŽSKÉ C.K. STÁTNÍ DRÁHY DNE 20. SRPNA 1845 dokonce Pravoslav Koubek využil okolnosti, že trať vede pod úpatím Vítkovy hory, kde dosáhl roku 1420 Žižka svého slavného vítězství, k tomu, aby „své“ 19. století oslavil jako lepší dobu v kontrastu s tolik uctívaným husitstvím. V básni nechává stíny „božích bojovníků“ žasnout nad tím, že jejich potomkové již dokáží dosahovat úspěchů bez použití zbraní a vysvětluje: „*Ovšem – boje nastaly nám jiné, / ale vyšší, ale světější, / v kterých bratrská krev nepoplyne / a meč nezvítězí ostřejší. / V říši duchů, neustále činné, / můž zvítězit jen duch činnější.*“

Konzervativnější Jan Erazim Vocol sice půdu historismu nepouštěl, ale přisuzoval mu společenskou úlohu mnohem obecnější než jenom upevňování národního cítění. V uvědomělém vztahu k minulosti a jejímu odkazu viděl, až překvapivě moderně, ochranu před příliš jednostranným zdůrazňováním pouze hmotného prospěchu. „*Nedejž Bůh, aby zásady pouze fabrikantské, zlatu co nejvyšší modle se kořící, všechněch člověčenstva sil se zmocnily, tehdáž by pokolení lidské, zkoumání vyššímu jsouc odcizeno, odurváno kořenům historickým i náboženským – bez vědomostí dob bývalých, bez uvážení života budoucího po koře zemské se potácelo, považujíc se plodem býti, náhodou uvrženým na kouli tuto, aby zde co nejpilněji a nejhbitěji číši blahostí pozemských prázdnilo.*“ Stojí za opětné zdůraznění, že tato plamenná obhajoba pěstování historických oborů jako záruky harmonie skutečně lidského života byla napsána pro muzejník již roku 1843 a to v článku O ZACHOVÁNÍ STAROBYLOSTÍ ČESKOSLOVANSKÝCH, který vysvětluje hlavní zásady nově zakládaného historického oboru – archeologie.

V předvečer revolučního roku 1848 tak zastihujeme české národní hnutí na relativně rozvinutém stupni vývoje, kdy se už dokonce začíná vymaňovat ze sebestředného narcistního zahledění a uvědomuje si širší demokratizační a liberální souvislosti svých snah. „Jaro národů“ pak tuto poměrnou vyspělost na jedné straně potvrdilo (11. března 1848 vystupují Češi s uceleným programem obsahujícím ve vyváženém vztahu požadavky národní, státoprávní, sociální i politické), na straně druhé se ale ukázalo, že nároky, které převratná doba přinášela, ještě není možné zcela naplnit. To platí v prvé řadě o řešení česko-německého poměru, jenž se po krátkém jarním smiřovacím intermezzu prudce radikalizoval. České odmítnutí (ústý Františka Palackého) účasti na jednání německého národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem a vyjádření zájmu na uchování integrity Rakouského císařství pak mezi českým federalistickým programem a německými liberály vykopalo nepřekročitelný příkop. Češi budou od té doby považováni za spojence feudální a klerikální reakce (dostatečně známé jsou v tomto směru výroky Karla Marxe). Tak dochází k tragické roztržce mezi nacionálním a demokratizačním programem, jehož důsledky, byť se v podstatě jednalo jen o spor o jejich prioritu, pociťujeme dodnes.

Z hlediska našeho tématu je důležité, že český politický program, perspektivně směřující k federalizaci monarchie, se po zakoketování s principem přirozeného práva postavil jednoznačně na půdu státního práva historického. To znamená, že základními skladebnými jednotkami zamýšlené federace se měly stát historické celky, v konkrétním českém případě tedy Království české, Markrabství moravské a zbytek Slezska, tvořící dohromady státoprávní jednotu zemí Koruny české. Tento program potom česká politika neúspěšně hájila až do první světové války.

S historickými reminiscencemi se během roku 1848 setkáváme neustále. Odstranění cenzury dovolilo vyjadřovat se přímo i k tématům do té doby značně ožehavým, jako byla bělohorská bitva a staroměstská exekuce, rekatolizace apod. Ve své většině ale tyto projevy navazovaly na předbřeznové trendy, pouze je radikálnější formulovaly. Pokusy o nový aktuální přístup k minulosti se objevily až na sklonku roku revolučního a v roce následujícím. Tak např. pojímal jako prostor pro vyjádření současných idejí historickou látku ve svých dramatech Josef Kajetán Tyl a je příznačné

i pro budoucnost, že tyto hry byly chápány a vykládány jako pravdivý obraz minulosti.

Radikálně demokraticky smýšlející publicista Vincenc Vávra Haštalský, když horoval pro nutnost nového pojetí národních dějin (staré bylo podle názoru příliš zatíženo ohledy na klerikální předbřeznovou cenzuru), uváděl právě Tylovy hry jako příklad: „*Proto musí se nyní jinak hleděti na historii naši, ne jak psána byla pod dozorstvím jednostranného kněžstva, musí vytříbiti pravdu od lže. A výsledky této kritické historie podává nám Tyl v příjemné formě*“ (PRAŽSKÝ VEČERNÍ LIST, 1849). Jak vypadal „pravdivý obraz historie“, lze doložit alespoň dvěma citáty. V KRVAVÝCH KŘTINÁCH ČILI DRAHOMÍŘE A JEJÍCH SYNECH (psaných v lednu roku 1849 v Kroměříži, kde se Tyl jako poslanec účastnil jednání říšského ústavodárského sněmu) např. jeden z českých lechů proti absolutisticky vládnoucímu sv. Václavovi, který se sám rozhoduje přijmout závazek vůči německé říši, obhazuje vlastně moderní ideu politického zastupitelského systému: „*Tak daleko nesahá tvoje moc, abys bez vědomí národu mohl osud jeho rozhodnouti a celé příští jeho příběhy podle své chuti měřiti ... poslyš svobodné hlasy od národa vyvolených zástupců, a řiď podle nich vůli svou i skutky své.*“ Souvislost této proklamacie ideálu konstituční monarchie, zasazené do dávné minulosti, s dobou vzniku dramatu je očividná. V létě roku 1849 psal Tyl další hru, ŽIŽKA Z TROCNOVA A BITVA U SUDOMĚŘIC. I v tomto případě je jeho liberální aktualizací tendence jasná. Hrdinové dramatu brojí proti „*kněžské lsti a panské pyše*“, plzeňský kněz Koranda dokonce vyhláší jako součást husitského programu i rovnost občanů před zákonem.

Porážka revoluce a padesátá léta neoabsolutismu, spojovaného se jménem Alexandra Bacha, daly pak znovu vystoupit historické tradici v její původní, převážně nacionalizující podobě, a to včetně důrazu na burcující úlohu historické beletrie. „*Chceme-li býti národem, potřebujeme k tomu nejen dějin národních, ale také representace své v literárním světě. Jediný Walter Scott by nám nyní více prospěl než pět Žižků,*“ psal roku 1852 František Palacký Karlu Havlíčkovi.

Rozhodující etapu při zafixování našich historických stereotypů ale tvořil přelom šedesátých a sedmdesátých let. Obnovení ústavnosti přineslo svobodu slova a oživení politického života v zápase o podobu monarchie poskytlo dostatek příležitostí k hoj-

nému zaklínání se odkazem předků. Zvláště táborové hnutí jako reakce na rakousko-uherské vyrovnání, naděje na obdobné vyrovnání české (fundamentální články) a jejich zklamání, roztržka v českém politickém táboře a vítězný nástup mladočechů, kteří svůj politický program zakládali z velké části právě na radikálně nacionální (a patřičně zjednodušené) podobě interpretace národních dějin – to byly hlavní faktory, které způsobily petrifikaci obrozenského obrazu minulosti v našem společenském vědomí. Rečníci na táborech lidu (i samotný název těchto shromáždění odkazuje k husitskému období) argumentovali minulostí na základě poměrně přesně vymezeného schématu a v jednoznačně chápaných pojmech. Podle nich celá česká minulost svědčila o národním a liberálním duchu českého charakteru a jednotlivé historické epochy byly oceňovány podle toho, jak silně se v nich obě tyto tendence projevovaly. Ve smyslu těchto měřítek bylo na nejvyšší vrchol národních dějin postaveno husitství, kdy z českého prostředí vzešla „ona vznešená hesla, která nyní po veškerém civilisovaném světě mocně se ozývají a státotvornou silou svou osvědčují. Jest to idea národnosti, idea svobody svědomí“ (Josef Barák, 1881).

V této podobě se národního mýtu zmocňuje česká kultura a dává mu výraz v programu výtvarné výzdoby Národního divadla, operách Bedřicha Smetany, próze Václava Beneše Třebízského i Aloise Jiráska, abychom si připomněli jen ta nejznámější díla, která stále považujeme za základy moderního českého umění. Odtud samozřejmě historické motivy přecházely i do dílen umělců nesrovnatelně nižší úrovně (kalendářové čtení, zábavná hudba, barvotisky, štuková výzdoba nově budovaných činžáků atd.), až se staly neodmyslitelnou součástí našeho myšlenkového světa. V každém lepším českém hostinci visely obrazy Mistra Jana před koncilem kostnickým, Oldřicha a Boženy či Jana Amose Komenského, „an se loučí s vlastí“. Bez historických reminiscencí se neobešel žádný veřejný projev a v tomto výčtu by bylo možno dlouze pokračovat.

Fatální ale je skutečnost, že v druhé polovině minulého století dochází k rozchodu mezi odbornou historiografií, opouštějící v poslední třetině 19. věku romantickou ideologii a rozvíjející se na vědeckých základech v duchu filosofického pozitivismu, a národním historickým vědomím, které její výsledky prostě odmítá brát na vědomí. Ideálem vědeckého historika bylo na sklonku

století „odideologizování“ výkladu minulosti a shromáždění co největšího počtu kriticky ověřených a spolehlivých údajů. Reakce na významnou roli historie při formulování národního programu je tady více než jasná. Ovšem pozitivistickým učencům nebylo dopřáno stáhnout se z veřejného života a omezit se na ticho pracovny. Stačí připomenout vědecké odmítnutí pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského, které vedlo k prudkým útokům na české historiky, jazykovědce a filosofy, obviňované ze zrahy národních zájmů.

Situace se opakuje, když se T. G. Masaryk pokouší nahradit lichotivý obraz praslovanské demokracie, jak jej podávaly Rukopisy, modernějším, filosofičtějším, ale přece jenom také fiktivním pojetím smyslu českých dějin, založeným na humanitní ideji a mravním odkazu české reformace. Také v tomto případě byla Gollova škola, představující v českém dějepisceví – stejně jako Palacký – skutečně evropskou úroveň, odmítnuta a národně politicky zpochybněna. Došlo tak k paradoxní situaci, kdy historická věda Masarykovy závěry přinejmenším zpochybnila, ale většina národní společnosti je přijala za své. (Že tu došlo k podobnému zvlgarizování jako v případě Palackého koncepce, snad není nutno zvláště zdůrazňovat.)

V podmínkách moderní doby byl samozřejmě tradiční historismus vnímavějšími duchy pocíťován jako anachronistický a byly podnikány nové pokusy o jeho revizi nejenom v oblasti akademické vědy. Takový pokus o odhození berličky historismu se odehrál v osmdesátých letech na stránkách realistického ČASU. „K naší snaze, abychom si věci všude představovali konkrétně, náleželo omezovat náš zakořeněný historismus,“ napsal Masarykův spolupracovník Jan Herben ve vzpomínkové knize DESET LET PROTI PROUDU (1898). Hlavním motivem realistického útoku proti tradičnímu historismu byla obava, že „lidé v historismu vychovaní přeceňují minulost a podceňují přítomnost a vlekou v sobě přímo organickou vadu duševní; nesamostatnost v myšlení, cítění a jednání“. Masarykovi přívrženci nechtěli však jen dosáhnout většího porozumění pro časové otázky, ale národ měl najít nový vztah k dějinám jako celku. Proto útočili na instrumentální výběr jenom některých „slavných“ období minulosti a upozorňovali i na negativní stránky našich dějin. Jako přímé vyhlášení války oslavnému nacionálnímu historismu a formulování „anti-legendy“ znějí např. tato Herbenova slova z citované knihy:

„Dvorské stvořeny před r. 1620 ve Vídni i v Praze byli – Čechové. Nejkrutší tresty, nelidské popravky a konfiskace národního majetku za rok 1620 navrhl vítězi – český šlechtic Slavata. Michna, ohava v lidské podobě, byl Čech zrovna jako Valdštejn, Liechtenštejn, Lobkovic, Martinic. Na krvavých tribunálech císařských seděli Čechové a vynášeli ortely, nad nimiž lidstvo dnes je v úžasu. I ten komisař byl Čech a přímo se pokládal za nejlepšího vlastence. Jeden z nejdopornějších karabáčníků doby teresiánské, jak svědčí Jeník z Bratřic, byl Čech a jmenoval se Svoboda. Kdo nejvíc odporoval lidumilným opravám Josefa II., byla česká šlechta, podlý censor pražský před r. 1781 byl hrabě Věžník. A tak můžeme stopovat příběhy našeho národa až do doby nejnovější.“

Podobným způsobem se proti přežívající tradiční podobě obrozeneckého vlastenectví bouří pokrokovářští studenti, polemizuje s ním MANIFEST ČESKÉ MODERNY (1895) a nastupující politická síla, sociálně demokratická strana, oficiálně vyhláší, že se necítí být vázána „starými plesnivými pergameny“. I tady byl ale slibný rozvoj přerušen výbuchem první světové války, kdy v době zesílené perzekuce se vžitý historismus opět aktualizoval.

Také rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československé republiky doprovázely přímo orgie historismu. Převrat 28. října byl interpretován jako vítězství historické spravedlnosti, odčinění Bílé hory apod. Po odeznění popřevratové euforie se ale situace změnila.

V dílech nejlepších autorů první republiky jsou tradiční stereotypy odmítány i parodovány (jako pars pro toto připomeňme Čapkovu vlasteneckého mloka), historická věda podává nový obraz husitství, na němž nacházela i některé nepřilíš lichotivé rysy (Josef Pekař), a naopak pozitivní byla objevována také v dějinách pobělohorských. Důležitým faktorem bylo i úsilí o integrování disparátních národních tradic, např. husitské a svatováclavské, do jednoho celku. O nové pojetí se ještě na sklonku první světové války pokusil F. X. Šalda v článku TRADICE TŘEBA. Odmítl jak dosud převládající staromilecké zahledění do idealizované minulosti, tak i křečovitě bourání tradic, k němuž inklinovala mladá generace. „Tradice stojí jako sudidlo tvůrčí vysoko nad vši konservativností právě jako nad vším revolucionářstvím; jest pojem vyššího rodu a řádu než tito činitelé osobní, temperamentní, náladoví,“ napsal ve zmíněné studii a i když měl na mysli především působení tradic v procesu umělecké tvorby, je možné jeho

pojetí tradice jako záruky trvání, jako symbolu vyššího řádu, považovat i za představu optimální funkce historických tradic v obecné poloze.

Bohužel první republika byl vyměřen jen krátký čas klidu; již vzrůstající ohrožení ze strany Německa v druhé polovině třicátých let a potom šest let protektorátu logicky vyvolalo nacionální výklad minulosti k novému životu. Historické tradice fungovaly v české společnosti opět ve své obrozenecké podobě jako záruka nezníčitelnosti národní existence i burcující příklad pro současnost.

Právě na tuto znovu oživenou stránku českého historismu po únoru 1948 navázali komunisté při svém úsilí o získání většiny obyvatelstva pro svou politiku. KOMUNISTÉ, DĚDICI VELIKÝCH TRADIC ČESKÉHO NÁRODA nazval charakteristicky svou brožuru Zdeněk Nejedlý a dokazoval, že vlastně celé české dějiny logicky spějí ke svému socialistickému vyvrcholení. Tuto manipulaci s historickým vědomím, především ale s historickými fakty, máme dosud v živé paměti.

V současné době, v podmínkách samostatného českého státu, můžeme opět sledovat pokusy o návrat tradičního pojetí i snahy o jeho překonání; ty však mnohdy mají v úvodu zmíněnou podobu pouhého přepólování znamének. Nebude proto snad na škodu stručně připomenutí vývoje našeho historismu, ne snad proto, aby se stal terčem laciného výsměchu (i když v některých případech je opravdu těžké se úsměvu ubránit), ale proto, abychom byli schopni uvědomit si, kdy stojíme na půdě historické fakticity a kdy na půdě tradovaných výkladů. V neposlední řadě bychom si však měli být vědomi neukončenosti historického poznání, toho, že po čase se stanou dnešní historické reminiscence v publicistice i odborné literatuře předmětem podobných výkladů jako jsou tyto.

DĚDICTVÍ
SVATÉHO
VÁCLAVA

V boji s Radoslavem Zlickým se
podle legendy těšil sv. Václav
nebeské ochraně.

Legendární nalezení P. Marie Staroboleslavské. Jak praví text na pohlednici: „Jako prudká oslňující zář rozlila se odtud úcta mariánská po českých nivách. V ní jako vidina zjevuje se nyní nádherná svatyně mariánská a zástupy věrných poutníků, jimž v čele kráčí sv. Metoděj, sv. Ludmila a sv. Václav.“

Obrana Prahy proti Švédům roku 1648 se koncem minulého století začala z českého historického vědomí vytrácet, pro oslavy památky vítězných bojů měla napříště Pražanům stačit bitva na Vítkově.

„I nastala nevýslovná radost mezi duchovními i světskými v celé rodině sv. Václava, protože se ani otcům našim ani dědům a pradědům nedostalo takové cti ... před počátkem bitvy mezi Čechy a Sasy letěl toho dne orel a křičel nad Sasy, vyhlížeje si z vnuknutí Božího již předem jejich mrtvoly; též bylo slyšet zvonění. A dále: když na sto velmožů českých i představených kostelů a kaplanů hlídalo, stojíce dokola, kopí sv. Václava, jeden kaplan ctnostný, urozený, jménem Vít, jenž držel kopí řečeného světce, jak je zvykem, oděn jsa v brnění a přilbu jako Achilles, zvolal, slze radostí, na své: 'Druhové a bratří, buďte stálí, neboť nad hrotem posvátného kopí vidím svatého Václava, jak sedí na bílém koni a oděn bílým rouchem, bojuje za nás, i vy vizte!'“

Těmito vzrušenými slovy evokuje kronika Kanovníka vysehradského atmosféru v Čechách roku 1126, kdy v bitvě u Chlumce český kníže Soběslav porazil vojsko císaře Lothara a dosáhl potvrzení nezávislého postavení českého státu v rámci římské říše. „Všemohoucí Bůh ze svého milosrdenství a se svým svatým poslem Václavem, naším ochráncem, porazil nepřátele naše.“

Po celý středověk uctívali Čechové sv. Václava, byl nejen patronem země, ale i jejím věčným panovníkem na nebesích, jemuž byli dočasní knížata a králové pozemští osobně odpovědní za způsob své vlády. Svatováclavský chorál zpívala česká vojska před bojem, do něhož táhla pod světcovými korouhvemi, a svatováclavská kaple v pražské katedrále, kde podle ustanovení Karla IV. našly ve zvláštní komoře uloženy i korunovační klenoty, byla nejposvátnějším místem celého království. Úcta k sv. Václavu přetrvala i husitské období a následující éru převažujícího utrakvismu a protestantství – ještě na počátku 17. století se zahraniční vyslanci podivovali neskrývanému dojetí českých nekatolických stavů, když se po pasovském vpádu královské insignie opět vracely z Karlštejna do svatováclavské kaple.

V pobělohorském období sv. Václav už není jen patronem státním, ale stává se i ochráncem národa a jeho řeči. Z té doby pochází také jeden z nejkrásnějších projevů svatováclavského kultu z pera známého jezuitského historika Bohuslava Balbína. Závěr jeho politické rozpravy O ŠTASTNÉM NĚKDY, NYNÍ VŠAK PŘEŽALOSTNÉM STAVU KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO, známé obecně pod názvem OBRANA JAZYKA SLOVANSKÉHO, ZVLÁŠTĚ ČESKÉHO (1672/1673, tiskem jako jazykovou obranu vydal až František Martin Pelcl r. 1775), zní: „Ty, z patronů země české nejpřednější

a nejmětší, Václave! Vratislavem buď a Čechám svým navrať dávnou slávu! Opět postav nás na to místo, z něhož jsme padli nezaslouženě, vlastní netečností a zločinnou zlobou jiných neb pochlebniectvím mnohých, nejuvěrněji až do skonání sloužice Tobě i nejsvětější vřfe, i králům! Ty národa našeho záštito a podporo! Zahyneme-li, Tobě zahyneme! Od nových obyvatelů marně bys očekával té pocty, kterou Tebe země česká od tolika věků velebí a miluje. Tudíž v pokoře prosíce, toto opakujeme: Nedej zahynouti nám i budoucím! Neráčíš-li snad vyslyšeti synů zvrhlých, slyš a vyslyš prosby předků, kteří orodovali za potomstvo své a v nebi na Tebe hledí! Svätý Václave, mučedníku Kristův, jediný dědici země české, oroduj za nás!"

V 17. a 18. století je také přívlastkem „svatováclavský“ označováno vše, co charakterizuje český národ – hovoří se tedy už nejen o svatováclavské koruně, ale i o jazyku, atd., atd. V podobě ochránců země a národa žije sv. Václav i v lidovém podání. Např. za pruských válek v polovině 18. století prý v okolí Nymburka děsil nepřátelské vojáky český patron v uniformě císařského husara a ještě ve třicátých letech století následujícího hrabě Lev Thun, když uvažoval o národnostních poměrech v Rakousku, uváděl jako jeden z dokladů česko-německého napětí modlitbu, ve které se prý čeští sedláci obracejí ke svému svatému ochránci s prosbou: „Vyžeň Němce, cizozemce!“ Zvláštního komentáře samozřejmě nevyžaduje známá pověst o blanických rytířích, očekávajících pod velením sv. Václava okamžik, kdy zachrání zemi a národ v jeho smrtelném ohrožení.

Stejně jako sv. Václav byli uctíváni i další čeští nebešťané, především nejpobulárnější český světec pobělohorského období sv. Jan Nepomucký, jehož zázračně uchovaný jazyk byl chápán i jako projev boží ochrany českého jazyka – řeči. Značné popularity se těšil i sv. Prokop jako zastánce slovanského jazyka v liturgii. Podle legendy dokonce neváhal ani použít berlu a nového německého opata sázavského kláštera fyzicky poučil o tom, kdo je v Čechách pánem.

V názorech našich barokních vlastenců byli prostě národní světci konkrétním a takřka hmatatelným důkazem boží přízně Čechám poskytované a jejich mocnými přímluvci v nepříznivých dobách. Jeden z posledních představitelů pozdně barokního typu českého vlastenectví, milčický rychtář a písmák František Jan Vavák ve svých zápiscích, (Pod názvem PAMĚTI FRANTIŠKA

Vavák

J. VAVÁKA, SOUSEDA A RYCHTÁŘE MILČICKÉHO Z LET 1770 – 1816 vydal na počátku našeho století Jindřich Skopec) psaných na přelomu 18. a 19. století, vidí ochranu národa v atributech českých svatých, mezi něž zařazuje i Karla IV., – v kopii sv. Václava, vešlu sv. Vojtěcha, kříži sv. Prokopa, koruně Karla IV. a jazyku sv. Jana Nepomuckého. Obdobnou funkci plnila i četná poutní místa, především mariánská, i ona byla chápána jako jasný důkaz lásky P. Marie k českému národu a zemi, kterou oslavila množstvím svých zázračných obrazů. Obzvláštní proslulosti dosáhla v tomto smyslu zvláště již zmíněná P. Maria Staroboleslavská, uctívána přímo jako „Palladium země české“.

Na počátku 19. století se ale situace začíná radikálně měnit. Předmětem zbožné úcty prvních českých vlastenců se stává národ sám o sobě a ne jeho věční ochránci, a pod tímto zorným úhlem jsou přehodnocovány všechny dosavadní historické tradice. Výmluvným dokladem změněného pohledu na české světce jsou vzpomínky Josefa Bojislava Pichla (ČESKÁ VČELA, 1876 – 1880) na výklady profesora staroměstského gymnázia Františka Jana Svobody. Ten prý o sv. Vojtěchu „vždy s nejmětší uctivostí vypravoval, apoštolem národů a slovanským sv. Pavlem jej nazývá, ačkoli s bolestí mu připomínal, že ve své přílišné horlivosti pro církev římskou k vytištění slovanského jazyka se služeb božích se přičinil. Václav byl mu více pobožným a mírumilovným, než bylo na panovníka národa se slušelo. Zato byl Prokop zcela muž dle srdce jeho, který, nikoliv jak legenda praví, dábly, ale cizotu do vlasti se vtírající zaháněl. Jan Nepomucký byl mu svatým pochybným (sanctus dubiosus)“.

Ještě při poslední české korunovaci Ferdinanda V. roku 1836 byli podle starých zvyklostí pasování svatováclavští rytíři, stále bylo slaveno svatováclavské posvícení a svatojánské pouti na počátku května byly neodmyslitelnou součástí pražského koloritu, ale ústup českých světců z centra národní pozornosti byl nezadržitelný. Přestávali být věčnými zástupci a symboly celého národa a byli chápáni už jenom jako předmět náboženského kultu katolické církve. Jejich situace byla ještě komplikována tím, jak se v českém myšlení prosazovala identifikace s husitstvím a naopak rozmach českého katolicismu v době pobělohorské, nerozlučně spjaté s protireformací, se stával symbolem pro éru nejhoršího úpadku.

Wenzelskí

Je charakteristické, že tato radikální výměna obsazení českého panteonu není dílem profesionálních historiků, ale vlasteneckých publicistů a beletristů. František Palacký, největší autorita našeho obrozeneckého dějepiscectví, např. historický význam sv. Václava vysoce oceňoval. „... ano konečně vše, co národ náš chtěl ve cti míti jako své vlastní, to až podnes 'svatováclavským' nazývati obvykl. Takž samo jméno výtečného panovníka tohoto, jako před stoletími, ještě i nyní nepřestává budit v milionech srdcí českých city a oumysly nábožné,“ napsal o něm ve svých monumentálních *DĚJINÁCH NÁRODU ČESKÉHO V ČECHÁCH A NA MORAVĚ*. Přesto zůstával Palacký se svým tolerantním názorem mezi ostatní vlasteneckou společností v určité izolaci. Příznačným dokladem této skutečnosti je třeba vzpomínka na stavbu české Walhally u Liběchova, kde chtěl Antonín Veith, majitel liběchovského panství, vybudovat jakýsi chrám české slávy, vzdobený pomníky nejvýznamnějších národních velikánů. Jeho tajemník František Emanuel Velc zaznamenal ve svých rukopisných pamětech vzpomínku na scénu, kdy v se roce 1847 radil Veith s Palackým, Šafaříkem a Jungmannem o výběru historických postav pro tento projekt. Vlastenecký tajemník se tehdy velmi podivoval, že Palacký hájil myšlenku umístít do Slavína i sochu sv. Václava, ačkoliv „ostatní tři pánové tomu důvody různými odpírali“. V dalších pasážích pak Velc shrnul výhrady, které vlastenecká společnost vůči sv. Václavovi začínala v předbřeznové době cítit. „Svatý Václav, byl-li za svou pobožnost a soukromou dobročinnost vyhlášen za svatého, patří do chrámu, nikoliv do nějakého Slavínu. Jako osobnost historická nemá pražádného významu, ba vladařent jeho bylo Čechům patrně škodlivé, at nedím záhubné.“ Na okraj poznamenejme, že v případě Slavína, ostatně nedokončeného, ještě „pan Palacký dosáhl svého, ani ostatní tři pánové po dlouhém a živém hovoru, jemu své přesvědčení obětovali“.

Idea Slavína byla ale asi posledním pokusem o smíření dosa-
vadních historických tradic s tradicemi nově objevenými a vytvářenými. V protestantu Palackém ještě zvítězilo stanovisko historika vědomého si dějinného významu jak sv. Václava, tak i dalších českých patronů, ostatní vlastenecká společnost, byť matrikově převážně katolická, už takové smířlivosti schopna nebyla. Sv. Václav uznal poplatnost Čech německé říši a neprojevoval se jako hrdinný bojovník, ale spíše asketický mnich – to

byly hlavní výtky romanticky cítících vlastenců vůči dědici země české. Tak jsou vyjádřeny např. v dramatu Josefa Kajetána Tyla *KRVAVÉ KŘTINY ČILI DRAHOMÍRA A JEJÍ SYNOVÉ* (r.1849), jehož vyznění sympatizuje se statečným a národně uvědomělým Boleslavem. Také kněžna Drahomíra, barokními legendami proklínaná jako pohanka a iniciátorka vraždy sv. Ludmily, je v Tylově pojetí mstitelkou vyhubených Polabských Slovanů a průkopnicí slovanské vzájemnosti.

Oblibě svatováclavské tematiky ve vlastenecké společnosti pochopitelně nemohla přispět ani skutečnost, že mezi nejhrolivější obránce její tradiční interpretace patřily represivní orgány meternichovského systému, především cenzura. Potížím s ní se nevyhnul ani tolerantní Palacký, když chtěl roku 1834 vydat v muzejním časopise ryze vědecký článek *O UMUČENÍ SV. VÁCLAVA, PODLE LEGENDY SLOVANSKÉ, ÚVAHA KRITICKÁ*. Předmětem jeho pozornosti byla staroslověnská legenda, roku 1830 objevená ruským učencem Alexandrem Vostokovem. Cenzurním orgánům se nelíbilo, že český historiograf na základě tohoto autentického pramene zpochybnil tradiční obraz kněžny Drahomíry jako pohanky a spoluiniciátorky boleslavské vraždy – „odbornou“ úroveň cenzorů dokládá fakt, že proti vědeckým důkazům zemského historiografa operovali rozšířenými lidovými představami o světcově matce a pověstmi o Drahomířině sloupu na Hradčanech. (Rozprava mohla s úpravami vyjít až roku 1837 po intervenci hraběte Šternberka ve Vídni u policejního ředitele Sedlnického.)

Ještě hůře dopadl sv. Jan Nepomucký, jemuž se vymstila jeho barokní popularita. Diskuze o jeho historické autentičnosti začala již na sklonku 18. století zpochybněním legendy a kanonizační buly; ještě předtím jeho kult napadali tajní nekatolíci, nepomucké sochy byly tupeny, pomazávány fekáliemi apod. Mnohdy však nelze přesně určit, zda šlo o reflektovaný odpor proti jednomo-
z ideologických sloupů protireformace nebo jen o projev blasfemie. Za to v očích nastupující vlastenecké společnosti se Nepomuk stal přímo jedním ze symbolů pobělohorského ponížení, vymyšleným světcem, jehož kult měl údajně mezi lidem nahradit úctu M. Jana Husa, a nechyběly ani výroky o „jezuitském podvodu“. Lapidárně shrnul nové české stanovisko k dosud nejuctívanějším zemským patronům ironicky Karel Havlíček Borovský v epigramu o dvou svatých, z nichž „jeden nás učil mlčet a ten druhý platit“.

Tento sekularizační proces samozřejmě probíhal postupně. Ještě roku 1848 kolovala kramářská píseň s odvoláním na proctví slepého mládence, slibující Praze pomoc sv. Václava a jeho vojska, a v témže roce byl podle Havlíčkova návrhu Koňský trh, kde se u sochy zemského patrona odbývala politická shromáždění a kde byla sloužena i slovanská mše bezprostředně předcházející výbuchu svatodušního povstání, přejmenován na Václavské náměstí. Zesvětštění národního hnutí se ale zastavit nedalo. Dokonce ani na zbožné Moravě se nepodařilo udržet cyrilometodějskou tradici jako integrující celonárodní kult, a to i navzdory jejímu silnému slovanskému akcentu. Toho naopak požadavkem zavedení slovanské liturgie využívala moravská odnož liberální mladočeské strany.

Jako partes pro toto lze uvést dva příklady. V odborné historiografické produkci se pokusil o rehabilitaci sv. Václava Josef Kalousek svou OBRANOU KNÍŽETE VÁCLAVA SVATÉHO PROTI SMÝŠLENKÁM A KŘIVÝM ÚSUDKŮM O JEHO POVAZE (1872), která má výrazně desakralizující charakter – Václav je zde obhajován tím, že Kalousek z jeho životopisu důsledně odstraňuje legendární prvky svědčící o jeho svatosti, asketickém životě apod. Na místo světců staví portrét raně středověkého panovníka, který neváhá vzít do ruky meč a vůbec se příliš nevymyká evropskému průměru své doby. V umělecké rovině je proměna českého nebe nejlépe vyjádřena Smetanovým zhudebněním nacionálního českého mýtu. V cyklu symfonických básní MÁ VLAST, stejně jako ve slavném Libušině proctví, je role garanta národního bytí jednoznačně přiřčena tradici husitské, ačkoliv v MÉ VLASTI se přímo nabízelo po citaci písně Božích bojovníků (Tábor) využít v Blaníku chorálu svatováclavského (básně Tábor a Blaník jako poslední z celého cyklu byly komponovány v letech 1878 – 1879).

Se vztahem k světcům je srovnatelný i vztah obrozenecké společnosti ke katolickému kněžstvu, založený výlučně na národním hledisku. Kněžská úloha je něčím, co naše vlastence vůbec nezajímá, ideální duchovní správce se má podle dobové publicistiky věnovat především agitaci pro národní hnutí, má mít velkou knihovnu, kterou dává k dispozici svým farníkům, má předplácet české noviny, přispívat na Matici atd. Jako lidská slabůstka mu bývá povoleno šňupat, pěstovat včeličky a pracovat na zahrádce. (Tak ostatně vypadá i stereotyp „dobrého kněze“ v české beletrii.) Výše citovaný Josef Bojislav Pichl vzpomíná např. v dobrém na

Jana Hrabětu, ředitele katolického gymnázia v Drážďanech. Jeho kladný vztah ovšem vyplývá ze skutečnosti, že Hraběta byl „a spolu s ním téměř všechno české duchovenstvo (povznesen – J.R.) nade obyčejné předsudky stavu svého“ a že „mu především na povznesení národu českého záleželo“. Pouze v národním působení viděli smysl svého povolání i samotní kněží. Příkladem může být kaplan František Alexander Rokos, který hovořil (opět podle Pichlových vzpomínek) jako o své úloze o tom, že „katolické kněžstvo před námi českému národu velice uškodilo a náš lid velmi zavedlo, proto myslím, že je nás, nynějších jeho nástupců, svatou povinností, abychom to napravili a národ z té sklěslosti opět pozdvihnouti hleděli na tu výši, na které již někdy býval“. Dostatečně známe je také případ Karla Havlíčka, vstupujícího do semináře pouze proto, aby měl možnost přímého působení na lid.

Liberální duch české politiky a kultury druhé poloviny 19. století prostě v katolické církvi viděl jednu z opor centralistického a národním snahám nepřátelského režimu i brzdu společenského pokroku; český nacionalismus jí zase vyčítal především podíl na zničení národní vzdělanosti v pobělohorské době. A patřilo k podstatě našeho historismu, že jevům a institucím, které byly z nějakého hlediska nepohodlné v současnosti, bylo odpíráno i kladné hodnocení kdykoli v minulosti. V roce 1873 se tak stal terčem útoku i jinak uctíváný František Palacký, když si dovilil zúčastnit se oslav devítistého výročí založení pražského biskupství. Časopis HLASY ZE SIONA o této události přinesl článek s titulem ČESKÝ BRATR NA PROCESÍ, který se podívoval účasti protestanta na katolické církevní slavnosti. K tomu se připojila anonymní brožura PROCESÍ ZPÁTEČNÍKŮ i NÁRODNÍ LISTY a česká společnost měla opět jeden skandál.

Takové nevybíravé útoky vyprovokovaly Palackého k obraně, která stojí za připomenutí jednak pro svou noblesnost a jednak proto, že zde zemský historiograf vlastně na sklonku života bilancuje svůj vztah k církvi a náboženství. Je to mimochodem další z mnoha dokladů křivdy, jaké se na něm dopouští naše vžitá proticírkevní tradice, když se odvolává na Palackého odkaz. „Vždyť jen hrubý nedouk mohl by nevědět, že veškeren pokrok vzdělanosti a osvěty po mnohá století visel, jako jinde, tak i u nás, jedině na církevních ústavech,“ konstatuje historik a pokračuje pasáží, kterou bychom mohli chápat jako stále aktuální polemiku nejen se zvlgarizovaným českým historismem, ale i s každým

zjednodušujícím hodnocením minulosti i současnosti. „Že v běhu tolikera století dostali se na stoličce biskupskou i arcibiskupskou v Praze i lidé důstojenství toho nehodní, a že z lůna církve římské vycházelo také snah i skutkův nechvalných, ba žalostných, drahně: to já ne co p r o t e s t a n t (zdůraznil J.R.), ale co nepodjatý a spravedlivý dějin uvažovatel, netajil jsem nikdy ... Ale z toho, že v některém spolku někteří byli zlí, uzavírali hned, že celý spolek byl zlý, byl by skok netoliko historicky ale i logicky křivý a nedovolený“ (POKROK, 1873).

Proticírkevní zaujetí vedlo na sklonku století liberální publicistiku i k zpochybnění, ne-li vůbec odmítnutí, zásluh kléru o národní emancipaci. Padl tedy jeden z posledních světlých rysů na obraze církve v českých dějinách, který byl, jak jsme viděli, uznáván i prvními obrozeneckými generacemi. Postupně se tak fixovala představa o zásadní nesmiřitelnosti mezi církví a českým národem.

Neměli bychom se ale nechat příliš svádět radikální dobovou rétorikou. Matrikově zůstávala většina národa včetně inteligence příslušníky církve a charakteristickým rysem doby je spíše než protináboženský boj náboženská vlažnost. Programových bojovníků proti křesťanství, jako např. Josef Svatopluk Machar, se u nás mnoho nevyskytovalo. Charakteristické je ovšem, že Machar kromě odporu vůči křesťanskému humanismu jako ideologii odporující vitalistickému principu a důvěře ve vlastní sílu, neopoměl ani specificky českou protikatolickou tradici, kryjící se v podstatě s odporem vůči rakouskému politickému systému. V epigramu s charakteristickým názvem *EXTRAKT NAŠEHO DĚJEPISU* formuluje tento trend, v českém historickém myšlení převažující, lapidárně: „*Duše k smrti dřímá v objetí Říma / tělo hyne bídě ve službách Vídně.*“ Katolíci sice rozhodně nebyli z národa vylučováni, převážně se ale s projevy své víry stahovali do soukromí a ve větších politických sporech, dotýkajících se celonárodní problematiky, se spíše snažili na sebe neupozorňovat.

Politický katolicismus se zato pod heslem křesťanského socialismu snažil proniknout do dělnického hnutí a nadále ovládal své tradiční bašty na venkově. Celkové náboženské vlažnosti odpovídala i skutečnost, že také ostří proticírkevní polemiky mířilo více proti politickému klerikalismu než vůči metafyzické podstatě víry. Spravedlivě je nutno konstatovat, že v těchto sporech se příliš nevyznamenal ani jedna strana. „Pokrokaři“ se vyžívali

hlavně ve vtípkování na účet kněžského celibátu a farských kuchárek, církevní obránci zase všude viděli „židovské spiknutí“ a semitský útok na mravní neporušenost národa.

Do dvacátého století tak česká historická tradice vchází ve znamení protiklerikálního boje s dominujícími reminiscencemi husitskými. Válečné události vzhledem k tomu, že katolické strany zaujaly jednoznačně promonarchický a prodynastický postoj, pak pochopitelně ještě více vychýlily váhy na stranu proticírkevní. Polní mše a žehnání zbraním uprostřed jatek světové války ostatně také k popularitě církve a jejích představitelů příliš nepřispěly.

Až ve změněných podmínkách získané státní samostatnosti po převratu 28. října 1918 se můžeme setkat s pokusy o integrování disparátních tradic. Tak hned v počátcích první republiky Josef Toman vítá příjezd T. G. Masaryka známými verši o vítězi, který vjíždí „*do pražských bran*“ a žehnat mu má „*svatý Václav i Mistr Jan*“, ale jeho snaha neměla bohužel šanci na úspěch. Naopak, bezprostřední popřevratové nadšení bylo provázeno silnými antipatiemi vůči katolické církvi – stačí v této souvislosti připomenout zničení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze, boření soch sv. Jana Nepomuckého a další projevy dobového, v Čechách tak obvyklého, „hurá radikálního“. Proti němu zůstaly bezmocné hlasy i takových autorit, jako byl Josef Pekař (*TŘI KAPITOLY Z BOJE O SV. JANA NEPOMUCKÉHO, NÁRODNÍ LISTY* 1920), nebo začínající Ferdinand Peroutka (*JACÍ JSME*, 1924).

Oddaný hagiograf T. G. Masaryka a popularizátor (často by ale bylo vhodnější označení „vulgarizátor“) jeho názorů Jan Herben v agitačním popřevratovém spisku z roku 1920 *BÍLÁ HORA* zmíněnou disparátnost českých historických tradic nejenom přijímá, ale de facto ještě více vyhrocuje a prohlubuje: „*Český národ jest t.č. vlastně dvojí: jeden jest pro Husa, Žižku, Prokopa, Chelčického, Blahoslava, Jiřího, Komenského a Žerotína, a druhý jest pro sv. Václava, Karla IV., Liechtensteina, Slavatu, Martinice a Jana Nepomuckého.*“ Do sousedství symbolů českých prohabsburských kolaborantů pobělohorského „temna“ se tedy kromě sv. Václava, na němž autorovi mohla vadit skutečnost, že jde o církvi uctívaného světce, dostal i „otec vlasti“ císař Karel IV., ten zřejmě pro svou přílišnou podporu církevních institucí. (Je ovšem přinejmenším pikantní, že pejorativní označení tohoto panovníka jako „popského krále“ přináší poprvé německá nacionalistická historiografie.)

Největší šanci pro integraci katolických a nekatolických tradic v československém státu skýtalo svatováclavské milénium slavné roku 1929. Tohoto výročí se pochopitelně chystala využít katolická církev připomenutím svých státotvorných a národně záchovných zásluh a načasovala na dobu svatováclavského výročí oslavy dokončení stavby svatovítské katedrály. Vládní místa zase cítila příležitost k získání citů katolicky cítící části obyvatelstva, znepokojené popřevratovým obrazoborectvím. Státní patronát nad oslavami měl ukázat nadstranickost nového demokratického státu a paralyzovat tak pobouření, které v katolických kruzích vyvolala státní účast na Husových oslavách roku 1925, která vedla až k diplomatické roztržce mezi Československou republikou a Vatikánem. Je ale nutno konstatovat, že ani tento pokus se nezdařil. Stát sice převzal nad oslavami záštitu a vyjádřil svou úctu k zemskému patronu přejmenováním jednoho z jezdeckých pluků na pluk Knížete Václava Svatého, ale u toho v podstatě zůstalo. Zřejmě z obavy před možným odporem svobodomyšlných a socialistických stran nebyl přijat návrh, aby byl „zřícen gardový pluk svatého Václava, před pořadím dnešních pluků jako první pluk, jako symbol tisíciletého trvání říše, jako štít a smysl branné moci československého národa“, odůvodňovaný historicky: „Jako po tisíc let v klidu i v bitvách, nechť do příštích tisíce let vede vojska česká svatý Václav.“ Nepodařilo se také zřídit řád sv. Václava jako obdobu řádu Bílého lva určenou pro československé občany. Miléniové oslavy včetně kulturních akcí, které je provázely (mimo jiné i natočení prvního českého historického velkofilmu SVATÝ VÁCLAV režiséra Jiřího Kolára), byly veřejností vesměs chápány jako záležitost pouze církevní. Trvalý zisk přineslo milénium české historiografii – vyšlo několik svazků SVATOVÁCLAVSKÉHO SBORNÍKU s příspěvky čelných českých historiků, archeologů a historiků umění, které dosud tvoří základní vědeckou literaturu pro nejstarší období dějin českého státu.

Věrní myšlenke ideové koexistence zůstávali nadále publicisté politického středu. Ferdinand Peroutka, vystupující např. roku 1925 v PŘÍTOMNOSTI proti vyčpělému pokrokářství s jeho historizujícími argumenty ironicky poznamenal, že „pokrokový, tábor mluví-li o katolictví, začíná vždy liechtenštejnskými dragouny“, ale jeho že řádění těchto vojenských oddílů už příliš nevzrušuje. Peroutka, Čapek, Langer a další se snažili o spravedlivé ocenění historické úlohy katolické církve v českých dějinách (zhruba

v duchu výše citovaného názoru Františka Palackého), považovali náboženství za soukromou záležitost každého jednotlivce a odmítali jeho spojování s politikou. Pro nacionální pokrokáře byla tato smířlivá stanoviska nepřijatelná. Na čistě konstatující Peroutkovu pasáž „*Katolictví je s naším obrozením spojeno velmi intimně. Katolické nebe klene se nad celou poesii té doby a buditelé kněží ozářili český verš leskem katolického oltáře*“, reagovala Volná myšlenka vydáním celé knížky Zdeňka Gintla KNĚŽÍ KATOLICTVÍ V ČESKÉM OBROZENÍ, PŘED NÍM A PO NĚM (1924). Protireformace jako dílo Říma a Vídně, zotročený lid, jezuité „slídící“ po českých knihách, barokní pověrčivost, P. Antonín Koniáš – prostě všechny známé negativní atributy a postavy českých církevních dějin tu defilují v podobě krystalicky čisté. Pokud se některému z českých kněží národní zásluhy skutečně nedají upřít, podle Gintla působili vlastně proti intencím církevní vrchnosti a kněžské svěcení přijímali pouze proto, aby se mohli věnovat práci pro lid atd.: „*Církev nemá nejmenšího práva osobovati si je; tito kněží nebyli jejími sluhý.*“

Pro úplnost je nutno zmínit i pokus o integrování dvou katolických tradic, cyrilometodějské a svatováclavské, a jejich zapojení do ideologie Československé republiky, jak to navrhoval P. Alfred Fuchs ve SVATOVÁCLAVSKÉM KALENDÁŘI na rok 1929: „*V syntéze pak obou idejí, cyrilometodějské a svatováclavské, jest kulturní poslání českého národa: spočívá v prostředkování mezi oběma světy, mezi Západem a Východem ... Na Velehradě pozvolna zrají velkolepé plány unionistické, které značí syntézu obou světů. Nejde tu jenom o ideu cyrilometodějskou, jde tu také o ideu svatováclavskou. Obojí značí vytčení celé další dějinné cesty pro český národ ...*“

Paradoxní pouť sv. Václava a dalších našich světců českými dějinami potom tragicky uzavírá období druhé republiky a nacistické okupace. Ještě v době Mnichova známé verše Františka Halase burcují do boje připomínkou svatováclavského chorálu, ale brzy se situace změnila. Postava věčného knížete české země začala být využívána k ospravedlnění tzv. realistického přístupu, tedy uznání dominantní role Německa ve střední Evropě. Katolická publicistika volala po zavedení křesťansky orientovaného autoritativního systému, protože podle jejího mínění to byla právě liberální a demokratická orientace Československé republiky, která zavinila katastrofu svou i celého národa a státu. Za protek-

torátu udělováním Svatováclavské orlice, určené pro zvláště horlivé aktivisty, se z národního svěťce, patrona mnohých (nejmně protiněmeckých) bojů, dokonce stává symbol kolaborace. Tyto skutečnosti vedly pochopitelně ke značné diskreditaci církve ve společenském vědomí. Na tuto ztrátu důvěry i na předchozí tradici navázala pouťová proticírkevní politika, která byla, a to je charakteristické, velmi alergická na každou připomínku statečných postojů většiny českého kněžstva v době protektorátu a nepřipouštěla informace o brutálních proticírkevních zásazích Třetí říše, o kněžských koncentracích atd.

Proměny svatováclavské tradice od úvodem citovaného názoru Kanovníka vyšehradského až k Emanuelovi Moravcovi se tak stávají i obrazem překotných a „ode zdi ke zdi“ se pohybujících proměn moderního českého myšlení. Stojíme-li dnes znovu na prahu možnosti svobodného rozvoje, je už na čase skončit s obvyklou nesnášenlivostí národních tradic a symbolů a uvědomit si, že jedno přece nemusí nutně vylučovat druhé.

Nebude proto snad na škodu uzavřít tuto kapitolu slovy historika Josefa Pekaře, která napsal v souvislosti se sv. Václavem, ale která můžeme vztáhnout i k ostatním českým světcům: „*Čech bez rozdílu nemůže neskloniti hlavu v úctě před kultem, jenž po tak dlouhé věky byl (a dosud býti nepřestal) posilou a útěchou předkům našim v dnech radosti i bolesti a jenž byl zároveň projevem kulturního osamostatnění národního, jež hledalo vlastního vůdce a vlastní cestu do bran věčnosti*“ (ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ, 1929).

NÁROD BOŽÍCH BOJOVNÍKŮ

„Hranice vzplála, na břehu Rýna/ na ní umírá české matky syn.“ Těmito slovy opěvuje kostnického mučedníka populární píseň. Málokdo už ví, že melodií tu posloužila balada o čtvrtém polském pluku, legendě listopadového povstání roku 1830. (Píseň byla ovšem původně německá.)

UPÁLENÍ MISTRA JANA HUSA
DNE 6. ČERVENCE ROKU 1415

Odsouzení a upálení M. Jana Husa se stalo jedním z nejméně frekventovaných námětů české historické malby. Text na pohlednici vysvětluje, že: „Z pochodně, kterou hranice Husova byla zapálena, vzplanulo tisíce jiných ohňů, takže z vlasti naší učiněno bylo velké požáříště.“

Husitství se bezkonkurenčně stalo symbolem české vojenské zdatnosti a k jeho odkazu se programově hlásili českoslovenští legionáři. „Za pravdy, jež svatě šířil / Mistr Jan Hus, boží kněz, / k boji statečnému zvrátil / opět naši mysl dnes,“ praví básnička pod obrázkem.

Hymna husitská.
Českou vlasti, českým lidem,
rozávil do dnů
s n. pravicí v boj i hém
kultovním morávk.
Za pravdy, jež svatě šířil
Mistr Jan Hus, boží kněz,
k boji statečnému zvrátil
opět naši mysl dnes.

„Kdo jest Čechem, srdcem duchem, / ne jen ústy aneb sluchem. / Komu Hus a Žižka platí, více nežli všichni svatí,“ volala jedna z písní kolportovaných po Čechách roku 1848 a vyjadřovala tak lapidárně radikální proměnu tradičního českého panteonu, právě tehdy šturmovaného a dobytého husity. Jejich nástup na nejvyšší příčky pomyslného žebříčku národních hodnot byl prudký a oslnivý.

Starší české dějepisectví s oblibou pěstovalo představu nepřetržitě husitské (marxisté přidávali ještě adjektivum „revoluční“) tradice, udržující se v lidových vrstvách od lipanské bitvy až do novověku navzdory rekatolizačním pokusům o její vymazání nebo nahrazení tradicemi novými, zvláště nepomucenským kultem. Současné historické bádání těmito názory ovšem důkladně otřásl. Především se ukázalo, že husitské povědomí nebylo v Čechách zdaleka rozšířeno v té míře, která byla předpokládána, a to ani v nekatolickém prostředí. Již během 16. století bylo v českém myšlení autentické husitství vytlačováno razantním šířením německé reformace. Jasným dokladem změněného náboženského klimatu je např. vymazání basilejských kompaktát z desk zemských (čímž tento veliký výdobytek husitského hnutí ztratil zákonnou platnost), k němuž roku 1567 došlo na nátlak utrakvistické šlechty, zatímco panovník kompaktáta bránil jako doklad svazků, které skutečně husity pojily k obecné církvi. Rekatolizace zahájená po porážce českého povstání pak pochopitelně nemohla k české husitské minulosti zaujmout vztah jiný než krajně odmítavý. Odmítnutí husitství ale tehdy nebylo nutně spojeno s opouštěním českého patriotismu – naopak. Proti předhůzkám nepřátelského prostředí, že totiž Češi jsou ve své podstatě kacířský a rebelantský národ, se naši barokní vlastenci bránili poukazem na pravověrný charakter českých dějin, v jejichž celkovém kontextu husitství představuje pouze jednu tragickou a draze zaplacenou epizodu. V popředí jejich argumentace byla samozřejmě tradice svatováclavská, zdůrazňování rozkvětu Českého království za vlády císaře Karla IV. a horlivé pěstování kultu všech českých světců. Nová barokní zbožnost v 17. a 18. století prostoupila většinu české společnosti a z ní se sytil i tehdejší český nacionalismus. Husitství prostě z národní paměti postupně mizelo a také historické reminiscence mezi tajnými nekatolíky se spíše než k vlastnímu husitství vztahovaly k odkazu jednoty bratrské. Představa Čechů jako husitského národa se zato udržovala

v povědomí vzdělané Evropy (protestantské i katolické) a aktualizovala se vždy při zprávách o lidových nepokojích, k nimž v Čechách docházelo. Výmluvným příkladem je v tomto smyslu velké nevolnické povstání z roku 1775. Mezi vzbouřenými českými sedláky se totiž s nějakým vědomím souvislosti s husitskými předky takřka vůbec nesetkáme, o to více se ovšem tyto analogie vynořují ve zprávách zahraničních pozorovatelů. Pokud vůbec známe autentické projevy tehdejšího lidového prostředí, jsou charakterizovány spíše přežívajícím barokním katolicismem. Přímo militantním katolíkem byl např. písmák František Vavák, který jednu ze svých skladeb věnoval městu Plzni jako výraz vděčnosti za statečnost jeho oddílů v bitvě u Lipan, pochopitelně na straně vítězné koalice.

V této době, tj. poslední čtvrtině 18. století, se ale již připravuje změna. Nastupující osvícenská ideologie sice ještě zdaleka nepřistoupila k rehabilitaci husitské kapitoly českých dějin, ale připravila pro ni základní předpoklady. Pro osvícence, až tolik pyšné na současné pokroky lidského rozumu, bylo totiž husitství na jedné straně jen jedním z množství projevů středověkého náboženského fanatismu, který odsuzovali jako celek, lhostejno, zda se jednalo o katolické pravověří nebo o některou z mnoha herezí. Na straně druhé se ale husitství vzhledem k tomu, že dosavadní kletba kacírství ztratila svou stigmatizující účinnost, konečně stalo předmětem seriózního vědeckého zájmu.

Osvícenským učencům se tak podařilo snést a kriticky prověřit množství pramenného materiálu, odstranit řadu legend a pověr, které se k dosud tabuizovanému období vázaly (např. víru v cyrilometodějský původ českého kalicha pro laiky apod.). Zároveň jim ovšem přehnaný racionalismus znemožňoval proniknout do mentality středověkého člověka a pochopit tak husitské bouře v jejich pravé podstatě. Takový criticismus projevil např. Josef Dobrovský, který věnoval v osmdesátých letech 18. století zásluhou rozpravu dějinám radikálních husitských sekt. Později tolik populární adamité jsou mu však jen objektem chladného a nezájatého studia a stejně jako jejich odpůrci z husitského i katolického tábora si jimi posloužil jako dokladem „*přehnané náboženské horlivosti*“ (GESCHICHTE DER BÖHMISCHEN PIKARDEN UND ADAMITEN, 1788).

V osmdesátých letech, za josefinského uvolnění cenzury, ale vznikaly již i některé přímé apologie M. Jana Husa, kterého

radikální josefinisté, usilující o církevní reformu, chápali jako jednoho ze svých předchůdců. Z téhož tábora se ale v tomto kontextu ozývaly i hlasy znějící dnešnímu českému vzdělanci, uvyklému na tradičně negativní obraz císaře Zikmunda – „lišky ryšavé“, přinejmenším nezvykle. Např. Kašpar Royko vydal roku 1783 obšírné dějiny kostnického koncilu (GESCHICHTE DER GROSSEN ALLGEMEINEN KIRCHENVERSAMMLUNG ZU KOSTNITZ, I – IV, 1780 – 1785), kde se staví na stranu Husovu („z Husových ústních a písemných výkladů ukáží, že jeho věty nebyly ani bludné, neřkuli kacírské,“ slibuje např. v předmluvě ke druhému dílu) a zároveň doufá, že císař Josef dokončí reformní dílo, které se nepodařilo dokončit Zikmundovi. Také František Martin Pelcl zanechal ve svých PAMĚTECH, vydaných ovšem až ve dvacátém století, podobné svědectví ve slovní hříčce:

„*Joannes Hus I.
Josep Hus II.*“

Působnost osvícenských spisů věnovaných husitské problematice sice nelze přeceňovat, většinou byly určeny pouze vzdělané veřejnosti, přece však díky jim začalo povědomí o této kapitole českých dějin pronikat i mezi širší publikum a její připomínky postupně nabíraly nacionální charakter. Např. A. Hanke se odvolává na husitské bojovníky, když ve své obraně češtiny doporučuje mladým kavalírům, jejichž povoláním je tak často vojenská služba, znalost jazyka mužstva těmito slovy: „*Byl by náš Žižka, hrdina, který vyhrál 23 řádných bitev a žádnou neprohrál ... kdyby byl mluvil německy nebo francouzsky?*“ (1783)

Poukaz na Žižku demonstruje další rys této etapy vývoje husitské tradice a tím je její heroizace. Místo Husa a jeho učení se do popředí pozornosti dostává husitská válečná sláva a jako její symbol Jan Žižka z Trocnova. Tábořský hejtman vtáhl do českého historického povědomí i se svými vozovými šiky v podobě neporažitelného vojevůdce a zároveň starostlivého otce vojáků, především ale jako odpovědný představitel země a národa a horlivý vlastenec.

Ještě předtím se ale na výsledném tvaru husitské tradice podepsaly převratné historické události, které Evropa prožívala na přelomu 18. a 19. století. V prvé řadě se jednalo o Velkou francouzskou revoluci a její ohlasy. Navzdory všemu zoufalému dokazování „vrozené“ české revolučnosti je třeba konstatovat, že česká společnost jako celek revoluci odmítla – jejím ideálem byly

postupné reformy prováděné moudrým a osvíceným panovníkem a tehdejší vývoj se zdál dávat těmto představám českých vlastenců za pravdu. Zprávy o hrůzách jakobínského teroru negativní vztah k revolučnímu řešení ještě více posílily, zároveň ale umožnily postřehnout revoluční dimenzi husitské vzpoury. Husitství však v tomto případě sloužilo jako odstrašující příklad utrpení, kterému je země v revolučních dobách vystavena. Např. historik František Martin Pelcl, první profesor češtiny na pražské univerzitě, tehdy ve své NOVÉ KRONICE ČESKÉ, jejíž čtvrtý díl věnovaný husitskému období zůstal dodnes v rukopisu, napsal o vzniku Táboru: „Zběhlo se na tu horu Tábořskou velké množství všelijaké chasy nezbedné, zlodějův, zákeřníkův, buřičův a zlosynův z krajů okolních pod zástěrou přijímání pod obojí. Jejichž však přední úmysl byl svévoli činiti, tvrže, kláštery a kostely rozbíjeti, drancovati a páliť.“ A aby nebylo pochyb, odkud čerpal inspiraci k tomuto zdrcujícímu odsudku, poznamenal na jiném místě: „A tak toho času Čechové z jedné i druhé strany hrozná trápení snášeti museli, což se obyčejně při každém zbourání lidu obecného stává, jakž toho za našich časův patrný příklad na Francouzích máme.“ Stojí přitom za připomínku, že v pozitivním smyslu se na husitskou minulost v té době odvolává zahraniční revoluční propaganda, činí tak ovšem poněkud zmateným způsobem. Například Condorcetův revoluční manifest se k Husovi odkazuje při apelování na dávnou svobodomylnost německého národa. „Nejste to vy, komu vděčíme za Jana Husa a Luthera, tyto muže, kteří první otřáslí obrem pověry?“ Husem a husitstvím jako symboly konečného vítězství pravdy a neporazitelnosti jejich obránců operují také materiály tajných maďarských jakobínů.

Jen na první pohled paradoxně se tak zdálo, že vítězný postup husitství na vrcholné místo českého historického vědomí revoluční analogie zabrzdí, pokud ho nezastaví úplně. Situace se však změnila, když francouzská republika přešla do ofenzivy a její vojska pod velením ambiciózního generála, později prvního konzula a ještě později francouzského císaře Napoleona, ovládla evropská bojiště. Habsburská monarchie, tísněná ze všech stran nepřátelským nebezpečím, se tehdy obracela na všechny své národy, žádala od nich nezbytné oběti pro válečné úsilí. Proto se pořádaly sbírky, formovaly dobrovolnické oddíly a byla organizována do té doby nebývalá masová propaganda. Moderně řečeno, šlo o skutečnou „totální mobilizaci železa i ducha“.

A právě v jejím rámci přicházejí v Čechách v dosud nebývalé míře ke slovu i husitské reminiscence, z nichž ovšem v podstatě mizí všechny odkazy na věroučné problémy, jimiž žilo 15. století. Pro novověké potomky je husitství prostě jen názorným příkladem udatného a vítězného boje proti vnějšímu útočníkovi. Pod státní patronací tehdy vycházelo nepřehledné množství vlasteneckých letáků, písní, provolání, na divadlech byla provozována vlastenecká dramata, v palácích, chrámech i veřejných prostranstvích zněly kantáty a všechna tato díla stavěla Čechům před oči příklad jejich slavných předků, „z nichž strach národové měli, / třesouce se tam i zde, / jichž se jako bouřky báli, / ana láme lesy skály, / slyšíc: Žižka s Čechy jde“, jak veršoval např. Jan Nejedlý v básni z roku 1798, oslavující vítězství rakouského arcivévody Karla, který v bitvě u Schwarzenfeldu porazil vojska francouzského maršála Jourdana a zatlačil nepřítele na levý břeh Rýna. (Stejnými argumenty povzbuzoval mužstvo své setniny vlastenecký „bílý oficír“ Jan Jeník z Bratřic, připomínající vojáčkům Jana Žižku, který „pouhým jménem a hlasem svým vojsko nepřátelské ... jako stádo rozplasil a zahnal“, i Prokopa Holého, „před kterýmž celá říše římská trnula, též i Řím a celé duchovenstvo římské, před ním se báživě třáslo“, (1799). Strahovský premonstrát Jan Bohumír Dlabáč obdobným způsobem ve svých propagačních brožurách oceňuje husitskou válečnickou zdatnost. Vždyť šlo o bojovníky, které ani „přenáramné horka, ani krutá jakkoliv zima, ani sloty a zlé cesty, ani hlad a žízeň, ani nepřístupné převysoké hory, ani valem se hrnoucí rozvodněné řeky od potýkání se s nepřáteli nikdy neodloučily“. Svědomí katolického řeholníka, opěvujícího středověké kacíře, si pak Dlabáč uklidnil marginální poznámkou, že byli totiž zavedeni „od bludných předsudkův“. Základní motivace husitského boje je už v této době jednoznačně spatřována v rovině nacionální: „tak silně je udatnost objala česká, že jedině pro slávu českého národu doma i v cizině hrdinsky bojovali“ (1809).

Není tedy jistě náhodou, že právě v ovzduší válek proti napoleonské hegemonii vzniká první novočeská básnická oslava slepého husitského vojevůdce a neudiví ani skutečnost, že pochází z pera katolického kněze; jde samozřejmě o známou ÓDU NA JANA ŽIŽKU Z TROCNOVA od Antonína Puchmajera (1802). Ten už se může k heretickému hejtmanovi klidně hlásit, protože on i jeho okolí již husitské války interpretují jako boj především národ-

nostní a to nota bene proti odvěkému nepříteli Němci. Proto Puchmajer oslavuje svého Žižku: „*Tys důkaz jasný všemu podal světu, / co láskou k vlasti tuženo, / co české zmůže rameno,*“ chválí jej: „*Jak vichr plevy / rozprášil si Němce / a sebe s Čechy oslavil*“, či do třetice na jiném místě téže básně: „*Tys vždy a všude, kde se bitva stala, / zbil škodné Čechům Germány.*“ Uvědomíme-li si, že protinapoleonské brožury, plné husitských reminiscencí, byly státními úřady ve značném nákladu rozšiřovány po českých krajích, že deklamace vlasteneckých básní se těšily oficiální podporě (např. Puchmajerova Oda byla recitována na pražské univerzitě ještě roku 1812), nebude jistě přehánět konstatování, že tehdy, na přelomu 18. a 19. století, pod ochranou křídel císařského orla a na útraty rakouského eráru, zakotvilo husitství definitivně v českém historickém vědomí jako doba vrcholné české válečné slávy, dobyté v boji za vlast.

Nic na tom nemohla změnit skutečnost, že po vídeňském kongresu se metternichovský režim a jeho cenzura snaží opět publicitu husitských reminiscencí potlačit. (K rozkošné epizodě došlo roku 1817. František Šír tehdy česky zpracoval slavnou báseň hrdiny německých osvobozovacích válek Theodora Körnera LÜTZOWS WILDE JAGD, přičemž místo majora Lützowa a jeho protifrancouzského vystoupení si za téma své parafráze zvolil Žižkovo vítězství na Vítkově a samotného vojevůdce opěvoval refrémem „*toť jest Žižka, vůdce a řídil nás*“. Když cenzura tuto verzi zakázala, autor nerezignoval a pohotově své dílo přepracoval v oslavu vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary u Olomouce.)

Navzdory tomu české vlastenectví už v předbřeznové době z husitského odkazu (resp. z nacionální podoby jeho interpretace) velmi vydatně čerpalo a jako k symbolu slavné minulosti společně obývané země se k němu hlásili i někteří němečtí spisovatelé a básníci. U českých spisů sice občas proskočí povzdech nad zpusťšením Čech za dlouholetých husitských válek – příkladem takového ambivalentního postoje může být citát z „*Drobnůstek dějepisných*“, otištěných ve KVĚTECH roku 1836: „*Nejsmutněji dotýkají se dějiny věkův těchto srdce každého vlastence, zvláště proto, že Čechové, náboženstvím na mnohé strany rozpadlí, jedni druhé lítě vraždili a proti sobě vespolek ukrutně zúřili. Obdivujíce hrdinskou mysl, slavné skutky a neslýchaná vítězství předkův svých, jich mezi sebou zúření a hubení vlasti chváliti nemůžeme;*

obdivem strnouce nad tím, čehož k obraně vlasti za oněch časův jsou dokázali, z druhé strany té nešťastné závratí, jakáž obě strany tehdáž byla uchvátila, ani dost se nadiviti, aniž ji velebiti nemůžeme: ctíce to, co i při zbloudilých úcty zasluhuje, smutku se ubrániti s to nejsme“ – přece ale převažuje byť i nevyslovené vědomí, že se jedná o nejslavnější dobu starších českých dějin. Skutečně charakteristický doklad pochází z roku 1831. Tehdy sedlecký farář Josef F. Devoty, znepokojený stoupajícími proticírkevními náladami národní ideologie, vydal znovu spis barokního historika Jana Kořínka STARÉ PAMĚTI KUTNOHORSKÉ. Svou edicí chtěl upozornit na vlastenectví pobělohorských jezuitských historiků (Kořínkův spis je barokním českým nacionalismem skutečně prochnut), a sejmout tak z nich stigma nejhorších odpůrců českého národa. Ze své edice ovšem příznačně vypustil pasáže, v nichž Kořínek tvrdě napadá husity, hlásí se ke kutnohorským odpůrcům kalicha atd. Devoty si byl zřejmě dobře vědom toho, že publikováním takových odsudků by jeho počin působil ve smyslu právě opačném, než zamýšlel.

Ve čtyřicátých letech pak už z české publicistiky mizí i připomínky válečných hrůz, které husitství sebou přineslo, anebo je odpovědnost za ně přičítána výhradně Zikmundovi a zahraničím nepřátelům. PRAŽSKÝ POSEL, časopis určený hlavně venkovskému čtenáři, píše v předvečer revolučního roku 1848 jasně na obranu Žižky, že „*on miloval zemi českou*“, že táboří vedli svůj boj proto, „*aby zůstali českým národem*“. Celá řeč na obranu Žižky proti výtkám z ukrutnosti a divokosti pak vrcholí: „*A nevím, nevím, jestli by tu ještě kus českého Čecha bylo, kdyby nebylo Žižky bývalo!*“

Do revoluce roku 1848 tedy husitská tradice vstupuje již ve své vyspělé podobě jako symbol národního sebezáchovného boje. Revoluční léta však měla do její interpretace přinést nové prvky... Když ve vzrušeném jaře roku 1848 probíhala jednání o tom, zda se také Češi mají zúčastnit budování jednotného německého státu a mají tedy vyslat své zástupce do frankfurtského parlamentu, padla z německé strany ostrá slova, že v případě nutnosti budová české země k německé jednotě přikovány mečem. Česká odpověď zněla: *tasíte-li meč, odpovíme cepy*. Připomínka husitské zbraně tu vystupuje jednoznačně jako symbol boje za národní svobodu a svébytnost. Reminiscencemi tohoto druhu se dobová publicistika jen hemží; některé z nich jsou také jak se patří

krvežiznivé, když např. připomínají Žižku, který Němce „*palcátem vytlouk z Prahy*“ a jim „*cepem lebky drtíval*“, německým krajanům přitom jiný leták vyhrožoval: „*Dáme, dáme, dáme jim / po husitsku cepem svým.*“

V téže době se však už ke slovu hlásila další z mnoha interpretací smyslu husitského boje. První krok novým směrem učinil František Palacký, který již před březnem 1848 dospěl ve svých DĚJINÁCH NÁRODU ČESKÉHO (vydáváných ovšem zatím německy) k počátkům husitské epochy. Jak známo, velký český historik považoval husitství za vrcholný bod českých dějin, ale jeho upřímnému vlastenectví bylo cizí omezeně nacionální myšlení, s nímž jsme se zatím při interpretaci husitských válek setkávali. Palackého promyšlená a filosoficky erudovaná koncepce českých dějin chápala českou reformaci 15. století v obecnějším smyslu jako jeden z významných kroků lidstva na cestě od despotie ke svobodě. V české verzi tuto tezi formuloval tak, že tehdy český národ rozbil „*středověké ouzké ohrady jistoty a přesvědčení*“, že pomáhal „*otevřítí duchu lidskému nekonečnou dráhu pokroku, a osobiti jemu, s větší svobodou, také větší důstojenství*“, zdůrazňoval, že husitům se jednalo především „*o svobodu, která všude jest právem přirozeným*“. Mimochodem, byly to mj. právě tyto úvahy, které Palackému přinesly mezinárodní vědecký věhlas. Také doma požíval Palacký jako historik i tvůrce národního programu velké autority, jeho myšlenky však často byly, jak se s tím budeme ještě mnohokrát setkávat, zjednodušovány i vulgarizovány, a to platí samozřejmě i o jeho koncepci husitských dějin.

Právě v revolučním roce vydal radikální demokrat Emanuel Arnold spis DĚJE HUSITŮ S ZVLÁŠTNÍM VZHLEDEM NA JANA ŽIŽKU (1848). Autor v něm přejal pojetí husitů jako bojovníků za pokrok a svobodu a aktualizoval je až ad absurdum. Znovu se v jeho díle vynořil sociální a revoluční aspekt husitství, se kterým jsme se setkali už v NOVÉ KRONICE ČESKÉ Františka Martina Pelcla, tentokrát je ale chápány jednoznačně pozitivně. Pro Arnolda byli čeští husité přímými předchůdci francouzských revolucionářů, zastánci idejí volnosti, rovnosti a bratrství. Podle jeho názoru by vítězné husitství vyhlásilo v Čechách demokratickou republiku, která „*mohla uprostřed zatemnělých národů německých sama v sobě sjednocená úplně obstáti, po Evropě světlo své rozšiřovati a smýšlení evropského se zmocniti*“. Šlechta ale pochopila nebezpečí, které jí hrozí od sjednoceného husitského lidu, a u Lipan se

jí podařilo s pomocí „*pitomých Pražanů*“ zárodky české demokracie porazit a uvrhnout tak jádro národa do poroby trvající několik set let, „*až po 400 letech později se velký a slavný národ francouzský o ten samý oučel s dobrým prospěchem zasadil*“.

Padesátá léta minulého století, charakterizovaná jako období neoabsolutismu, znamenala obnovení cenzurního tlaku zaměřeného i na připomínky husitské éry. I vládní strana totiž přijala českou interpretaci a viděla v husitské tradici symbol českého nacionalismu a věčného revolucionářství. Svou roli sehrála i církev od roku 1855 vybavená díky uzavřenému konkordátu značným politickým vlivem. Když v letech 1850 – 1851 vyšel český třetí („husitský“) díl Palackého DĚJIN, vynořily se výhrady vůči jeho údajné tendenčnosti. „*Nestrannost jeho z časů před rokem 1848 jest ta tam. Zřejmě se již staví na stranu husitů a revolučního principu od nich zastávaného,*“ psal tehdy např. Josef Jireček konzervativnímu historikovi Václavu Vladivoji Tomkovi, který se plně angažoval ve prospěch vládní strany, a to i svým vědeckým dílem. Proti Palackého pojetí vystupoval na pražské univerzitě nově sem povoláný profesor historie Konstantin Höfler a vládní místa se uchýlovala i k násilným aktům, jako bylo např. roku 1853 vypovězení z Prahy kazatele reformované církve Bedřicha Viléma Košuta a jeho konfinování v Klagenfurtu v Korutanech. Pražský policejní ředitel tento zákrok odůvodňoval přesvědčením, že „*dosavadné dějiny pražské helvetské obce nepopíratelně prokázaly, že tato společnost, považující se za následovnice českých bratří, je zároveň politickým klubem s nanejvýš zavržením hodnými demokratickými a komunistickými zásadami nejhrubšího husitismu*“.

Zhroucení neoabsolutistického systému na severoitalských bojištích a následné obnovení ústavnosti umožnilo opět veřejné traktování tradičních atributů českého vlastenectví, samo o sobě však ještě neznamenal automatický návrat husitství do centra české národní ideologie. K tomu došlo až v druhé polovině šedesátých let v souvislosti s prohranou rakousko-pruskou válkou a na ni navazujícím uzákoněním rakousko-uherského dualismu, který znamenal konec českým nadějím na federalizaci monarchie. Roku 1868 v Čechách došlo k vlně protestních lidových shromáždění, příznačně označovaných jako „*tábory lidu*“, které se konaly na památných místech, spojených většinou s významnými historickými událostmi, mezi nimi pochopitelně nemohly

chybět lokality „husitské“. Právě proslovy zde přednášené a celková atmosféra doprovázející táborové hnutí přispěly k definitivnímu fixování podoby husitské tradice jako nosné osy celých českých dějin, k chápání českého národa jako dědice a pokračovatele „božích bojovníků“.

Projevem těchto nálad byla i určitá internacionalizace české otázky, k níž měly podstatnou měrou přispět právě husitské reminiscence. S formující se mladočeskou stranou spojený radikální časopis SVOBODA otiskl v květnu roku 1868 patetické provolání *Do Kostnice!*, vyzývající k uspořádání pouti na místo Husovy mučednické smrti: „*Dokažme světu, že v potomcích strašných mstítelů smrti Husovy nevyhasla láska k svobodě a pravdě, že známe a vysoko ceníme si oběti Husovy i myšlenek velikolepých, za něž oběť ta přinešena byla ... Neváhejmež tedy, osvědčme skutkem, že proudí v žilách našich ještě krev slavných bratrů Táboritů, mocných těchto bojovníků božích za volnost, rovnost a bratrství.*“ Jak vyplývá z článku otištěného ve stejném časopise o dva měsíce později, od celé akce si její organizátoři slibovali velmi mnoho: „*Pouť kostnická ve spojení se slavnostmi v Čechách na památku Husovu konanými jest důstojnou rehabilitací národa našeho v očích Evropy.*“

Za zmínku stojí, že jednoznačně nacionálním a pokrokářským chápáním husitského odkazu nebyly tehdy zneklidněny pouze katolické kruhy, ale znepokojení se dotklo i protestantských církví, které by se samy rády staly monopolními strážkyněmi Husovy památky. Takové pocity vyjadřuje např. brožura MISTR JAN HUS z roku 1872, jejímž autorem byl Jan Karafiát (v širším povědomí přežila z jeho rozsáhlého díla pouze dětská knížka o broučcích). Karafiát ve svém spisku polemizuje s liberalizujícím chápáním Husova reformátorského úsilí, vycházejícím z pojetí Františka Palackého. Proti jeho výkladu Husa jako předbojovníka moderně chápané svobody svědomí namítá: „*Ne to jest svoboda, když člověk smí konat, co by chtěl, nýbrž to jest svoboda, když člověk chce konat, co mravně smí, to jest, co ta svatá, z Písma sv. zrostlá povaha s sebou nese.*“ Není pochyb o tom, že Karafiátův christocentristicky orientovaný Hus byl historické skutečnosti mnohem bližší než „národní mučedník“ mladočeských řečníků, pro národní tradici byl však stejně nepřijatelný jako „Hus-kacíř“, odsuzovaný autory katolickými.

Mistr Jan, ať v té či oné podobě, se však stejně nestal skutečným symbolem národní husitské tradice. Toto místo zůstalo vyhrazeno jeho „mstíteli“, tábořskému hejtmanu Janu Žižkovi z Trocnova. Postava neporazitelného válečníka sekularizované a religiózně vlašné české společnosti vyhovovala mnohem lépe než náboženský myslitel, jehož názory vlastně nikdo pořádně neznal. K českému kalendáři sice patřily pravidelné oslavy 6. července, v obcích vyrůstaly pomníky betlémského kazatele, ale Mistr Jan byl oslavován především jako národní mučedník, jako bojovník za „pravdu“, jejíž podstata však zůstávala v pozadí. (Již Palacký a po něm ostatní liberální historikové se netajili svou nechuť ke studiu středověkých teologických traktátů.) Žižka naproti tomu mohl být s úspěchem zobrazován i jako bojovník proti vnějšímu nepříteli, jako vzor pro současný národní zápas. A zde se setkáváme ve vývoji husitské tradice s dalším paradoxem.

Do národního vědomí vstoupilo husitství, jak už bylo řečeno, ve zjednodušené podobě historické koncepce Františka Palackého jako nejskvělejší a nejslavnější doba českých dějin. Jejím symbolem se ale nemohl v žádném případě stát Žižka v té podobě, kterou mu otec českého dějepisce vtiskl. Jeho Žižka byl fanatik, který „*pro zákon boží plenil a vraždil nemilosrdně*“, člověk beze smyslu pro politické jednání. Občanské společenství potřebovalo jako svůj vzor vojáka zcela jiného typu a v této chvíli vstupuje na scénu již připomenutý konzervatívec V. V. Tomek. Tento muž zdaleka nesdílel Palackého přesvědčení o blahodárném významu husitství pro české dějiny; naopak viděl v něm rozdělení země na několik soupeřících náboženských stran, nebezpečné oslabení centrální královské moci a úpadek autority státu. Jedním slovem, husitská epocha pro něho byla počátkem cesty rozvratu a anarchie, cesty vedoucí k Bílé hoře, která v této koncepci naopak znamenala záchranu národa i státu. Zájem o Žižku a o husitství v Tomkově díle krystalizoval již před jeho přechodem na vládní stranu, v padesátých letech se věnoval spíše českým dějinám za habsburské vlády a hlavně svému nejvýznamnějšímu dílu DĚJEPISU MĚSTA PRAHY (12 dílů, 1855 – 1901). Roku 1879 se ale znovu vrátil k 15. století životopisem Jana Žižky. Slepý hejtman, kterého považoval za ochránce pořádku v dobách revolučního rozvratu, patřil odedávna k Tomkovým oblíbeným postavám. Již roku 1842 o něm v KRÁTKÉM VŠEOBEC-

NĚM DĚJEPÍSE napsal, že byl „*jak v poli statečný a ostražitý, tak v míru rozvážný, usiloval i povoloval všemi směry, aby jednota činy samými rušena nebyla, když již mysle roztrhány byly*“. Tuto interpretaci pak Tomek už v podstatných rysech neměnil a jako „*muž rádumilovný*“ vešel Žižka i do vzpomínkové monografie. Ačkoliv tedy šlo o portrét diametrálně odlišný od Palackého obrazu fanatika zákona božího, byl to přesně ten Žižka, kterého chvíle potřebovala. Od té doby až do dneška je Palackého koncepce husitství symbolizována Tomkovým Žižkou, statečným vojákem, přísným ale spravedlivým velitelem, „*otcem*“ svých bojovníků – tak ho známe z Jiráskových románů i filmových zpracování, tak nám jej zobrazují i četné pomníky na náměstích českých měst.

Zatímco Jiráskovo dílo popularizovalo a petrifikovalo mladočeskou podobu minulosti (bez ohledu na to, že Jirásek byl žákem Tomkovým a svého učitele si nikdy nepřestal vážit), ve sporu „o smysl českých dějin“ Tomáš G. Masaryk hájil pojetí českých dějin jako úsilí o naplnění humanitních ideálů české reformace a vracel se jak k odkazu Husovu, tak hlavně jednoty bratrské, objevovala se na sklonku 19. století na scéně opět interpretace husitů jako revolucionářů, bojovníků za sociální pokrok a jejím hlasatelem tentokrát byla sociální demokracie. Již v samých počátcích českého dělnického hnutí apostrofoval Josef Boleslav Pecka dělníky jako „*zdráné plémě nepřemožitelných Táboritů*“, Karel Kautsky husitské komuny uvedl i do mezinárodního kontextu jako předchůdce současných socialistických teorií. Na přelomu 19. a 20. století se i mezi českými socialisty prosadilo pojetí husitství jako sociální revolty, viděli v něm totiž „*první počátky socialistického a kolektivistického hnutí v Čechách*“. Sociálně demokratická publicistika také polemizovala s občanskými stranami a upírala jim právo vůbec se k husitskému odkazu hlásit; v tomto směru vynikl hlavně František Modráček, autor brožury MISTR JAN HUS A JEHO DOBA z roku 1903 a celé řady drobnějších studií.

To se však už celý národ připravoval na oslavy pětistého výročí Husovy smrti, pohříchů zmařených světovou válkou. Jubilejní Husův sborník z roku 1915 byl na mnoha místech vybil cenzurou a také na veřejné manifestace nebylo ani pomyšlení. O to intenzivněji se však k husitskému odkazu hlásila česká emigrace. Tomáš G. Masaryk si den Husova výročí, 6. červenec 1915, zvolil jako symbolické datum pro veřejné zahájení českého odporu proti Rakousku. Jak později napsal ve SVĚTOVÉ REVOLUCI (1925), chtěl

tím manifestovat, že „*náš odboj je veden duchem husitských předků a že má nejen politické, nýbrž i mravní oprávnění*“. K „*duchu husitských předků*“ se přihlásily československé legie (i když nelze zapomenout, že tento směr jejich ideologie byl pak uměle zdůrazňován na úkor dalších myšlenkových trendů); jednotlivé pluky nesly jména husitských velikánů (v ruských legiích se pod názvem „Husitská“ zformovala celá střelecká divize), kalichy vlály na legionářských praporech a Masaryk vybízel české vojáky, aby znovu uvedli v život úsloví z 15. století „*co Čech, to hejtman*“. Také v domácím prostředí se samozřejmě Hus a husitství objevily znovu, jakmile nový císař Karel uvolnil tuhé cenzurní předpisy. Husitská tradice byla i tady na sklonku války využívána především ve státoprávním smyslu. Historik a pozdější československý ministr zahraničních věcí, Kamil Krofta, psal např. roku 1917 v časopise NÁROD k Husovu výročí, že „*národ, který lidstvu dal Husa*“ a plně pochopil jeho odkaz, „*nemůže trvale zůstat odstrkávanou Popelkou ve společnosti národů evropských*“ a je „*zajisté hoden, aby mu byla zjednána možnost svobodného a plného života národního*“.

Nemůže tedy překvapit, že takto připravený převrat 28. října 1918 se odehrával plně ve znamení husitského odkazu – „*Tábor je náš program*“, uváděl jako devizu nového státu jeho první prezident. Zařazení 6. července mezi státem uznávané svátky a účast hlavy státu na Husových oslavách roku 1925 dokonce vedly až k dočasnému přerušení diplomatických styků mezi Prahou a Vatikánem. Obrovská konjunktura husitských reminiscencí na počátku první republiky ale zároveň odhalila rozporuplnost jejich interpretace jednotlivými společenskými skupinami.

Pro integrální nacionalisty znamenalo navázání na husitskou tradici zintenzivnění protiněmeckého boje a počestění Sudet, evangelici v jejím jménu požadovali definitivní rozchod českého národa s katolicismem; slučovací sjezd českých evangeliků, konaný v prosinci roku 1918, vydal v tomto smyslu provolání, v němž se mj. apelovalo: „*kdo se cítí být potomkem Husitů, připoj se k církvi husitské...*“ Radikální levice, tj. v první řadě právě se formující komunistická strana, zase viděla v naplnění husitského odkazu přípravu socialistické revoluce a „*boží bojovníky*“ považovala za své přímé předchůdce. Tak např. Husových oslav v roce 1921 se KSČ účastnila pod heslem „*Hus a první komunisté v Čechách*“ a Zdeněk Nejedlý zašel při aktualizaci husitské mi-

nulosti již roku 1919 tak daleko, že v knížce MISTR JAN HUS A NAŠE DOBA srovnával tábory s bolševiky, orbity s menševiky a basilejský koncil s janovskou konferencí. Naopak umírněná sociálně demokratická pravice v husitském období spatřovala odstrašující příklad, varující před nemístným radikalismem. V svolání ze 14. září 1920 odmítla socialistickou revoluci jako předčasnou a argumentovala přitom opět historicky: „*My měli ve svých dějinách již jednu velikou revoluci: husitismus. My jsme ji prohráli, neboť jsme přeskočili smělym krokem celou ostatní Evropu o celých sto let. Naši předkové postavili se proti Evropě v zájmu lidského pokroku, ale zůstali osamoceni. A byli poraženi. Tato éra našich dějin zajistila našim předkům nesmrtelnou slávu a zásluhu o pokrok lidstva, ale náš vlastní národ a lid platil tuto službu lidstvu strašlivým staletým utrpením. Tuto tragédii nechceme znovu opakovat.*“ V chápání husitské tradice se tak projevil nový prvek, odlišující se od dosavadních nadšených frází.

Rada publicistů si totiž už ve dvacátých letech uvědomovala, že dosavadní dominance husitské tradice v českém historickém vědomí je nadále neudržitelná. A nešlo přitom jen o lidi z katolického tábora. Především je v této souvislosti nutné uvést Ferdinanda Peroutku, který v již zmíněném spise JACÍ JSME polemizoval s oblíbeným českým autostereotypem „husitského“ národa: „*Slavnostními řečníky zdůrazňovaná okolnost, že jsme dětmi Žižkovými, je čímsi naprosto bezvýznamným proti závažné a senačnické okolnosti, že jsme dětmi spořádaných občanů z dob vlády Františka Josefa.*“ Na jiném místě pak redaktor Přítomnosti rovněž upozorňoval, že v samostatném státě nemůžeme vystačit jen s destruktivní revoluční tradicí husitskou, ale potřebujeme z dějin vyzdvihovat také příklady státotvornosti. Edmond Konrád zase v témže periodiku usiloval o smíření dosavad protichůdně interpretovaných tradic a chtěl oslavovat sv. Václava i Mistra Jana (1928).

Důležité je v této souvislosti především Peroutkovo akcentování státotvornosti. Právě v tomto smyslu se totiž snažil husitskou tradici využívat hradní tábor české politiky a zmíněné heslo T. G. Masaryka o Tábore, který se má stát programovým vzorem mladé republiky, vykládal jako výzvu ke kázni a pořádku. Generální inspektor československé branné moci básník Josef Svatopluk Machar hovořil ve stejném duchu např. při předávání praporu I. dělostřeleckému pluku, který nesl jméno Jana Žižky.

Vyzýval vojáky k udržování „husitské“ kázně a neváhal proti sobě postavit Žižku a Husa. Uctívání betlémského kazatele bylo podle jeho názoru vhodné pro „*národ v jařmu habsburském úpíci*“, zatímco národ „*volný ve svobodné své domovině*“ by se měl vrátit k odkazu Jana Žižky, kterého pojímal naprosto v intencích koncepce V. V. Tomka jako „*státníka, muže pořádku, člověka čistých rukou a čisté duše*“ (1924).

Na vědeckém poli vystoupil se závažnou kritikou dosavadního husitského kultu Josef Pekař, jenž odmítl ploché pokrokářství, projevující se v Macharově výkladu a zdůraznil náboženskou, byť pro současnost již neaktuální, povahu husitského odkazu. „*Závoj spadl s obrazu – a my vidíme ryzí středověk tam, kde jsme se domnívali viděti červánky novověku...*“, napsal v roce Husova výročí 1925. O devět let později, když bylo připomínáno výročí lipanské bitvy, označil provokativně (ale na základě hlubokých historických znalostí) porážku radikálního husitského křídla za šťastný den českých dějin. Ve své nejvýznamnější husitologické práci, monografii ŽIŽKA A JEHO DOBA (1927–1933) odmítl interpretovat tábořského hejtmana v Tomkem načrtnuté idealizované podobě a vrátil se v podstatě ke koncepci Františka Palackého. („*Tomkův Žižka je výtvar omylu; Žižka Palackého je mnohem bližší skutečnosti.*“, napsal v závěrečných shrnujících partiích své monografie. Jedná se ovšem pouze o výklad Žižkovy osobnosti, v celkovém hodnocení husitské epochy se Pekař s Palackým samozřejmě zásadně rozcházel.)

Pekařovy názory se ale nestačily stát obecným duchovním majetkem. Při vnějším ohrožení Československa z německé strany a tím spíše v období protektorátu vystoupila husitská tradice opět ve své tradiční podobě. Právě na ni po válce navázala komunistická strana při své agitaci – podle známé Gottwaldovy formulace zachránil únorový převrat 1948 národ před hrozbou nových Lipan. Zdeněk Nejedlý zase ve své již citované práci vedl přímou linii „*od oné drobné šlechty ve středověku přes husitského sedláka a řemeslníka i potom zase národního buditele až k dnešnímu vlasteneckému proletáři*“. Betlémského kazatele v této souvislosti považoval dokonce za svého přímého předchůdce, vzhledem k tomu, že „*dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna anebo Václavské náměstí. A jeho strana byla by velmi blízko – o tom můžeme být přesvědčeni – nám, komunistům*“.

Dlouhé období sekularizace a neustálé aktualizace husitského dědictví dostupuje v výročí, které se dnes už zdají být jen směšné, svého vrcholu, nezapomínejme ale, že cesta k němu byla nastoupena již na počátku 19. století. Jen tak mohl komunistický režim, založený na ideologii „vědeckého ateismu“, obnovovat Betlémskou kapli (1950 – 1954), jen tak bylo možno vykládat Husa jako „statečného hlasatele a zastánce lidu proti utlačovatelům“. Manipulace husitskou minulostí v padesátých letech proto varuje před každým ideologizováním a mytologizováním kteréhokoli historického období, a to včetně těch nejnovějších.

ŠLECHTA ZRÁDNÁ A CIZÁCKÁ

Dvě bitvy krále „železného a zlatého“. Vítězný Kressenbrunn, známý jen z učebnic dějepisu, a opěvované Moravské pole, kde „zradou zničen, leží obnažen a mstivými šlechtici potupen mrtvý bohatýr, veliký vládce český“.

Vzpomínky na poddanské bouře 17. a 18. století v národním mýtu hypertrofovaly do podoby velkých selských válek za práva českého národa.

Počátky národního obrození z milosti panovníkovy. Císař Leopold II. zřizuje na pražské univerzitě katedru české řeči a literatury.

V poslední čtvrtině 18. století se historik František Martin Pelcl v úvodu ke své edici staročeského rukopisu PŘÍHOD VRATISLAVA Z MITROVIC (1777) vyznával z radosti, kterou pociťuje při pohledu na to, jak velké množství českých šlechticů hovoří na veřejnosti českým jazykem. Když „častokráte s rozkoší a srdce mého plesáním“ slyšel češtinu hlaholit v aristokratické společnosti, míval pocit, že se vrací věk vlády Karla IV., „v kterémžto zem česká na nejvyšším stupni velebnosti a slávy své postavena byla,“ a radoval se nad tím, že „ten jazyk český z úst pánův našich tak líbezně, tak mile, a jakoby jim nejpřirozenější byl, zpívá“. Hlavní důvod svého nadšení ale prozradil v následující větě: „Toto všecko jsem zde proto poznamenal, aby se vidělo, že jazyk český netoliko od nižšího a sprostného lidu, ale i také od osob rodu nejvyššího vážen a milován bývá.“

Jen o několik let později píše Karel Hynek Thám OBRANU JAZYKA ČESKÉHO PROTI ZLOBIVÝM JEHO UTRHAČŮM, TĚŽ MNOHÝM VLASTENCŮM V CVIČENÍ SE V NĚM LIKNAVÝM A NEDBALÝM SEPSANOU (1783) a jeho pohled na šlechtu i na její vztah k národnímu jazyku se od názoru výše citovaného nesticovského hofmistra odlišuje přímo diametrálně. „Vás viním, ó kletí zemané, ježto liknavostí a nedbanlivostí jste téměř zvášnivěli. ... Vy, kterýmž příležití býti původci a podpůrci dobrého vlasti a slávy jazyka mateřského... ó žel, kmen jste mýjící a hynoucí velebností jazyka našeho ... Skřemenili jste se, bídníci, vlast svou potupivše a o zem ji udeřivše ... Ó běda vám! o kterýchž když potomkové někdy uslyší, drkotati budou! Ó kých raději jména vaše v potomství na věky zpráchniví, by potomkové, pomníce na vás, neobnovili trud a žalost svou.“

V samých počátcích moderního českého myšlení se tak opět setkáváme s naprosto protichůdnými soudy o jedné a téže záležitosti. Abychom obě stanoviska pochopili, je ovšem třeba si uvědomit několik důležitých skutečností. Až do sklonku 18. století to totiž byla především pouze šlechta, která tvořila český politický národ, reprezentovala jej vůči panovníkovi a byla tak faktickým nositelem české státnosti. Z toho důvodu se na ni také obraceli již čeští vlastenci pobělohorského období znepokojení politickým úpadkem království, zintenzivňujícími se projevy centralismu, který někdejší samostatnou zemi chápal pouze jako jednu z provincií velkého habsburského soustátí. Slavný barokní historik jezuita Bohuslav Balbín spolu se svými přáteli a spolupracovníky

vynaložil veliké úsilí při sestavování genealogií slavných šlechtických rodů, ve kterých před oči současných aristokratů stavěl příklad jejich proslavených předků, jejichž odkaz a příklad měl potomky zavazovat k projevení stejné obětavosti pro povznesení a proslavení vlasti. V práci o Panně Marii Svatohorské (1658) Balbín definoval šlechtictví jako „*jakési stálé projevování se vynikajících vlastností, k němuž vedou potomky jejich původ a příklady jejich předků*“. Tak tedy chápal barokní vzdělanec devizu „noblesse oblige“ a k šlechtickým závazkům samozřejmě počítal i povinnosti poutající aristokracii k zemi.

Pobělohorský šlechtic se ale v první řadě cítil povinován věrností panovníkovi. Jemu sloužil na válečných polích, v jeho jménu cestoval po Evropě s diplomatickým posláním a v jeho jménu vykonával i správní úřady domácí. Po trapné epizodě s českou korunovací bavorského kurfiřta, který pod francouzskou patronací roku 1742 obsadil Prahu a velká část šlechty holdovala uzurpátorovi, se potom zdůrazňovaná prohabsburská loajalita stala přímo závaznou záležitostí, která měla odstranit trvalou nedůvěru dvora vůči české aristokracii. Skvělé kosmopolitní prostředí císařské rezidence, do jejíž blízkosti čeští kavalíři překládali svá sídla, pak ještě více přispělo k tomu, že česká šlechta se postupně začínala měnit na šlechtu rakouskou. (Slovo „rakouská“ je zde užito pouze pro zjednodušení, v státoprávním smyslu lze o Rakousku mluvit pochopitelně až po oficiálním vyhlášení Rakouského císařství v roce 1804.) To by samo o sobě ještě nemuselo nic znamenat – říšsky a dynasticky cítila tehdy naprostá většina české společnosti; negativním důsledkem přitažlivé síly vídeňského dvora bylo ale jisté odcizení mezi vrchností a poddanými – ti totiž se skutečnými majiteli panství takřka vůbec nepřicházeli do styku a byli odkázáni jen na úředníky, kteří mnohdy nepatřili k nejlepším.

Situace se začala měnit v druhé polovině 18. století pod vlivem osvícenských idejí pronikajících k nám z evropského západu, které sebou přinášely i nové chápání šlechtictví. Racionalističtí myslitelé sice ještě považují šlechtu za důležitou součást společnosti, za její výkvět, stále častěji se ale objevují zmínky o tom, že urozený původ sám o sobě nepostačuje, že šlechtic, hodný toho jména, se musí aktivně zasazovat o hmotné i duševní blaho svých bližních. Moderní filosofické systémy zdůrazňovaly přirozenou rovnost všech lidí, státovědecké a ekonomické teorie akcentovaly

význam třetího a zvláště čtvrtého stavu pro úspěšný chod státního a hospodářského mechanismu, sebeuspokojení nad současnými pokroky lidského ducha vedlo i k odmítavému postoji vůči historickým tradicím, starobylosti, k pohrdání středověkem jako dobou krutosti, fanatismu a omezenosti – tedy k odporu vůči hlavním pilířům, na nichž dosud spočívalo sebevědomí a prestiž aristokracie. „*Přijde ještě doba, ne příliš vzdálená, kdy se budeme stydět zakládat své šlechtictví na pouhém počtu často dávno zvrhlých předků*“ – tak zněl jeden z typických radikálních osvícenských soudů.

V celoevropském měřítku otrásla společenským postavením šlechty Velká francouzská revoluce – její přímé ohlasy v českém prostředí nelze sice přeceňovat, na druhé straně ale není také možné přehlížet skutečnost, že změny, které revoluce a napoleonské války přinesly, se v následujícím období projevy i u nás. „*Nevidaný duch věje nyní po celé Evropě, jakkoli dušený tu a tam ode knížat. Od té doby co Francouzové, zvláště Napoleon, stará ustanovení vyrátě, jim starožitnou vážnost odňal a jiná nařízení podle ducha našeho věku všude zaváděl, od tehdy jiná jest světa historického vůbec tvářnost*.“ Tato slova si do svého deníku napsal mladý František Palacký již roku 1819 a výstižně tak charakterizoval smýšlení své generace. Na místě legitimacy, zakládající se na zděděných privilegiiích a tradici, se ke slovu stále výrazněji hlásí nastupující liberalismus a úsilí o vytvoření moderní občanské společnosti.

Sklonek 18. a počátek 19. století je však zároveň i dobou krátkého spojení mezi českou historickou šlechtou a formujícím se národním hnutím. Radikální josefínské reformy, směřující k centralizaci habsburského státu a byrokratizaci jeho správy, zneklidnily totiž aristokracii stejnou měrou, jako první vlastence znepokojovaly nepokryté germanizační tendence. Šlechta usilující o zachování svého vlivu na zemskou správu se logicky opřela o starší právní předpisy (především Obnovené zřízení zemské a pragmatickou sankci), které garantovaly státoprávní svébytnost Českého království včetně určitých (i když oproti předbělohorským poměrům značně okleštěných) pravomocí zemského sněmu, na jehož půdě si šlechta, na rozdíl od institucí centrálních, udržovala hegemonii. Pro zástupce stavovské opozice se tak okázalé přihlašování k češtině stalo příležitostí k veřejnému manifestování proticentralizačních postojů. Nepočtená vlastenecká sku-

pina zase v zemských privilegích viděla určitou záruku pro práva českého jazyka a spojenectví se zemskými stavy pro ni bylo vítané i proto, že poskytovalo iluzi plně strukturovaného národního společenství a umožňovalo čelit podceňování češtiny jako jazyka pouze nižších společenských vrstev.

Spolu s liberalismem ale vstupuje na politickou scénu i novodobý náionalismus – a právě zde jsme u kořenů negativního obrazu šlechty v moderním českém myšlení. České národní hnutí se, jak známo, definovalo především jazykově. Od svých přívrženců vyžadovalo okázalé užívání češtiny v soukromém i veřejném styku – skutečným Čechem byl podle tohoto nazírání pouze ten, který mluvil česky. Nelze samozřejmě přehlížet určitá pozitivita této koncepce – jazykové chápání národa totiž sehrálo významnou integrační roli při vytváření občanské společnosti, když napomáhalo při překonávání sociálních bariér.

Na druhé straně ale právě toto pojetí zabránilo včlenění šlechty do národního organismu. Česká šlechta, nebo alespoň řada jejích příslušníků, samozřejmě smýšlela upřímně česky ve smyslu zemského vlastenectví, sněmovní opozice bránila české státní právo, aristokraté podporovali vlastenecké podniky, které by bez jejich účasti vůbec nemohly existovat (Společnost vlasteneckých přátel umění, z jejichž sbírek vyrostla Národní galerie, Společnost vlasteneckého muzea – pozdější Národní muzeum), podíleli se na charitativních akcích a institucích sociálního zabezpečení, významná skupina šlechticů kolem hraběte Franze Stadiona vážně pracovala na postupném zavádění ústavních principů; české vlastenecké společnosti to ale bylo málo a požadovala jednoznačné přimknutí se ke svému jazykovému programu.

Opozičně naladěnou část šlechty tedy spojoval s národními a občanskými kruhy odpor vůči onnipotenci byrokraticko - absolutistického systému, v řadě dalších otázek se ale již jejich názory rozcházely. Někteří z politicky aktivních aristokratů, jako byl např. Josef Matyáš Thun, sílu moderního nacionalismu nedoceňovali a úlohu své vrstvy spatřovali v pouhém prostředkování mezi českou a německou stranou. Další skupina se přiklápěla k některému z obou národních hnutí (např. Friedrich Deym k německému, Jeník z Bratřic nebo baron Villani k českému). Konečně je třeba uvést ty politiky, kteří si z celoříšské perspektivy sice uvědomovali nutnost době odpovídajících reforem a plně se za ně angažovali, ale nebyli schopni domyslet význam jazykové otázky

i v procesu transformace postfeudální společnosti a nechávali ji tedy stranou svých úvah – to byl případ Franze Stadiona a jeho přátel.

Čeští vlastenci tedy, jak jsme viděli na příkladu Pelclově, zpočátku doufali, že se šlechta postaví do čela jejich snah. Tato víra se projevovala mj. častými dedikacemi českých knih některým čelným aristokratům (ve hře byla samozřejmě i naděje, že „pochťený“ přispěje na vydaje spojené s vydáváním). Barokní tradice přežívaly v připomínkách zásluh, které si ten který šlechtický rod získal o český národ. V dedikacích se tedy setkáváme s vděčností za to, že se šlechtic nestydí za český jazyk, s odkazy na historický význam předků i s prosbami o další podporu české věci. V předbřeznovém období se tak stále můžeme setkávat s nadšenými ohlasy na některé vlastenecké projevy českých šlechticů, kteří určitým způsobem projevili své sympatie k národnímu hnutí – jako příklad lze uvést pána na Děčíně, hraběte Lva Thuna.

Thun dosáhl obrovské popularity vydáním své brožury ÜBER DEN GEGENWÄRTIGEN STAND DER BÖHMISCHEN LITERATUR UND IHRE BEDEUTUNG z roku 1842. V zasvěcené společnosti byl jeho spisek s velkými nadějemi očekáván ještě před svým vydáním, zvláště když se rozšířily zprávy o cenzurních potížích, kterým je dílo vystaveno navzdory vznešenému jménu autora. Také ti, které sám Thun ještě před publikováním požádal o jejich názor, se vyjadřovali s nadšením až nekritickým. Např. Šafařík psal Thunovi na podzim roku 1841, že četba knížky mu působila „největší a nejčistější potěšení... Jest to jakoby světlo shůry, opěvující křivolakou a mračny zavalenou stezku života; i milo jest poutníku, když vidí, že není na své stezce samotný“, a přiznával: „Jest mi všecko jakoby ze srdce psáno, co jste psal.“ Thunova popularita se ve vlastenecké společnosti ještě zvýšila, když ve vlivném a v Čechách hojně čteném listě AUGSBURGER ALLGEMEINE ZEITUNG vystoupil proti maďarskému liberálovi Pulszkému na obranu národních požadavků slovenských a zastal se jich i další samostatnou brožurou DIE STELLUNG DER SLOWAKEN IN UNGARN (1843). Ve čtyřicátých letech tak asi nebylo v Čechách oblíbenějšího šlechtice, Josef Václav Frič dokonce ve svých PAMĚTECH vzpomíná na tajný spolek, který uvažoval o Lvů Thunovi jako možném českém králi; přítel Jan Lambl mu prý jednou ukazoval prapor „v českých barvách na jehožto jedné straně skvěl se náš lev

a na jehožto druhé straně byly vyšity litery L. I. (Lev První)“, a dal mu i opsat text písničky s refrémem „*Leo Thun ať žije*“. Kromě toho napsal Thun o národnostní problematice v Čechách několik memorand, která sice nevešla v obecnější známost, ale dokládají pronikavost a důslednost jeho myšlení i úzkou souvislost mezi snahami národně emancipačními a liberálními. Thun, patřící ke skupině kolem Franze Stadiona, v těchto dokumentech promýšlí negativní důsledky současného stavu jazykové otázky v Čechách, kde hranice mezi češtinou a němčinou není pouze geografická ale i sociální, a veden železnou logikou dochází až k radikálnímu požadavku cechizace německé menšiny. Argumentuje přitom nutností vzájemné komunikace mezi jednotlivými společenskými vrstvami, kterou považuje za základní podmínku fungování občanské společnosti, uvažuje o potížích, jež by stávající dvojjazyčnost znamenala jak při zavádění zastupitelského systému (v polovině čtyřicátých let!), tak při jeho běžném chodu. Thun však představoval mezi českými šlechtici výjimku a ve čtyřicátých letech už národní hnutí přestávalo vážně se šlechtou počítat. Většina protagonistů národního úsilí vyčítala české aristokracii, že i nadále považuje češtinu za jazyk lůzy, česky že mluví pouze se svým služebnictvem, a jak ironicky podotýká jeden z pamětníků, nanejvýše česky kleje.

Historické odůvodnění našel protišlechtický postoj opět v díle Františka Palackého, v jeho ztotožnění slovanského živlu s demokracií a feudalismem naopak s Germány. Šlechta tedy začala být nazírána jako prvek cizonárodní (nejenom protilidový) od svého počátku. Němcům a jejich „vynálezu“ feudalismu vděčí Čechové za podvrácení svého „starodávního, svobodného, čistě slovanského zřízení“ a následkem toho za zavedení nevolnictví, vyčítal krátce před rokem 1848 Jakub Malý v polemice s Josefem Matyášem Thunem (ODPOVĚD ČECHA NA SPISEK HRABĚTE JOSEFA MATIÁŠE THUNA „DES SLAVISMUS IN BÖHMEN“, 1845). Samotný Palacký, jemuž bylo někdy vytýkáno přílišné poklonkování aristokracii, se pochopitelně k takovým zjednodušeným soudům neuchyloval, i on dal ale jasně najevo své přesvědčení, že současná doba znamená definitivní konec všech výsad feudálních stavů i státního centralismu, na jejichž místo nastoupí moc „*veřejného mínění*“, tj. demokratické uspořádání společnosti i státního organismu. Učinil tak v pamětním spise O PROMĚNÁCH ČESKÉ ÚSTAVY ZEMSKÉ, který na přání některých členů stavovské

opozice vypracoval na sklonku roku 1846. „... *feudálním stavům původně podkladem byla hmotná přesila jednotlivcov a tento podklad pokrokem mechaniky a fyziky od té doby nenahraditelně zmizel: domnívám se, že důsledně souditi musím, že feudálním stavům všech podmínek za naší doby se nedostává a vždycky nedostáváti bude, a že tudy každý pokus udržeti je ve staré podobě nebo na novo uvésti v život musí rozbíti se o nemožnost.*“

Revoluční rok pochopitelně přinesl radikalizaci a všeobecné rozšíření protifeudálních postojů. V časovém přehledu událostí od 11. března do 11. června 1848 prohlásil redaktor muzejního časopisu Václav Nebeský jasně, že nositelem nových idejí byla v Čechách „*česká síla měšťanstva*“, že současný rozmach národního cítění, naše „*nové probuzení a zrození nevyšlo z vyšších kruhů, ano tak nazvaní vyšší stavové nic nepřispěli k utvoření nové epochy*“, a svou úvahu zakončil jednoznačně: „*Šlechta česká nebyla již organicky spojena s národem.*“

Nespokojenost s českou šlechtou tehdy ještě stupňoval pohled za hranice – především do Polska a do Uher, kde se právě šlechta skutečně stala hegemonem národní revoluce. „*Neměli jste ... žádné srdce k utištěnému národu, a následkem toho také národ nemohl míti srdce k vám!*“, vyčítal aristokracii po porážce revoluce K. Havlíček ještě roku 1850. Charakteristický je v této souvislosti vývoj vztahu české publicistiky k výše zmíněnému hraběti Lvovi Thunovi. Když byl v květnu 1848 postaven do čela zemské správy v Čechách, nebylo snad novin, které by tuto událost nadšeně nepřivítaly. „*Lva nám poslal dobrý náš král v čelo, / Svatých práv i řádu ctitele, / Lva, ježž naše veškerenstvo chtělo, / Dávných křivd a zvyků mstitele,*“ pozdravil např. ve Květech jeho příchod M. Havelka básní opatřenou přímo devótně znějícím názvem: ÚCTA VYSOCE UROZENĚMI PÁNU, PANU LVOVI HRABĚTI Z THUN-HOHENSTEINU, C.K. PRESIDENTU ZEMSKÉHO GUBERNIUM V KRÁLOVSTVÍ ČESKÉM. Když se však nový zemský šéf nezačal chovat podle českých představ, tón tisku se prudce změnil. Během svatodušních bouří byl dokonce zajat a držen ozbrojenými studenty jako rukojmí v Klementinu, odkud jej vysvobodili Palacký s Šafaříkem. Poté, co byl Thun ze svého úřadu odvolán, jásaly české noviny skoro tak jako při jeho příchodu. „*Hrabě Thun je ze svého úřadování odvolán, i myslím si, že to byla jedna z těch nejmilejších zpráv, která v posledních časech z Vídně do Prahy přišla,*“ napsal POSEL Z PRAHY, zpochybnil jeho upřímnost, s níž

se zastával národních záležitostí („*Pan hrabě před lety jenom z nějaké libůstky slovanskými záležitostmi se obíral*“) a při vzpomínce na naděje, které původně jeho nástup do funkce provázely, se nezastavil ani před nadávkami: „*Toužebně očekávaný Lev přišel, ale brzo jsme shledali, že by mu lépe jméno jiného zvířete slušelo.*“ Je ovšem nutno opakovat – nejednalo se jen o případ Lva Thuna; v letech 1848 – 1849 se v českém myšlení ustaloval negativní obraz šlechty jako celku a to samozřejmě včetně „historizujících“ argumentů – uveďme např. připomínky „zrady“ Miloty z Dědic na Moravském poli.

Obnova ústavnosti v Rakousku zároveň přinesla nové hledání kontaktů mezi šlechtou a českými politiky. Roku 1861 se uskutčnila konzultativní schůzka zástupce konzervativní aristokracie Jindřicha Clam-Martiniče a Františka Ladislava Riegra, která měla zajistit spojenectví při prosazování českých státoprávních požadavků. Liberální česká politika se v zájmu tohoto spojenectví vzdala v národnostní otázce přirozenoprávní argumentace a spolu se šlechtickými federalisty se postavila na půdu historického státního práva Českého království a zemí Koruny české. Na oplátku se osvědčením na zemském sněmu 5. dubna 1861 stavově vzdali svého postavení nositelů českého státního práva a prohlásili se jen za „*schovatele a opatrovatele práv zemských*“, která přenášejí na všechno obyvatelstvo a jeho zvolené zástupce.

Netrvalo však dlouho a právě otázka vztahů ke šlechtě se stala jedním z hesel mladočeského boje proti staročechům. Mladočeši se postavili na radikálně plebejské stanovisko – vydávané ovšem za stanovisko demokratické – a své protivníky osočovali ze zrady národních zájmů, které „prodávají“ odnárodněným šlechtickým velkostatkářům. Patří k mnoha paradoxům našeho moderního vývoje, že v tomto boji proti staročechům, v jejichž čele stáli Rieger a Palacký, využívala mladočeská publicistika zvludgarizované Palackého historické koncepce. Radikální časopis SVOBODA např. označil českou šlechtu za viníka všech neštěstí, která národ v jeho dějinách postihly: „*Do doby bělohorské měli jsme šlechtu, vlasteneckou, českou, mocnou šlechtu – a kterak nám posloužila? Roku 1434 zničila stav selský, demokracii českou v bitvě u Lipan, století pozdější zastihlo ji zaměstnanou krvavými srůtkami s městy našimi a když Ferdinand I. držel krvavý sněm a zlomil posavadní svobody a práva stavu městského – šlechta česká chovala se*

při tom lhostejně, ne-li s tajným potěšením. Po 70 letech na to ovšem nahlídla, čím prohršela se na vlasti české a odhodlala se k zoufalému odboji proti Ferdinandu II. Avšak ani tentokrát nedovedla podati ruky lidu a promluvíti k němu slovo, které by ho bylo nadchnulo k boji za svobodu vlasti. Osud rozhodnul – šlechta česká zahynula na Bílé Hoře, avšak národ musel do dna vypít kalich utrpení a země česká zpustošena, že neznají snad dějiny hrůz podobných!“ V některých časopisech se tehdy dokonce objevovaly i úvahy o potřebě zrušení šlechty jako takové.

Když pak útoky na Palackého a Riegra, vydávané za šlechtické „slouhy“, zrádce demokratických ideálů atd. dostoupily vrcholu, vyjádřil se Palacký shrnujícím způsobem (obdobně jako jsme to viděli v případě katolické církve) i k této problematice. V nově založeném listě NÁROD se rozhodně přiznal ke svému demokratickému přesvědčení, zopakoval tezi o původních demokratických rádech, v nichž žili staří Slované, a k současným polemikám prohlásil: „*Potrvá-li demokracie, jak my jí rozumíme, t.j. úplná rovnost všech před zákonem, nám již skutečně zaručená, jen skrze několik generací, vše, co papírového jest ve šlechtě, psané milosti, titule a privilegie, pokud ještě mají nějakou váhu ve státu, buď přestanou samy sebou a nebude potřeby rušiti jich, aneb spadnou na pravou cenu svou, totiž na pouhou památku, která neškodí a neublíží nikomu, nemůže se státi předmětem spravedlivé zápočty zákonodárné.*“

V této souvislosti je ovšem nutné poznamenat, že ve svých výhledech do budoucna byl český historik přílišným optimistou. Jeho jinak rozumný názor se totiž mýlil v předpovědi automatického zániku šlechtických privilegií v podmínkách občanské rovnosti před zákonem. Až do konce trvání rakousko-uherské monarchie tvořila šlechta její „první společnost“, urozený původ usnadňoval cestu k vysokým hodnostem v armádě, úřadech i v církvi, kuriový volební systém zvýhodňoval velkostatkářskou (tj. šlechtickou) kurii i politicky a trvající snahy příslušníků podnikatelských kruhů o získání šlechtického přídomku byly celkem logickým výrazem touhy o dovršení emancipace ekonomické i definitivním vzestupem společenským.

Staročeská strana byla zklamána i národními postoji šlechty, která se ve své většině na konci století a zvláště po uzákonění všeobecného volebního práva stáhla do ústraní svých zámků a paláců a do veřejných záležitostí nezasahovala. Staročeský pro-

gram, tj. původní program ještě jednotné Národní strany – „*Nechceme šlechtě odnímati titulův i práv čestných, ale privilegií politických na základě pouhého rodu přiznati jí nikdy nemůžeme. S radostí uvítáme jí, když nedbajíc pouze na interesity své materiální, použije nejvznešenějšího práva svého k tomu, aby činnost svou ... věnovala právě a po šlechticku ku zvelebení národa svého a k opatrování politických jeho interessů...*“ – tak zůstal nenaplněn (NÁRODNÍ LISTY, 1861).

Asi poslední ránu zasadila pokusům včlenit šlechtu do českého politického života aféra kolem umístění Husovy pamětní desky na novou budovu Národního muzea, k níž došlo na jednání zemského sněmu na podzim 1889. Proti mladočeské obraně tohoto návrhu vystoupil kanovník Klement Borový a další řečníci. Největší ohlas ale vzbudil projev knížete Karla Schwarzenberga, který označil husitské učení za „*komunismus 15. století*“ a jeho stoupence za „*tlupu lupičů a žhářů*“. Nejlepší lahůdkou pro antiaristokratické postoje mladočeského tisku byly ty pasáže jeho projevu, kde se výslovně distancoval od české šlechty, která slavným stížným listem protestovala proti upálení M. Husa i Jeronýma a provokativně prohlásil: „*... my jsme potomci oně katolické šlechty české, která u Lipan porazila Táboru a na Bílé hoře husitské stavu české ... my Schwarzenbergové budeme bojovati proti vám, novohusitům, s toužebností, jako pánové z Růžé bojovali proti starým husitům!*“

Takový triumf, kdy příslušník jednoho z nejvýznamnějších českých rodů vlastně potvrzuje většinu tradičních historizujících argumentů používaných v protišlechtické polemice, si mladočeská žurnalistika ovšem nenechala ujít. Hned následující den přinesly NÁRODNÍ LISTY úvodník, v němž s uspokojením konstatovaly, že jejich kritika spojenectví se šlechtou a církví se ukazuje jako plně oprávněná. Aféra, která se potom kolem Husovy desky rozhořela, skončila pro mladočechy naprostým vítězstvím. Husova deska byla na Muzeu umístěna, pražská městská rada přijala rezoluci o stavbě Husova pomníku, Schwarzenberg se vzdal členství ve správním výboru, jeho otec rezignoval na předsednictví muzejní společnosti atd. Pro budoucnost byla ovšem nejdůležitější skutečnost, že celá záležitost podstatným způsobem přispěla k tomu, aby se v českém národním vědomí, jehož identifikace s husitstvím právě vrcholila, upevnila představa o zásadní mimořádnosti zájmu aristokracie a národa.

Od té doby pokud česká publicistika chtěla ocenit některého ze svých aristokratických podporovatelů a příznivců, zcela charakteristicky zdůraznila (stejně jako jsme to viděli v případě vlasteneckých kněží), že dotyčná osobnost projevuje vlastnosti odlišující ji od většiny ostatních příslušníků jejího stavu. „*U něho jest všude vyjádřený člověk; řekl bys, že to muž z lidu, o šlechtické hrdosti nemá ani zdání,*“ napsal např. Vítězslav Hálek roku 1861 o mladém knížeti Thurn-Taxisovi. Ve stejném duchu se psalo o „rudém hraběti“ Václavu Kounicovi. Podobné výroky, kterých bylo po celý zbytek 19. století vysloveno nepřeborné množství, se pevně vtiskly do národního povědomí. Vlastenecký a lidumilný aristokrat prostě v českém myšlení přežil pouze na stránkách krásné literatury. Taková je např. paní kněžna v BABIČCE (1855) Boženy Němcové, takový je idealizovaný portrét Hanuše Krakovského z Kolovrat v POHORSKÉ VESNICI (1856) od téže autorky apod. Jako by si česká společnost alespoň touto formou chtěla absenci aristokracie v národním hnutí kompenzovat a vytvořit šlechtice „podle obrazu svého“.

Na samém sklonku existence monarchie (1918) shrnul většinu tradičních českých námitek proti šlechtě spisovatel Josef Holeček v pamfletické knížce ČESKÁ ŠLECHTA. Stačí ocitovat jen některé názvy kapitol, jako např. „*Český feudalismus rovná se germanism*“, „*Nejhanebnější zrada české šlechty*“ [jedná se o bitvu na Moravském poli – J.R.], „*Šlechta politicky zvrhla a neschopná kráčí přes těla porobených sedláků k Bílé hoře*“ atd.

Logickým vyústěním tohoto stereotypu se stalo zrušení šlechtických titulů, které provedla první republika. Agrární strana tehdy také využila jeho tvrdošíjného přežívání v českém myšlení a opřela právě o něj ideologické zdůvodnění svého největšího politického triumfu – pozemkové reformy, vydávané za akt spravedlivé odplaty českého národa „cizácké šlechtě“, za odčinění pobělohorských konfiskací atd. Proti absurdnostem podobných výroků vystoupil tehdy (stejně jako v případě protinepomucenské agitace) Josef Pekař, který své publicistické projevy shrnul v knize OMYLY A NEBEZPEČÍ POZEMKOVÉ REFORMY (1923), na jejichž stránkách vyvracel většinu vžitých představ o české šlechtě před- i pobělohorské. Kromě jasného konstatování faktu, že současný stav šlechtického majetku se pochopitelně nekryl se situací v pozemkové držbě první poloviny 17. století, argumentoval Pekař hlavně počestěním většiny původně cizích rodů a jejich záslu-

hami o národní rozvoj, poukazoval na právní i prostě racionální neudržitelnost názorů šířených dobovou žurnalistickou propagandou – pochopitelně marně.

Jako příspěvek k popřevratovým polemikám o významu šlechty v národních dějinách posledních staletí lze chápat i monografické zpracování dějin Národního muzea jako jedné z nejvýznamnějších institucí spjatých s obrozeneckým procesem. Dvoudílný spis Josefa Hanuše NÁRODNÍ MUSEUM A NAŠE OBROZENÍ (1921 a 1923) byl sice iniciován nedávným stoletým výročím založení tohoto ústavu, první svazek je ale celý zasvěcen především zdůraznění aristokratického podílu na počátcích českého národního hnutí. Kniha nese příznačný podtitul *Kulturní a národní obrození šlechty české v XVIII. a v první půli XIX. století* a obsahuje snůšku dokladů o národních a filantropických snahách českých aristokratů, počínaje známým Františkem Antonínem Šporkem, až do roku 1848. Úvod datovaný říjnem 1918 ovšem nese pečeť doby svého vzniku. Na jedné straně prohlašuje české muzeum za „nejkrásnější pomník a nejvýznamnější památník české vlastenecké šlechty, její lásky k vědám i k osvětě, ale také lásky k vlasti a národu, k jeho dějinám, k jeho řeči i literatuře“, na straně druhé ovšem neopomine poznamenat, že „později tato láska mezi šlechtou téměř docela vychladla“. Není divu, že práce, která navzdory své fragmentárnosti přinášela řadu argumentů podporujících Pekařova stanoviska, se z jeho strany dočkala pochvalného přijetí v ČESKÉM ČASOPISU HISTORICKÉM. V recenzi Pekař Hanušovy teze domyslel a zařadil do své koncepce, vycházející z významu českého barokního nacionalismu a určující role domácí historické tradice na rozdíl od přeceňovaných (podle jeho názoru) zahraničních vlivů osvícenských.

Za připomenutí stojí i kniha Pekařova žáka Jana Muka PO STOPÁCH NÁRODNÍHO VĚDOMÍ ČESKÉ ŠLECHTY POBĚLOHORSKÉ (1931), snažící se na dokladech čerpaných hlavně z rodinného archivu hrabat Černínů v Jindřichově Hradci dokázat kontinuitu národního citění našich šlechtických rodů. Obrozenecké dědictví se ovšem nezapře ani v tomto případě – národní vědomí je prokazováno důsledně pouze ve vztahu k jazyku.

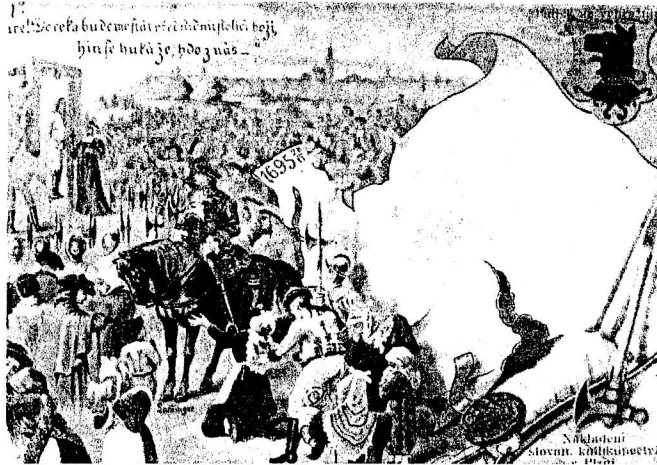
Na nezaujaté zhodnocení svého významu v našich moderních dějinách tedy česká šlechta ještě čeká. Pokud jde o její společenskou roli, podržuje si asi stále svou aktuálnost názor Františka Palackého, formulovaný v již citovaném pojednání O PROMĚNÁCH

ČESKÉ ÚSTAVY ZEMSKÉ, kde na jedné straně vyjádřil přesvědčení, že moderní doba znamená konec feudálním výsadám šlechty, ale neopomenul v této souvislosti poznamenat, že mluví o feudálních stavech, „nikoli vůbec o aristokracii; neboť tato je přirozeným výsledkem každého řádu společenského, který odedávna všude byl a všude bývatí bude. Ale právě proto, že skutečná věčná aristokracie je nutným výsledkem každého stavu společenského, musí se také srovnávat s časovým společenským řádem každé doby“.

TY NAŠE CHALOUPKY ČESKÉ

Z drsného příběhu choti Křesinovy Boženy se stala umravněná historka o pralence, která „udělala štěstí“. Národní ideologie v ní pak, s odvoláním na Dalimilovu kroniku, viděla projev nacionálního a sociálního citění českého panovníka.

Boj Chodů a Jana Sladkého Kozinky za „stará privilegia“ vešel do národního povědomí jako spojení zápasu za osvobození národní i sociální.

Podobně se i Lešetínský kovář, postava z básně Svatopluka Čecha, český řemeslník odporující německým fabrikantům, stal symbolem lidového odporu proti „dědičnému nepříteli“.

„Ano, přátelé musí veřejně vyznáno býti, že mluvili se o těch, kdo příčinou jsou, že národ český pod návalem cizáků bídne nezahynul, že krásná mluva naše neodumřela, že jazyk český nestal se pro budoucnost němým, nýbrž v sladké lahodě i moci dosud zaznívá, že Vltava stříbropěnná dosud zavlažuje luhy české, tu na místě prvém musí býti jmenován český rolník, který nejenom sám vydatnou hřivnou svou přičinil k spasnému činu našeho zachránění, povznešení a probuzení, nýbrž také vypěstoval syny věrné a vytrvalé, kteří pokračovali ve šlépějích otců velkých a slavných, přijavše od nich ten odkaz drahý: aby neustali ve svatém boji za národa právo, za jazyk mateřský! Chaloupky a chýše vesnické to byly, z nichž vyšli naši buditelé... Ano, ty prosté chaloupky staly se národu českému Betlémem, v němž zrodili se ti, kdo vedeni a sléni jasnou hvězdou čínorodé lásky vlastenecké, ducha svého geniem a od srdce zlatého zápalem národ český opět uskřísili... Požehnány buďtež za to, chaloupky drahé! Vy staly jste se národa spásou, chloubou i slávou věčnou! Ty naše chaloupky české jsou zajisté tím nejkrásnějším pomníkem zásluh rolnictva o národ český, z nichž nám zazářilo to slunko blahé, jež svými paprsky netoliko mile zahřívá, ale také osvěcuje!“

Dlouhý úvodní citát z projevu parádního řečníka mladočeské strany Josefa Baráka (vydán byl roku 1885) nás uvádí do mentality národa bez šlechty a vůbec vyšších společenských vrstev. Absence aristokracie v české sociální skladbě, tj. fakt, který byl ještě na počátku 19. století pocíťován jako handicap, i neexistence kapitálové a politicky silné české buržoazie se stává nyní důvodem k vlasteneckému sebeokouzlení. Na místo šlechtice (= cizáka) nastupuje český sedlák, rolník, prostě český lid, který sám je zárukou dalšího trvání národa a ke svému zdárnému vývoji šlechty a „pány“ nepotřebuje.

Podobné názory ovšem nebyly v českém myšlení ničím novým, ale objevovaly se již v demonizovaném období „temna“. Např. na samém počátku 18. století, tedy v době vrcholícího baroka, vydal Antonín Frozín české zpracování původně německého přehledu mariánských poutních míst pod názvem OBROVIŠTĚ MARIÁNSKÉHO ATLANTA (1704). Spisu předdeslal zajímavou předmluvu; znepokojen nářky nad soudobým úpadkem českého jazyka, vytlačovaného ze života země (ano, již tehdy se takové lamentace objevovaly), předsevzal si projít celé království a zaznamenat skutečný stav. Výsledek cesty jej vedl k optimismu; zjistil, že

česky stále mluví většina obyvatel a že tedy není reálné příčiny k vážným obavám. V naší souvislosti je zvláště zajímavá pasáž, kde hovoří, moderně řečeno, o sociální stratifikaci českého národa a na rozdíl od současníků našel i zde důvody k optimismu: „*Třetí znamená nehynutí našeho jazyku jest, že ten jazyk nejvíceji při lidu sprostném, po městečkách malých rozptýleném, zvláštěně vesňáckém, nádenním a vorném ... po sprostinně se drží ... Ví se zajisté dobře, že co se v lidu ukoření a ujme, to jako trní se těžce vydobude a těžce vyrve, takže snázej kopáče upachtuje. Odkud patrně vidět, že jazyk český nic dokonce nehýne, nýbrž se pořád rozmnožuje.*“ Takřka v duchu vlastenců, kteří přišli až po 150 letech (a kteří jeho dobu považovali za nejhorší období v celých národních dějinách) pokračoval: „*Jest sice pravda, že to někteří na vážky berou a proto jazyk český ošklivují sobě, jako by byl sedlský, že lidu sprostému je nejvíce v užívání. Ale ne hned, co v lidu jest, za sprosté se má a musí držet.*“

Národovci první poloviny 19. století, byť o svém předchůdci již nevěděli, pochopitelně podobné názory dále rozvíjeli. Významnou oporou jim byla dobová mentalita, preromantické kořeny moderní evropské kultury se svým zbožněním prostoty a lidovosti. Velkou úlohu sehrálo samozřejmě také dědictví osvícenství a fyziokratismu, který ocenil sedláka a jeho ekonomický přínos pro stát. V projevech lidové tvořivosti tehdejší doba totiž chtěla nacházet původního, „nezkaženého“ ducha národů. Proto byly horlivě sbírány (a ještě více upravovány) lidové písně, pohádky, říkánky a jejich úroveň byla dokazována vyspělost toho kterého národa. Českým vlastencům tyto nálady samozřejmě naprosto vyhovovaly – podle nich přece vlastní jádro národního bytí nespočívalo ve vyšších vrstvách, které Čechům chyběly, ani ve vyšší „umělé“ vzdělanosti, která byla teprve v plenkách. Vedle horečného překládání vrcholných děl evropské literatury (ZTRACENÝ RÁJ 1811, ATTALA, 1805) se proto s nemenší pílí věnovali opěvování krás a skromných půvabů venkovského života („*Vystavím si skrovnou chaloupku, / všecko čistě, jako na sloupku. / Réví, stromoví a křoví vůkol ní / budou dávat chládek k hovění,*“ tak např. začínala jedna z populárních písní Václava Hanky) a sběru lidové poezie. Její plody však, a to je charakteristické, nebyly oceňovány jen pro svou estetickou hodnotu, ale byly v nich spatřovány projevy takřka absolutní moudrosti.

13. února roku 1841 píše např. Karel Vinařický svému příteli Čelakovskému, kterého velmi chválí za jeho sbírku národních písní, a vyzývá jej k podobné práci na lidových příslovích: „*...ukázav nám poesii národní ukažte nám nyní filosofii lidu našeho. Bohdá, že jest rozumnější, než kopa německých systému mudrcových! Ó mudrcví! ó mudrcví! Jak se točíš v mozcích učených a přeucených v kolu a víru směsice věčné,*“ a vyzývá světové filosofy: „*Jděte k lidu do školy! Lid básníky zpívati naučil a snad i mudrce zdravému rozumu učiti bude.*“ Jak vidět, zbožnění lidu a jeho umístění (ovšem pouze teoreticky) na nejvyšším společenském stupni v tomto případě nesloužilo jenom k odreagování komplexu z neúplné společenské skladby, ale i k odehnání skepse, plynoucí z neexistence české filosofie. (Zde je třeba si uvědomit, že právě německá filosofie tehdy prožívala své vrcholné období.) Ještě jasněji se v tomto smyslu Vinařický vyslovil o tři roky později v dopise dr. Staňkovi z 11. ledna 1844: „*V našich prstonárodních příslovích jest více zdravé filosofie než ve všech soustavách proslulého národu filosofického,*“ tj. německého.

Česká ideologie století tedy okázale zdůrazňuje, že jsme národem lidovým, plebejským a tudíž demokratickým, a právě proto nám patří i budoucnost, na rozdíl od etnik, kterým tradiční vůdcovství aristokracie zabráňuje kráčet na cestě k pokroku. Zároveň kult lidovosti umožňuje i adoraci neokázalé drobné práce – pro národ není třeba jen bojovat a umírat, vždyť přece „*často tichá pastuchova chyška / více pro vlast může dělati / nežli tábor, z něhož válčil Žižka.*“ Tato Kollárova deviza je asi tím nejupřímnějším vyjádřením ducha českého vlasteneckého biedermeieru.

Idealizovaný obraz českého venkova, jak si jej pro potřeby národního hnutí vytvořili převážně v městech žijící vlastenci, byl ovšem ve značném rozporu s realitou. Vesničané nejevili zdaleka tolik zájmu o národní problematiku, literární a jazykové otázky, kterými žila vlastenecká společnost, je nechávali celkem chladnými (v četbě např. před Časopisem Českého Museum dávali přednost knížkám o Štylfrídovi, Meluzíně atd.). Také politika zůstávala obvykle mimo oblast zájmu většiny českého venkovského obyvatelstva. Již Josef Pekař si povšiml, že o revoluci 1848 (jejímž hmatatelným důsledkem bylo zrušení roboty) si sedlák Josef Dlask z Doláněk u Turnova, který vzděláním a rozhledem své okolí zřejmě značně převyšoval, poznamenal pouze několik vět o pražském svatodušním povstání, o pokusu turnovské gardy

jít na pomoc pražskému svatodušnímu povstání: „... ale došli jen do Hradiště a zase se vrátili zpátky.“ Při celkovém hodnocení revoluce se naopak projevil jeho bytostný selský konzervatismus („V r. 1848 panovala planeta Saturnus neb Smrtonoš; a byl tento rok strašlivý, všichni lidé byli poděšeni, bylo mnoho strachu a lží a žádné bázně...“) a události nazírá pouze jako záležitosti městské, které se venkova podstatněji netýkají. (O bouřlivém roce 1830 nám zanechal svědectví ještě úsečnější: „Toho roku byly velké reberie v cizích zemích. Zde hlemeži obilí žrali na podzim.“)

Zrušení roboty a poddanství naopak vedlo na venkově i k některým excesům, které rozhodně nepotvrzovaly tezi o patriarchálně demokratických poměrech v české vesnici. Sedláci pochopili začínající svobodu jen jako zrušení dosavadních zákazů a ke svým nemajetným sousedům (domkářům a chalupníkům) se chovali způsobem, který Karla Havlíčka přiměl k výroku, že sedlák se stal tím nejsurovějším aristokratem, že „rolníci, kterým se nyní skrze konstituci největší ulevení stalo, ani drobet outřpnosti nemají s domkáři a podruhy“, že odmítají i přispívat na školy „jakoby snad učitel z konstituce se najísti měl“ (1848).

Vlastenecká společnost řešila tento rozpor v zásadě dvojím způsobem. Jednak až nekriticky oslavovala každého rolníka, který nějakým způsobem projevil zájem o českou literaturu. Příkladem může být článek o sedlákově Cejnarovi z Frydštejna, uveřejněný ve Květech roku 1845. Velebil jej jako člověka, který se místo planými zábavami raději „zanáší usilovným sbíráním historicko-topografických památností vůkolních panství“, má bohaté znalosti historické a dokonce vlastní i velkou knihovnu, kterou poskytuje sousedům.

Podstatně jednodušší a tedy i rozšířenější způsob spočíval v tom, že se reálný stav v zásadě ignoroval a vlastenci viděli venkov takový, jakým jej prostě vidět chtěli. Tak už Václav Matěj Kramerius roku 1801 vydává ve své České expedici spis VEČERNÍ SHROMÁŽDĚNÍ DOBROVICKÉ OBCE, záležitost v podstatě publicisticko-didaktickou, zasazenou ovšem do ideálního rámce bezkonfliktní vesnice, jejíž obyvatelé se pravidelně shromažďují, aby z iniciativy majitelky panství vyslechli naučné přednášky učitele Doubka, např. o „pravidlech šlechtěného života“, ale i o pěstování včel a tak pod. A od té doby se česká literatura jen hemží vzdělanými pány učiteli, kteří se těší lásce a úctě celé obce, dobráckými pány faráři a dobrotivými vrchnostmi. Pozornost, s níž v těchto

spisech vesničané naslouchají učitelům a farářům, kteří je vedou ke ctnostnému a pilnému životu, lásce k vlasti a národu, je vlastně vyjádřením úlohy, kterou vlastenecká inteligence českému venkovu připisovala – být jejím oddaným posluchačem. Jenom na okraj stačí ještě jednou připomenout patrně nejznámější literární dílo idealizující venkovské poměry jako společenství neměnného řádu a pevných mravních hodnot – samozřejmě BABIČKU Boženy Němcové. I samotnou autorku apostrofoval např. Vítězslav Hálek jako jeden z mnoha příkladů, že „v chýži se rodí ti, kteří nám náš život pochodní plamenných myšlenek osvětlují“. Za zmínku také stojí skutečnost, že v tomto skansenu obrozenecká ideologie náboženské projevy nejenom připouští, ale dokonce vyžaduje. Každodenní domácí pobožnosti, nedělní návštěva mše, církevní svátky, procesí, prostě většina liturgických úkonů katolické církve se v pojetí národních liberálů stala součástí vesnického folklóru. Zbožný člověk typu Baarova JANA CIMBURY (1908), zasazený do městského prostředí, by byl patrně dobovou kritikou odmítnut, na venkov ale patřil.

Stejnou míru idealizace najdeme i v obrozeneckých sbírkách lidové slovesnosti. Cudní národovci se na svých toulkách po venkově totiž při setkání s tvorbou jimi tolik obdivovaného lidu jen těžko smířovali s častým výskytem erotických motivů a vulgarismů, a sesbírané písničky proto upravovali k obrazu svému. Svědomí si přitom uklidňovali teorií o původní lidové nezkaženosti: vulgarismy byly podle těchto představ jen projevem pozdějších civilizačních nánosů; umravněná sbírka lidových písní tak mohla být chápána i jako snaha o rekonstrukci jejich autentické podoby. Proto mají takový význam zápisy lidové tvorby shromážděné Janem Jeníkem z Bratřic; ostřílený veterán tureckých a francouzských válek totiž na rozdíl od svých prudernějších vlasteneckých přátel do nich zapisoval to, co skutečně slyšel, a ne to, co by slyšet chtěl. (Není náhodou, že Jeníkem zaznamenané písničky byly veřejně zpřístupněny teprve v nedávné době, až roku 1989.)

Kromě tradičních národních významů se v druhé polovině 19. století v obraze a interpretaci dějin českého selského stavu dostávají ke slovu i motivy sociální a politické. Již husitství začíná být interpretováno také jako boj za osvobození nevolných sedláků a i jeho válečné úspěchy bývají vysvětlovány skutečností, že jádro husitských vojsk tvořily selské oddíly. Symbolem selského původu božích bojovníků jsou husitské cepy, na zbraň uprave-

né zemědělské náradí. Od cepů husitských konstruovala národní mytologie přímou souvislost k cepům vzbouřených sedláků v době pobělohorské. Období „temna“ je totiž podle formující se národně agrární ideologie obdobím nejhlubšího národního ponížení i proto, že je dobou utuženého nevolnictví a odpor proti vrchnostem (nezapomínejme, že jde o šlechtu „cizáckou“) je zároveň bojem národnostním. Odtud vyrůstá i obrovská popularita beletristických prací, které byly věnovány pobělohorským selským bouřím. Charakteristické je, že hlavní pozornost věnovali jejich autoři severovýchodním oblastem Čech a Chodsku, tedy těm krajům, kde se hranice zemská kryje s hranicí etnickou, a oba motivy, nacionální i státoprávní, tedy mohly splývat takřka ideálním způsobem a vyjadřovat český nárok na „majetnictví“ celého království. Jan Sladký Kozina se v Jiráskově pojetí stal dokonalým symbolem lidového boje za sociální i národní práva. Chodové jako strážci českých hranic v tragickém odporu proti německé pobělohorské vrchnosti jsou v tomto smyslu přímo kvintesencí české národní ideologie. Její nositelé samozřejmě přehlíželi skutečnost, že se vlastně jednalo o boj za partikulární feudální práva, i fakt, že kozinovská tradice v lidových vrstvách před vydáním PSOHLAVCŮ (1886) zdaleka nebyla tak živá, jak bývá předstírána. Pikantní je i okolnost, že název „Psohlavci“ byl původně užíván jako nadávka a odznakem Chodů nebyla psí hlava (dodneška užívaná i na výložkách Pohraniční stráže jako symbol věrné ochrany hranic), ale bota s čakanem.

V druhé polovině minulého století ideologie venkova jako uchovatele jazyka a rezervoáru národní energie dostoupila svého vrcholu. Na Jubilejní výstavě roku 1891 se vedle dokladů rozvoje českého moderního průmyslu velké popularitě těšila tzv. Česká chalupa s etnografickými exponáty, vlastně zárodek budoucích skansenů. „*Pokloňme se české chalupě a klaníme se českému lidu. V chalupě té byl zosobněn vlastně celý národ. Česká chalupa stála tak blízko všem českým srdcím. Český národ, i kdyby se stal národem šlechticů, nikdy nezapomene na tu selskou chýži. Z ní vyšlo probuzení i obrození národa!*“ psala jedna z četných výstav věnovaných publikací. Úspěch České chalupy se stal podnětem pro uspořádání Národopisné výstavy československé v roce 1895 a zárodek budoucích etnografických sbírek regionálních muzeí. Vnější výrazem těchto trendů bylo i hojné užívání folklorních motivů v módě i architektuře.

Adorace nezkaženého selství ovšem dostávala mnohdy vysloveně konzervativní rysy odmítající všechny projevy nové doby, které podle mínění některých staromilců ničily národní ráz venkova – spíše ovšem onu vysněnou idylu. Takovým byl podle svědků otce Václava Beneše Třebízského, který, jak psal spisovatelův životopisec a epigon Josefa Braun, „*nepřestal před synkem toužiti na nynější lidi i časy, s dumným steskem vzpomínati na doby dřívější*“. V tomto případě padlo otcovské semě na skutečně úrodnou půdu. Třebízský, před Jiráskem nejoblíbenější autor historické beletrie, byl skutečný laudator temporis acti. Jeho dílo se hemží starci, kteří (ve všech dějinných obdobích) žehrají na zkaženou současnost a tesklivě se ohlížejí po nádhernější minulosti. Není pochyb o tom, že motivací těchto postojů byl s bolestí pozorovaný rozpad tradiční české vesnice, chápané jako skutečný základ národního života, kterému tak hrozí ztráta jeho životadárných kořenů. Na jednom místě dokonce Třebízskému unikl i takovýto výrok: „*Pravda, robotu jim vzali, ale lépe na těch statcích není než před lety,*“ a to samozřejmě z důvodu, že současníkům prostě chybí „*staročeská víra, poctivost a upřímnost*“. Hezkým dokladem proměnnosti tradic a jejich moderního původu je Třebízského povzdech nad zvykem strojení vánočního stroměčku, který dnes většina národa považuje za tradiční staročeský zvyk. Klecanský kaplan ale žehrá nad touto novotou: „*Bůh ví, že v té zeleni na stole ověšené papírky, vidím dobu naši, tak všechno zevnějškem – a ve vnitru prázdno jako v dutině,*“ a lituje zániku starých vánočních zvyků.

Po převratu roku 1918 na idealizaci venkovských poměrů, na zdůrazňování národotvorné a záchovné funkce českého venkova, navázala a bohatě těchto tradic využívala agrární strana, která položila rovnítko mezi emancipační národní snahy a úsilí o sociální osvobození venkova. Odkaz selských rebelů v popřevratové době legitimizoval pozemkovou reformu jako spravedlivou odplatu, odebrání půdy cizím šlechtickým rodům a její předání do rukou českého lidu, který na ní pracuje a který si ji také vydobyl. Historickými reminiscencemi operovali agráři samozřejmě i ve snaze o získání a zachování svého dominantního postavení mezi venkovským voličstvem. Rudolf Beran např. roku 1930 v předmluvě k dramatu Jiřího Mahena PAMÁTKY SELSKÝCH REBELŮ (u příležitosti 250. výročí nevolnického povstání z roku 1680) psal pod příznačným titulem „*S odkazem selských mučed-*

níků do nových bojů za práva zemědělců“ o tragických výsledcích povstání 17. a 18. století, která byla poražena, protože vesnickému lidu chyběla organizovanost a vzbouření rolníci vedli svůj boj osamoceně. *„Dnešní poměry nejsou jiné. Neklamme se – zemědělský lid nemá více přátel, než jich měl v minulosti,“* aktualizoval Beran svou historickou úvahu a konstatoval, že i v současnosti, v demokratickém státě, bude mít selský stav jenom tolik práv, kolik si jich (pochopitelně pod vedením své strany) vybojuje, a úderně zakončil: *„Učme se z historie selských povstání, že jen v jednotě je síla, která zaručuje vítězství ... spojme se v pevné šiky za vítězství agrární demokracie.“* Jiná z mnoha populárních prací o dějinách nevolnického povstání z konce 18. století, vydaná na sklonku meziválečného období, zase končí obhajobou pozemkové reformy, když konstatuje, že oběti přinesené v tomto boji nebyly marné, že také díky jim jsme se dožili *„té radostné chvíle, že ta panská půda – zúrodněna mozoly našich pradědů a posvěcena jejich potem, krví i životy – dostala se do rukou nám, kteří na ni pracujeme ve prospěch milovaného československého národa i státu“* (Josef Mikšíček, Z DOB SELSKÝCH BOUŘÍ, 1939).

Zoufalé robotní vzpoury tak vcházejí do národního historického vědomí ve zveličené podobě jako svého druhu revoluce a dokonce se stávají i součástí moderních vojenských tradic. Václav M. Kratochvíl zařadil do svých PAMÁTNÝCH BITEV ČESKÝCH DĚJIN (1937) kapitolu o povstání roku 1775 a pasáže o něm najdeme i v odborných vojensko-historických pracích. Český rolník se tak definitivně stává bojovníkem za práva svého národa a jeho vysvoboditelem.

Na agrárníkou koncepci, spojující národní a sociální motiv, navázali po druhé světové válce čeští komunisté při provádění další pozemkové reformy a hlavně při přidělování zemědělské půdy v pohraničí českým rolníkům po odsunu sudetských Němců. I v tomto případě se snažili vystupovat jako skuteční dovršitelé obrozeneckého odkazu. *„Především vidíme, že nositelem českých národních tradic byly vždy lidové vrstvy, a ne panstvo,“* psal Zdeněk Nejedlý ve svém v této práci mnohokrát citovaném spisku KOMUNISTÉ, DĚDICI VELIKÝCH TRADIC ČESKÉHO NÁRODA, kde konstruoval souvislou linii českých dějin od husitských bojovníků přes vzbouřené sedláky až k modernímu proletariátu. Nelze nevidět, že i když pozdní názory Nejedlého a jeho souputníků slouží

dnes už jenom k zasmání, navazují v tomto případě velmi úspěšně na starší tradici.

Ta se totiž velmi záhy z adorace venkovského lidu a nepřátelství vůči šlechtě rozšířila na bipolaritu mezi lidovými (rozuměj většinou nemajetnými) a vyššími vrstvami vůbec. Začátek tohoto procesu leží také již v obrozenecké ideologii, která proti nezkažené a národnost uchovávací vesnici postavila zněmčené město. Postava bohatého měšťana, jenž zapírá svůj národ, zbohatlíka, usilujícího o vyšší společenské postavení a přijímajícího proto německý jazyk, patří k oblíbeným motivům obrozenecké literatury. I tyto pohledy byly samozřejmě velmi brzy dokazovány historickými doklady. Při výkladu husitských dějin byla např. proti Táboru, zachovávajícímu věrnost původnímu lidovému a revolučnímu programu, stavěna zrádná Praha. Kompromisní pražská politika byla interpretována jako obava o mocenské postavení a majetkové bohatství, která vedla měšťany ke spojení se šlechtou, jehož výsledkem byla lipanská bitva. *„Takž byli hrdinové táborští od lstivého panstva a pitomých Pražanů u Lipan pohubení a zničeni...“* napsal radikální Emanuel Arnold v DĚJÍCH HUSITŮ SE ZVLÁŠTNÍM OHLEDEM NA JANA ŽIŽKU z roku 1848.

V 19. století se pak přímo prototypem měšťana stává Čechův Matěj Brouček a otec Kondelík Ignáta Herrmanna. K dobrému tónu české společnosti patří zdůrazňování prostého původu, nejlépe samozřejmě vesnického, nutně ale nemajetného. V tomto duchu byly také sepisovány biografie českých velikánů 19. století, které se tak mění až v svého druhu martyrologii, chudoba a strádání patří k nejběžnějším atributům českých vlastenců. Např. Vítězslav Hálek psal roku 1862 o národních buditelích ve stati O NÁRODNÍ LITERATURU: *„Z našeho lidu vzešli prorokové, žili v bídě, spali na tvrdém lůžku, chodili bosí, láska k národu je zahřívala ...“* Jejich dalším konstantním rysem je až křečovitě zdůrazňování úzkého spojení s lidovými vrstvami. Tento rys národní ideologie byl pak v poslední třetině 19. století využit v období nástupu dělnického hnutí a v tomto duchu argumentovaly všechny zainteresované strany.

Radikální křídlo mladočechů, snažící se získat dělnické vrstvy a odervat je internacionalistickým idejím, navázalo na některé myšlenkové proudy roku 1848 a vehementně zdůrazňovalo úzkou souvislost mezi emancipací národní a sociální. Dělnické poměry se nezlepší, dokazoval např. roku 1867 Josef Barák, *„dokud*

cizinci nad námi provádí svou vůli a svoboda zadumaně tam pláče na Bílé Hoře". Také konzervativnější František Ladislav Chleborád agitoval za sdružování dělnictva ve jménu boje proti **cizáckému kapitálu**. Chleborád se ovšem snažil navázat na celonárodní tradice (nejen lidové), a tak na jednom z prvních dělnických shromáždění pod vyšehradskou skálou provolal slávu „*duchu Libušinu, Přemyslovcům a všem věrným synům českým*". Oba tyto směry ovšem usilovaly o podřízení dělnického hnutí oficiální národní politice. Také Josef Boleslav Pecka se na počátku svého politického působení rád hlásil k „pokrokovému“ odkazu českých dějin – Jana Žižku označoval za „*velikého demokrata a dělníka na poli válečném i národním*“ a boj za politické osamostatnění dělníků považoval za „*odkaz na Bílé hoře padlých otců*".

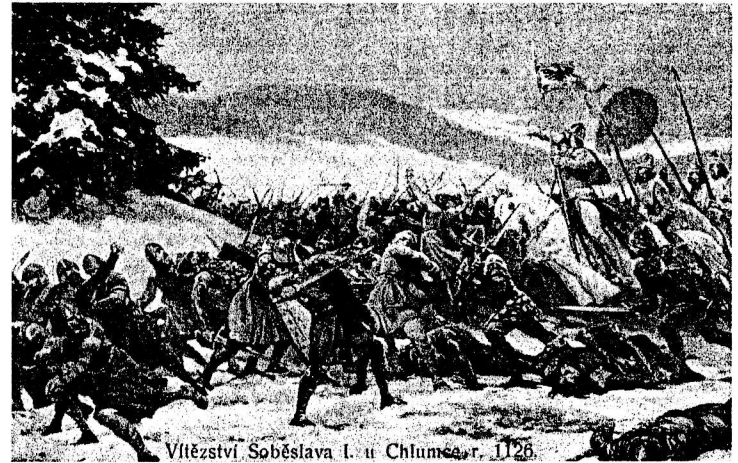
Naopak stoupenci osamostatnění dělnictva argumentovali novodobými českými dějinami v tom smyslu, že tak jako se český národ vlastními silami vymanil z podřadného postavení, musí se i český dělník sám postarat o své mravní i ekonomické povznesení. Na předhůzky nevlástenectví a kosmopolitismu odpovídala i rodící se československá sociální demokracie poukazem na ducha českých dějin. Ještě agilněji v tomto směru vystupovali stoupenci pokrokového hnutí mezi mladými dělníky a studenty, stejně jako katedroví socialisté.

Pouňorový propagandisticky zaměřený historismus měl tedy nač navazovat – na příkladu zfilmovaného Jiráskova **TEMNA** vyzdvihoval tisk „*pravdivý obraz rozporu mezi šlechtou a českým lidem*“, „*ducha odporu, který od dob husitských tkvěl hluboko v povaze našeho selského lidu*“, úlohu lidových vrstev akcentovala **HUSITSKÁ TRILOGIE** Otakara Vávry a podobných příkladů je množství. Představa lidových vrstev jako vlastního nositele národních dějin a naopak zpochybňování úlohy vyšších (majetnějších a vzdělaných) tříd se prostě stala pevnou součástí českého historického vědomí.

V době po roce 1948 to ovšem už nebyl český sedlák, komu patřil oficiální obdiv. Toho v propagandě vystřídal český proletář v ideální jednotě spojující vlastenectví a internacionalismus. Ve stereotypní představě vesnice byl sedlák (=kulak) dosazen do pozice v minulém století vyhrazené šlechtě a představitelem „zdravého jádra“ vesnického lidu se stal malý rolník nebo ještě lépe bezzemek.

Představa o ideální české nezkažené vesnici, uchováající národní a lidské hodnoty, však i přes nepřízeň věků v našem vědomí přežila a přežila i komunistickou éru. I teď jsou s ní spojovány naděje na obnovu tradičních mravních pořádků. Asi nejlépe vystihl tento rys naší mentality Josef Škvorecký, který ve svém románu **LVÍČE** (1969) napsal takřka proročnou větu o režimech, které se mění, ale jejichž láska k chudému lidu pod Orlickými horami zůstává

DĚDIČNÝ NEPŘÍTEL

Vítězství Soběslava I. u Chlumce, r. 1126.

Roku 1126 v bitvě u Chlumce ještě vedl česká vojska do protiněmeckého boje sv. Václav.

Němectví mistři a studenti stěhují se z Prahy 16. května r. 1409.

Historický vzor pro „etnickou očistu“ země – odchod německých mistrů a studentů po vydání kutnohorského dekretu.

Mladý kralovic Václav odvážený na Bezděz, jeden z nejpopulárnějších dokladů ukrutnosti „Braniborů v Čechách“ po bitvě na Moravském poli.

Když v 80. letech minulého století vydával vlastenecký publicista, již několikrát zmíněný Jakub Malý, vzpomínkovou knihu pod názvem NAŠE ZNOVUZROZENÍ, zamýšlel se v jejím úvodu nad příčinami katastrofálního úpadku kdysi tak slavného českého národa a docházel přitom k závěrům, jejichž kritické ostří mířilo někdy i do vlastních řad. Ovšem pokud se jednalo o skutečné viníky, neměl ani ty nejmenší pochybnosti: „V první řadě tu sluší připomenouti odvěčné, takřka přirozenosti samou vštípené urputné nepřátelství Němců proti veškerému Slovanstvu, které naproti Čechům vystupovalo s tím větší zarytostí, ani tito ze všech západních Slovanů, kteří s nimi blížeji se stýkali, nejužší odpor kladli jejich podmanitelskému úsilí.“ Malého názor rozhodně nebyl výjimkou. Klasickou ukázkou tu může být např. politický pamflet Jakuba Arbesa zaměřený proti místodržiteli Františku Thunovi (vyšel roku 1895 s podtitulem KRITIKA ÚŘADNÍ ČINNOSTI JEHO EXCELLENCE), jehož třetí část obsahuje kapitolu věnovanou česko-německému poměru. Ta sice začíná slovy: „O tom, že dějiny národa českého nejsou v podstatě ničím jiným, nežli tisíciletým bojem proti germanisaci Čech netřeba šířiti slov,“ nicméně následuje dvacet stránek snažících historické doklady o vrozené německé rozpínavosti a panovačnosti, která se zaměřuje především proti Slovanům a pochopitelně obzvláště proti Čechům. Stereotypní pojetí Němce jako úhlavního nepřítele českého národa tu vystupuje ve své hotové podobě.

Již při pročítání textů českých vlastenců první poloviny 19. století může lehce vzniknout dojem, že tito lidé vlastně žili ve stavu permanentního ohrožení z německé strany, že byli nuceni vést nepřetržitý obranný boj za zachování svého národa a že tento zápas přijímali jako součást odvěkého českého údělu. „Počátky němectva nalézáme u nás tak říkajíc od těch časů, co vůbec příběhy naší země známe. Již za Libuše drali se do života českého,“ poučoval čtenáře svého PRAŽSKÉHO POSLA Josef Kajetán Tyl již čtyřicet let před Jakubem Malým a podobných příkladů by bylo možné uvést nepřeberné množství.

Vědeckou argumentaci dodal tomuto názoru, jako ostatně celému českému mýtu, František Palacký svou tezí o „vzájemném stýkání a potýkání se“ českého a německého živlu jako o základní ose českých dějin. Zde je ale třeba zdůraznit, že v Palackého pojetí šlo skutečně o „stýkání a potýkání se“, tedy o vztah, který rozhodně neměl jen násilný charakter a v němž velký český historik

samozřejmě nacházel i mnoho pozitivních stránek přinášejících oběma národům prospěch. Formující se národní ideologie bohužel ale jeho tezi převzala ve zjednodušené černobílé podobě s akcentem na negativní stránku česko-německého poměru, na neustálý boj. V této verzi pak byla Němcům připsána záporná role věčných útočníků. „*Cizota se k nám dotírala již za časů nejstarších a ustavičně boje domácího života se živlem cizím panují u nás jako věčným řízením,*“ psal na jiném místě již jednou citované stati Josef Kajetán Tyl.

Kořeny stereotypního pojetí Němce jako „dědičného nepřítele“ sahají ovšem v českém myšlení mnohem hlouběji než jenom do první poloviny minulého století, jako ostatně ve všech případech, kde docházelo ke styku dvou etnik na jednom společném území. Již v raném středověku na kolokviu v Dobeníně horlí muž Kojata, jehož řeč nám ve své kronice zachoval děkan Kosmas, proti úmyslu knížete posadit na stolec pražského biskupa Sasa Lance, „*cizince, jenž do naší země přišel bez kalhot*“. Z počátku 14. století pochází známá kronika tak zvaného Dalimilá, zcela naplněná protiněmeckým záštitím (podle vlasteneckého kronikáře, který pochopitelně nabyl v 19. století značné obliby, by měli být všichni Němci prostě s uřezanými nosy vyhnáni ze země), ve 14. století zakládá pražský biskup Jan IV. z Dražic augustiniánský klášter v Roudnici s výslovným upozorněním, že členy konventu se mohou stát pouze ti mniši, jejichž oba rodiče byli „slovanského jazyka“, proti Němcům jsou namířeny mnohé husitské manifesty atd. Na počátku 17. století, roku 1615, pak český sněm přijal prvé zákonné ustanovení, týkající se vzájemného poměru obou jazyků – podle něho se čeština stala jediným úředním jazykem (tzn., že česky měla probíhat sněmovní jednání a pouze v češtině měly být prováděny záznamy do desk zemských, které měly platnost zákona). Z této doby pochází (1618) i známý spis Pavla Stránského ze Zapské Stránky PROTI HOSTINSKÝM V ČECHÁCH SE DO KOSTELŮV TLAČÍCÍM JAZYKŮM NA NEDBALÉHO ČECHA UČINĚNÝ OKŘÍK, kde přirovnává v Čechách usdlé Němce k jezkovi, který se nechal pozvat zajcem do jeho doupěte a pak domácího pána vypíchal. Zvláště brojí pozdější emigrant a autor slavného popisu Království českého proti zavádění němčiny do nekatolických bohoslužeb; vidí v tom jen záminku pro zavádění a rozšiřování německé nadvlády. Bude dobré zapamatovat si Stránského argumentaci: 1) v České zemi náleží domácí právo pouze rodilým příslušníkům

českého národa a Němci zde žijí jen jako hosté, 2) není možné přijímat ospravedlňování německé expanze ani těmi nejvznešenějšími důvody, jakým je např. šíření víry; s oběma argumenty se totiž budeme ještě často setkávat.

Na samém počátku obrozeneckého procesu, v druhé polovině 18. století, byly protiněmecké nálady v Čechách i v nejširších vrstvách navíc živeny zkušenostmi z dlouholetých válek, které vedla Marie Teresie s fridericiánským Pruskem a jejichž dějištěm se častokrát staly české země. Naši první buditelé měli tedy na co navazovat – a to ještě v mnohým případech své předchůdce v jejich protiněmeckém záštití „vylepšovali“. Příkladem může být historik František Martin Pelcl, který v dosud nevydaném dílu své NOVÉ KRONIKY ČESKÉ při líčení Žižkova vítězství na Vítkově neváhal obměnit citát husitského kronikáře Vavřince z Březové, na něhož se přitom výslovně odvolává. Tábořské ženě, odmítající ustoupit před Antikristem, vložil totiž do úst větu, že se nesluší Čechovi „*před Němcem ustupovat*“. (Pelcl si ovšem také uvědomoval nebezpečí germanizace, které na počátku své vědecké dráhy viděl jako aktuální, a pesimisticky očekával, že Čechům reálně hrozí osud Polabských Slovanů, jak o tom psal v DĚJINÁCH NĚMCŮ A JEJICH ŘEČI V ČECHÁCH, 1788, 1789.) Husitské reminiscence vůbec tvořily pro další pěstování negativního stereotypu Němců obzvláště vhodnou půdu. Bylo již řečeno, že obrození příliš nevnívalo náboženský aspekt husitského hnutí, ale o to více se soustřeďovalo na jeho stránku národnostní a interpretovalo ho jako jednu z epizod věčného česko-německého boje. Proto opěvuje Puchmajer Žižku – vojevůdce, který „*jako vítr plevy rozprášil vždy Němce*“ a „*ušude, kde se bitva stala, zbil škodné Čechům Germány*“.

Již v předešlých kapitolách citovaná Puchmajerova ÓDA NA JANA ŽIŽKU Z TROCNOVA zasluhuje pozornost ještě z dalšího důvodu – vnáší totiž do ustalujícího se stereotypního obrazu německých útočníků další motiv. Zbožný vlastenec obdivuje přece svého hrdinu mj. i z toho důvodu, že „*se svými Táboři, hnal baby Němce za hory*“. V zárodečném stádiu se zde setkáváme s poukazem na německou zbabělost; svou agresivitu uplatňují germánští nájezdníci hlavně proti bezbrannému obyvatelstvu, zatímco v otevřeném boji dávají přednost útěku. Tento motiv je dále rozvíjen mj. např. v básni BENEŠ HERMANŮV z Rukopisu královédvorského. Také zde napadají Němci knížetem a jeho vojskem opuštěnou

zemi, ale u Hrubé Skály narážejí na odpor a docházejí kruté porážky. Báseň o LIBUŠINU SOUDU z Rukopisu zelenohorského zase s odkazem na dostatečnou domácí vyspělost odmítá přejímání údajných civilizačních vymožeností. „*Netřeba nám v Němcích iskati pravdu, u nás pravda po zákonu svatě,*“ zní sebevědomá argumentace. Všechny tyto motivy se pak ve čtyřicátých letech výrazně politizovaly, přičemž argumentace většinou zůstávala na historické půdě.

Také z německé strany jako reakce na narůstající úspěchy českého hnutí stále častěji zaznívala teze, že za svou vzdělanost vděčí Češi především německým vlivům a že německy mluvící obyvatelé země jsou skutečnými „misionáři civilizace“ a zaslouží si tedy své přednostní postavení. Na podobné německé argumenty reagovala česká strana obvykle se značnou podrážděností. Kdy že se mělo dostat Čechům onoho údajného civilizačního dobrodiní z německé strany? ptal se např. náš oblíbený Jakub Malý a ironicky odpovídal: „*Snad tenkrát, když vaši polodiví předkové povolávali slovanské osadníky, aby vzdělávali jim půdu, sami se povalující na medvědí kůži ... Anebo v oné době, když vystěhovalí z Prahy němečtí mistři z osobního záští způsobili na sboru Kostnickém upálení Husovo? Snad v sedmnáctém století, když dragouni náš lid obraceli na víru katolickou a jesuité poklady naší literatury na hranicích spalovali? Anebo snad ještě později, když národ náš nechán beze škol, vydán úplně nevědomosti, aby se z něho stali poslušní poddaní?*“ (1845)

České aspirace německá strana také často vydávala za doklad věčných revolučních sklonů „kacířského a vzpurného národa“. Např. profesor Josef Linhart Knoll neúnavně v předbřeznovém období denuncoval před vládou Františka Palackého i další české vlastence jako fanatické „čechomany“ a operoval v podstatě stejnými historickými argumenty jako oni – pochopitelně s odlišným hodnotícím znaménkem. „*Čtyřikrát již povstal strašlivý, zhoubný čechismus proti Německu a Rakousku, za husitských válek, za Jiřího z Poděbrad, proti Ferdinandovi I. za války šmalkaldské a za Rudolfa II., Matyáše a Ferdinanda II.*“, a žádal vládu o zakročení, protože „*celá česká literatura podněcuje k boji proti Němcům*“. Politický obsah měla samozřejmě i otázka po původnosti (či jak se s oblibou říkalo „prvorozenském právu“) českého či německého etnika v Čechách; v podstatě šlo ovšem o to, který národ má být vlastním nositelem české státnosti a českých poli-

tických práv. Na tuto otázku odpovídala česká publicistika jednoznačně – prvorozenství patří Čechům a německé vlivy se omezují pouze na vnější jevovou stránku. Tak to napsal např. Václav Vladivoj Tomek v článku ČESKÁ A NĚMECKÁ NÁRODNOST V PRAZE AŽ DO ZAČÁTKU 15. STOLETÍ, z roku 1845. Nenechme se mýlit zdánlivě odtažitě „odbornickým“ názvem Tomkovy studie. Na jedné straně byl vynucen ohledy na metternichovskou cenzuru, na straně druhé je dobrou ukázkou politické a ideologické úlohy obrozenecké historiografie, kterou v úvodních pasážích autor přesně charakterizuje a útočí na německé nacionalistické dějepi-sectví.

S blížícím se rokem 1848 se konfrontační argumentace ještě více radikalizovala a během revoluce vystoupila v jasných konturách. V počátcích „jara národů“ ještě mohlo dojít ke společným schůzkám českých a německých spisovatelů, jakmile však přišla na pořad otázka možného začlenění Čech do rámce jednotného německého národního státu, jehož prohlášení se připravovalo ve Frankfurtu nad Mohanem, nebyl už smír možný. Z českého hlediska se totiž i domácí Němci svou podporou frankfurtského shromáždění sami prohlásili za cizince a odmítli sdílet českou státnost. Politicky nejpřesnější formu i obsah dal českému protifrankfurtskému odporu František Palacký svou racionálně podloženou obhajobou existence a dalšího trvání Rakouského císařství. Rezervovaný a kultivovaný tón jeho listu se však do žurnalistické vravy příliš nehodil a čeští publicisté, tentokrát ve vzácné shodě, sáhli k osvědčeným historickým argumentům.

Všechny německé sliby kulturní národní autonomie byly prohlášeny jen za pouhou vějičku, která by měla důvěřivé Slovanů nalákat do německé pasti. Podobně nevěryhodně zněly českému sluchu i německé proklamace liberálních, občanských a demokratických svobod. V polemice s nimi použili čeští novináři nejtěžšího kalibru a připomněli tragický osud Polabských Slovanů, vyhubených pod ušlechtilou záminkou šíření křesťanství. „*Tak jako před tisíci lety Slovanstvu severozápadnímu [Němci – pozn. J. R.] útru Kristovu ostřím meče a ohněm zvěstovali, že pak nepozůstal skoro nikdo po dalekých dědinách slovanských ... neboť jádro národa zhyňulo dříve tímto ostřím meče, na jehožto hrobech Němec vládu svou zbudoval, tak také nese nyní svobodu na ostří meče do krajů českých ... a následek má býti tentýž jako před tisíci lety,*“ psal např. ve svém letáku Prokop Chocholoušek.

Na tyto a podobné projevy odpovídala německá demokratická strana obvykle obviňováním Čechů ze zpátečnictví, reakcionářství a spojenectví se šlechtou, církví a dynastií. V tom případě přišla opět ke slovu historická koncepce Františka Palackého s jeho představou vrozené praslovanské demokratičnosti. Podle ní se naopak teprve v současné revoluční době celá Evropa vracela k demokratickým ideálům, které už ve slovanském pravěku byly běžné a zanikly teprve s příchodem Germány stvořeného feudalismu. Na tuto slovanskou svobodomylnost se odvolával jak oficiální manifest Slovanského sjezdu k evropským národům, tak česká žurnalistika. Např. Karel Havlíček odpovídal na německé a maďarské výtky českého zpátečnictví jednoduše: „*Máme se my Slované, kteří jsme šlechtu a privilegie mezi sebou nikdy neznali, ve všem rovni byli a jen stáří a rozum uctívali, učiti pravé demokracii od Němců a Maďarů? Od Němců, kteří železnou šlechtu ve středověku vynalezli...*“

Obraz Němce vystupuje roku 1848 v publicistice jako skutečný stereotyp, tj. argumentují jím proti sobě i nepřátelské strany **uvnitř** českého tábora. Radikálně demokratická skupina vytýkala svým liberálním odpůrcům přílišnou smířlivost vůči vládě, která nahrává německým snahám, a žádala skutečně radikální reformy právě ve jménu slovanského odporu vůči německé šlechtě a zněmčenému zámožnému měšťanstvu. Liberálové a konzervativci zase šmahem odmítali demokratické a republikánské myšlenky jednoduchým poukazem na jejich německý původ. Tak třeba jeden z čelných zástupců českého konzervativního myšlení Jan Erazim Vocel v článku NAŠE DOBA z roku 1849 píše o diferenciaci českého národního hnutí a polemizuje s „ultrademokracií“, kteří prý svou cestu vidí v zavedení sociální demokracie, třeba i za cenu připojení k Německu, „*k německé státní jednotě založené na základech socialistické demokracie*“, a upozorňuje v tomto kontextu na nebezpečí odnárodnění, hrozící pod pláštíkem německých demokratických idejí. „*Národní sobectví bylo od jakživa červenou nití táhnoucí se veškerou osnovou německé historie, od nejdávnějších časů až k pověstným výrokům Frankfurtského parlamentu, nejsvětější myšlenky byly Němcům rovně vítanými prostředky jako nejpodlejší násilí, když se jim o to jednalo, aby vládu národnosti své na újmu Slovanův rozšířili.*“ A samozřejmě – ani on neopomene připomenout vyhubení Polabských Slovanů – teď němečtí demokraté (ale ve skutečnosti potencionál-

ní dobyvatelé) zneužívají svobodomylných hesel, stejně jako za časů jejich předků v době „*Ottona Velkého, Albrechta Medvěda a Jindřicha Lva jazykem mečů a plamenů se kázal Slovanům zákon Kristův, tak podobně za našich dnů se zvučně hlásala svoboda z úst německých, aby zvukem takovým národnost slovan-ská ze země otcův našich zaplašena byla*“.

Stereotypní obraz byl tedy vytvořen s definitivní platností. I když nacionální spory byly se značnou intenzitou vedeny ještě po celou druhou polovinu 19. století, česká i německá argumentace zůstává v podstatě beze změny. Jen ještě roku 1850 se v českém historickém myšlení naposledy projevila snaha o dosažení smíru mezi oběma národnostmi ve jménu společně sdílených dějin. Národní muzeum tehdy usilovalo o zakoupení velké kolekce archeologických nálezů, zanechané ing. Pachlem, tzv. Pachlovy sbírky. Vzhledem k její vysoké ceně se výbor muzejní společnosti obrátil na veřejnost s prosbou o příspěvky a tento dokument, podepsaný Františkem Palackým a Janem Erazimem Vocelem, výslovně překračuje úzce nacionální hledisko, prohlašuje historické památky za společný majetek země a jejich vědecké zpracování za prostředek k překonání dosavadních rozporů. „*Půda, z nížto starobylosti tyto dobytý jsou, skropena jest krví německou i českou. Ve sbírce té chovají se pohřební památky Celtův, Germanův i Slovanův, kteréžto, až se jich dotkne blesk vědy, takřka vzkříšení svého dojdou. Duch míru vane nad těmito ostatky, a zpytující věda, stavíc na základě jejich úvahy své, stane se snad během času ohniskem, v němžto národní nedorozumění zanikne, a rozdvojené mysle mocným kouzlem vědy a lidskosti spráteny budou a sjednoceny.*“ Bohužel v dalších letech se právě historická věda stala naopak jedním z hlavních dodavatelů argumentů pro stále vášnivější národní boj.

Usilí české politické reprezentace o federalizaci monarchie a později po roce 1867 alespoň o „české vyrovnání“ (fundamentální články) odsuzuje německý liberální tisk, stojící na centralistickém stanovisku, jako projev vrozeného slovanského zpátečnictví. Na to odpovídá česká žurnalistika, že to bylo naopak němečtí, které „*zaneslo do naší země rozličných neřádů jako: absolutismus a poddanost, rozdíl stavů, libování si v lesku zevnějším, bažení po statcích a j. Němečtí zbabavili nás svobody náboženské a politické; zbabavili nás nejvyšších odpovědných úřadů zemských, zákonodárného sněmu, vlastního vojska, přebohatých statků zemských*

a královských. Vítězný boj proti německví přinese nám tedy blaho duševní i hmotné“. V šedesátých letech, kdy se již reálně rýsovala hrozba dualismu, ztrácel svou rezervovanost i Palacký. V IDEI STÁTU RAKOUSKÉHO (1865) psal otevřeně o vrozené německé panovačnosti, polemizoval s německým autostereotypem nositelů kultury a civilizace atd. Když pak roku 1872 bilancoval svou politickou činnost v DOSLOVU K RADHOSTU, přiznal hořce, že za svou největší chybu považuje „důvěru v rozumnost a pravotnost národu Německého“. Podle jeho názoru to byly jen a jen hegemonistické nároky Němců, které zmařily šanci na národní usmíření a připravily tak pro budoucnost rozpad rakouské monarchie, „ne proto, že by ona nebyla žádoucí aneb sama v sobě byla nemožná, ale že Němcům a Maďarům bylo dáno zmocniti se panství a založiti v ní jednostranný despotismus plemenný“. Roztržka byla již dokonalá ...

Situace z roku 1848 se potom v českém politickém táboře během sedmdesátých let opakovala v tom, že když se rozhořel spor mezi staro- a mladočechy, obviňovaly se obě strany z německé podpory. Podle mladočeských novinářů zradila staročeská strana slovanský program svým spojenectvím s historickou šlechtou a naopak staročeši argumentovali potřebou národní jednoty – nesvornost mladočechy vyvolaná může přece přinést prospěch jenom „dědičnému nepříteli“. V obdobném duchu se nesla i polemika mezi katolickou a liberální českou stranou. Liberálové viděli např. v bělohorské porážce a v následujících letech doklad nenárodnosti církve, jež se pro svůj prospěch spojila s germanizujícími vítězi. Katolíci zase obviňovali předbělohorskou českou šlechtu, která tím, že podlehla kulturnímu a politickému vlivu německé reformace, zavedla národ k této katastrofě. A podobně jako roku 1848 na německé výtky, že Češi dávají přednost nacionalistickým chimérám před úsilím o dosažení politické svobody, se česká publicistika bránila opakováním stále stejných historických dokladů české demokratičnosti a germánské panovačnosti. Např. v článku s charakteristickým názvem SVOBODA NEBO NÁRODNOST z roku 1861 psal Barákův časopis SVOBODA, že jsou to právě Němci, kterým náleží „feudální a absolutistický středověk“, zatímco Češi jsou díky svým dějinám na éru nastupující občanské svobody dobře připraveni.

Spisů věnovaných důkazům odvěké německé protislovanské a protičeské nenávisti vyšlo v druhé polovině 19. století množství

skutečně nepřeborné a přitom se svým obsahem tařka nelišily. Pro ilustraci jejich ducha stačí proto podívat se podrobněji pouze na jeden z nich – např. Arbesův soubor fejetonů NĚMCI V ČECHÁCH (1896). Také zde Arbes samostatně začíná „zlatým větrem“ praslovanské demokracie a pokračuje líčením germánských vpádů do země, které se kromě brutality vyznačovaly i „Istivostí a úskočností, jimiž si vypomáhali, když byli v úzkých a hrubá síla jim nedostačovala“. Pak následuje vlastně přehled starších českých dějin s výpady proti církvi (Němci si brali šíření víry jako záminku své expanze, v 15. století volala církev německé křížáky proti českým husitům, v 17. století misionáři pálii české knihy, a tak de facto pomáhali germanizaci), králům (zvali do země německé kolonisty, ženili se s německými princeznami, spojovali se s německými císaři) i šlechtě (spojovala se s Němci prostřednictvím sňatků, podléhala německé módě, pro svůj prospěch byla ochotna se spojovat i s německým nepřitelem).

Ještě jednou se před první světovou válkou rozhořel česko-německý historický spor, když se německý profesor Theodor Mommsen vrátil k historicky dokládaným starým argumentům o slovanské zaostalosti a nekultuositi. Tehdy roku 1897 vystoupil na české straně s vědeckou argumentací mladý Josef Pekař spisem ČECHOVÉ JAKO APOŠTOLOVĚ BARBARSTVÍ (ten i po převratu 1918 polemizoval s sudetoněmeckým historikem Bretholzem na staronové téma „prvorozenství“) a za české literáty odsoudil Mommsenovy teze básník Antonín Sova. Zesíleným protiněmeckým náladám pak dále nahrála první světová válka, zvláště když z německé strany zazněly šovinistické věty interpretující válečný konflikt jako boj mezi Germány a Slovany. Vznik Československé republiky jako státu národního zase podnítil hlasy volající po úplném počestění země – k tomu přispěl i zřejmě neuvážený výrok T. G. Masaryka o českých Němcích jako pouhých potomcích „kolonistů a přistěhovalců“. I v době první republiky trval tedy starý negativní stereotyp – Němci jsou brutální útočníci, vybavení vlastně stále stejnými atributy. Od bojovníků starogermánských kmenů v kůžích a přilbách ozdobených volskými rohy, přes braniborské oddíly po bitvě na Moravském poli, německé křížáky za husitských válek, žoldněře války třicetileté, vojáky Friedricha II., až po moderní dobu – Němec v českém národním vědomí vlastně mění jen svou uniformu.

V meziválečném období proti tomuto tradičnímu stereotypu vystoupil nejbojovněji svou knihou VÁLKA ČECHŮ S NĚMCI (1928) filosof Emanuel Rádl. Pokusil se v ní postavit proti etnickému pojetí národa, vžitému v Čechách, princip občanský. Ten by mohl vést ke vzniku jednotného československého politického národa, jenž by se ve vztahu k jednotlivým etnickým složkám projevoval anacionálně. Jak ukázal další vývoj, úsilí Emanuela Rádl, a nejen jeho (připomeňme ještě jednou historika, diplomata a pozdějšího ministra zahraničních věcí Kamila Kroftu), bylo bezvýsledné.

Tragické okolnosti definitivního ukončení tisíciletého česko-německého soužití v letech válečných a těsně poválečných jsou dostatečně známé a jejich důsledky pociťujeme dodnes. V polemikách, které se o tomto problému rozhořely, však můžeme ještě často slyšet místo racionálních argumentů ozvuky starých stereotypů. V obraně proti nim pak vznikají historické stereotypy a mýty nové – např. nehistorické zdůrazňování významu Bernarda Bolzana a takřka demonizování Josefa Jungmanna, paušální odsuzování celého národního obrození jako výronu českého nacionalismu atd. Vzhledem k tomu, že velmi často bývají při této příležitosti citovány pasáže ze zmíněné knihy Emanuela Rádl (a ten, při vši úctě k němu, přece jenom nebyl historikem, jenž se mohl k dějinám vývoje vztahů mezi Čechy a Němci fundovaně vyjadřovat), takže vzniká dojem, jakoby se jednalo o „jediného spravedlivého“, který nepodleh při interpretaci česko-německého poměru českému nacionalismu až šovinismu, ocitujeme na závěr slova z tábora zdánlivě opačného. Jejich autorem je historik, který patřil k nejžhavějším českým nacionalistům moderní doby, Josef Pekař. Ten sice, jak jsme viděli, dovedl ostře vystoupit proti šovinistickým projevům německého dějepisce, ale na druhé straně dokázal i kladně zhodnotit německé vlivy na náš historický vývoj. Roku 1935 v PRÍTOMNOSTI poté, co o sobě konstatoval, že je český nacional, posuzující všechny důležité otázky na základě kritérií prospěchu národní společnosti, napsal: „*Sedm set let obývá německá menšina s námi v této zemi a srostli jsme spolu a prostoupili se místně, hospodářsky, ba i duchovně, že na rozchod není rozumně pomyšlení; společný státní život staví nás neustále před stejné potřeby a problémy, takže vzájemné dohadování a dorozumívání je nezbytností. Jsme si krví i vlastnostmi mezi všemi národy nejbližší – to vše způsobilo odvěké míšení*

v staletém soužití (počestili jsme Němců více, než oni nás poněmčili) a podléhání výchovnému příkladu a vlivu Němců... Vše záleží na tom, budou-li mítí naši vůdčí činitelé dostatek politického rozmyslu a dostatek odvahy, aby našli cestu k řešení, jež by důvodným žalobám a stížnostem vyšlo vstříc a dovolilo Němcům znáti se bez sebezapření k našemu státu a jeho budoucnosti.“

Upravíme-li jeho text v podrobnostech podle současných poměrů, může být stále aktuální.

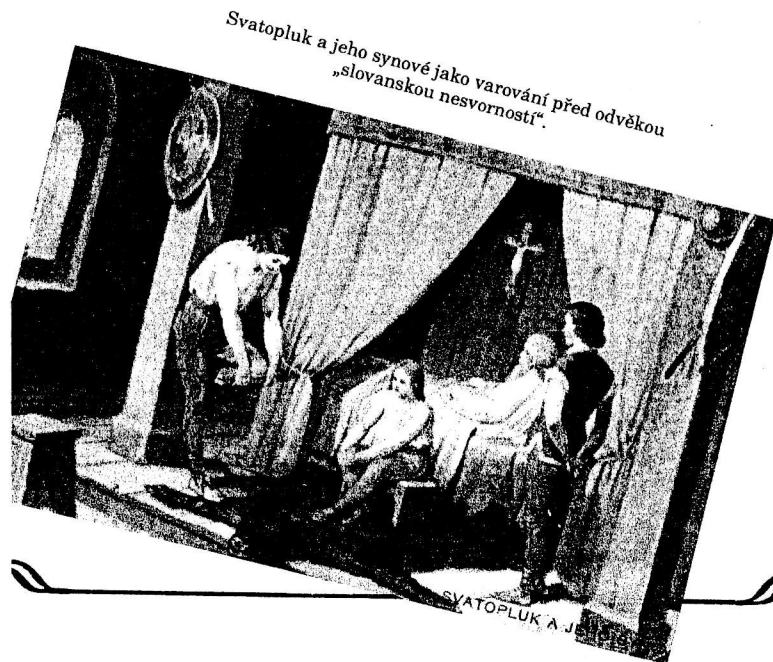
SLOVANŠTÍ POBRATIMOVÉ

Sv. Prokop byl pro svůj slovanský původ
a legendární obranu slovanské liturgie
jedním z mála světců, které bylo liberálně
orientované národní hnutí ochotno
akceptovat.

Také cyrilometodějská misie na Velké Moravě byla připomínána především jako počátek slovanské vzdělanosti.

Svatopluk a jeho synové jako varování před odvěkou „slovanskou nesvorností“.

„Může-li který národ vypínati se svou na světě rozšířeností a velebností jazyka svého, má k tomu Slovan největší právo. Jedna čtvrtina celého okrsku světa náleží Slovanům...“ Těmito slovy Josef Jungmann v přednášce, kterou zahajoval své kurzy češtiny pro litoměřické bohoslovce, přesně vystihl hlavní důvody vedoucí české vlastence k horlivému pěstování slovanské vzájemnosti. Češi se nemusí cítit ztraceni ve svém obklíčení německým mořem, protože nejsou sami, jsou přece součástí velkého slovanského národa, který patří k nejmocnějším v Evropě. Patří ovšem k mnoha historickým paradoxům, že kořeny představy slovanských národů jako jednoho etnického společenství leží v Německu 18. století. Právě tam vzrůstající zájem o velkou ruskou říši na východě, jež se tehdy stále razantněji zapojovala do evropské politiky, vedl k rozvoji studia slovanských jazyků a mravů. Mezi německými „apoštoly slovanství“, kteří výrazně ovlivnili i myšlení české, je třeba na prvním místě jmenovat filosofa a filologa Johanna Gottfrieda Herdera. Podle jeho představ je základem národa jazykové společenství (i tato jeho idea, rozpracovaná později dalším německým myslitelem Wilhelmem von Humboldt do teze, že jazyk je „emanací národního ducha“, nalezla v českém vlasteneckém prostředí úrodnou půdu pro další rozvíjení), které spoluvytváří zvláštní charakter („ducha“) každého jednotlivého národa apod. Když tyto názory aplikoval na slovanské národy, dospěl k závěru, že se jedná o mladé etnikum, které má svou lepší budoucnost teprve před sebou. Za specifický charakterový rys Slovanů považoval Herder jejich „holubičí povahu“ a odtud odvodil víru v všelidské poslání Slovanstva jako nositele humanity.

Představa slovanské národní jednoty jako jedné z opor při překonávání národní skepse se v Čechách rozvíjela v podstatě dvěma směry. První, politicky reálnější, vycházel z faktu začlenění českých zemí do rámce habsburské monarchie, od roku 1804 do jednotného Rakouského císařství. Mezi jeho obyvatelstvem tvořily totiž slovanské národy významnou část a koncepce jejich nacionální jednoty mohla vytvářet půdu i pro jejich sjednocení politické a tím i pro získání výhodnějšího postavení. Jedním z prvních, kdo tuto myšlenku jasně formuloval, byl „patriarcha slavistiky“ Josef Dobrovský. Učinil tak 25. září roku 1791 v řeči, kterou jménem Královské české společnosti nauk oslovil císaře (a nově korunovaného českého krále) Leopolda II. Řeč nese název O STÁLÉ VĚRNOSTI, KTEROUŽ SE NÁROD SLOVANSKÝ DOMU RA-

KOUSKÉHO PO VŠECHEN ČAS PŘIDRŽEL a lze ji považovat za skutečný ideový základ pozdějších austroslavistických postojů. Dobrovský zde uvedl vysoký počet slovanských obyvatel monarchie a z toho odvodil jejich význam ekonomický i vojenský, jemuž by také měla odpovídat péče, kterou je jim stát povinován. Jestliže my Čechové, argumentoval, „jakožto kmen onoho velikého dalece rozšířeného Slovanského národu to sobě za největší slávu pokládáme, že jsme mimo jiné Slovanské národy Německý císařský dům při jeho velikosti a vážnosti zachovali, a že sjednocenou mocí všech ostatních Slovanských národů Rakouské panování také na budoucí časy před nepřátelskými útoky obrániti můžeme“, zasloužíme si také, aby dynastie a stát poskytly podporu českým národním zájmům. Konkrétně zde Dobrovský požaduje znalost češtiny „pro všechny ouředníky a stavy v Čechách a v Moravě“. Jenom na okraj bude možná vhodné poznamenat, že občas i „patriarcha“ Dobrovský propadal mesianistickým záchvatům slovanského nadšení. Např. Václavu Fortunátu Durychovi psal roku 1795 blouznivě: „*Bůh se Slovany provede v světě ještě veliké věci. Věrolomný král ztratí pruské Slezsko, jež náleželo ke království Českému, Sas Lužici. Do nesmírnosti zveleběno bude království České. Rozkvetne i Polsko, potrestané pro zanedbání mateřského jazyka. Rozmnoženo bude panství ruské, a rozprostřeno bude k prahům Persie a Indie. To jest, národ slovanský nazpět dosáhne oněch krajín, jež byl zprvu obsadil. Z toho vznikne společenství jazyků a národů z pokynu Prozřetelnosti. Jiný věcí řád, jiný obrat se počíná. Co bylo první, bude poslední.*“ Za zaznamenání stál tento projev ne snad pro svou kurióznost, ale z toho důvodu, že na něm lze dobře dokumentovat tradiční českou nacionalistickou optiku; zatímco uvedená pasáž, pocházející ze soukromého dopisu, bývá často citována a pochvalně hodnocena, byly Dobrovského pochybnosti a autenticitě Rukopisu zelenohorského vyslovené na stránkách vědeckých spisů odbývány jako projev duševní choroby.

Druhou linií pěstování slovanské myšlenky reprezentovaly mlhavě představy o slovanské národní jednotě a z ní se odvíjející totožnosti povahy a osudů v minulosti i v budoucnosti. V praxi ovšem, jak dále uvidíme, se ideální slovanskou jednotou velmi často rozumělo podřízení slovanských národů politickým zájmům ruským. Silné české rusofilství vyplývalo samozřejmě z faktu, že Ruská říše byla na přelomu 18. a 19. století vlastně jediným samostatným slovanským státem (na neslovanské národy car-

ského imperia v této souvislosti nemyslel nikdo) a to státem mocným, s nímž se v evropské politice muselo počítat. Už jenom tato skutečnost byla pro naše vlastence argumentem dostatečně vyvracejícím údajnou slovanskou neschopnost svéprávného státního života.

Mohutným impulzem pro české rusofilství byly několikeré průchody ruských armád přes naše území v době napoleonských válek. Starší historická literatura neopomínala zdůrazňovat význam pobytu těchto vojsk pro české národní a slovanské uvědomění; ten sice nelze podcenit, ale je třeba mít na paměti, že o Rusku u nás tehdy nikdo vlastně nic konkrétního nevěděl a že kromě hrstky uvědomělých vlastenců, kteří např. roku 1799 vítali v Praze Suvorovovy vojáky jako představitele síly mocné slovanské říše, přitahovala většinu přihlížejících Pražanů spíše jejich exotičnost. Vousatí kozáci, příslušníci kavkazských kmenů a východních národů v řadách vojsk carského impéria – to byly hlavní atrakce, které přitahovaly senzacechtivé obyvatele hlavního města. Pokud byl někdo v ruských poměrech alespoň poněkud orientován, jako např. známý lékař Jan Theobald Held, jehož bratr zmizel v Polsku v ruském zajetí, zaujímal logicky postoj poněkud kritičtější – podívoval se nad tím, že Pražané mohou obdivovat „kata Pragy“, toto přízvisko si Suvorov získal při krvavém potlačení polského povstání. (Praga = předměstí Varšavy, pozn. J.R.) Jednoznačně obdivný vztah ke slovanským bratrům neměli ani ti, kterým bylo dáno seznámit se nimi blíže. Zatímco Praha pozorovala generalitu a v přísné kázni držené elitní jednotky, venkov zaplavila řadová ruská armáda. A tu poznal na vlastní kůži známý vlastenecký písmák František Vavák z Milčic, který po první euforii nad příbuzností jazyka, nebyl slovanskými vojáky příliš nadšen. „*Jsou celkem sprostní, ale k dosáhnutí peněz a loupeže velmi důmyslní, dychtiví a pilní,*“ zapsal si o Rusech ve svých pamětech a zkušenosti, které měl s ruskými vojáky český venkov, shrnul lapidárně ve veršované KOLEDĚ NOVOROČNÍ ZPĚVOVÉ na rok 1800: „*Těch Rusů, našich hostů, již máme všichni dosti. / Jestli tu dlouho budou, učiní zemi chudou, / an prve málo měla, neb všecka zhubeněla / ...*“

Zcela jiné pocity ale měl v téže době Josef Jungmann. „Tichý genius“ sledoval převratné události, jimiž Evropa v té době procházela, výhradně ze slovanského hlediska. Čteme-li jeho dopisy příteli Antonínu Markovi, v nichž komentoval současné dění,

máme dojem, že se jednalo o celoslovanskou osvobozovací válku. „Tedy Slované na všechny strany pohlédneme-li, v úplném jsou pohybování. Bohdej, aby se jen zachovali; vyproštění z německých klepet je nemine,“ psal mu např. roku 1812, když Napoleon vpadl do Ruska. Samozřejmě, že i Korsikánovu porážku v ruské zimě hodnotil jako projev slovanské statečnosti. Když ruská armáda roku 1813 opět vstoupila na české území, bylo několik důstojníků ubytováno i v Jungmannově litoměřické domácnosti. Od nich se slovanský nadšenec mj. naučil azbuku, kterou pak s oblibou používal ve své korespondenci. Celé napoleonské období, jež Evropě přineslo tolik utrpení, hodnotil jednoznačně kladně. „Ta válka slovanský svět zvelebila a nemálo přispěje k jejich vydokonalení,“ napsal roku 1814. Marek zase oslavil ruský podíl na spojeneckém vítězství např. básní PÍSEŇ K POKOJI 1814 (PRVOTINY KRÁSNÝCH UMĚNÍ, 1814), kde po obligátním loajálním úvodu, obračejícím se k císaři Františkovi, přiřkl vítězství zcela jednoznačně slovanským národům, přesněji Rusům a Čechům. Podle básníka bylo možno porazit korsického uzurpátora jedině tehdy, když „probuzen byl od půlnoci / národ velký s námi sbratřeny“, protože „národům když potlačeným / Rusie své ruky podala / znova hněvem odvážným / český lev se vrhl na Galla“.

V nekritickém slovanství, ztotožňujícím se s rusofilstvím, tedy Jungmannovi jeho oddaný žák vydatně sekundoval. V básni MAREK JUNGMANNOVI. PSANÍ BÁSNÍRSKÉ např. po konstatování současného neutěšeného stavu většiny slovanských národů vidí naději v ruské síle: „Vždyť Rurikovo žezlo nám se nevyrválo / to násilám tatarským šťastně odolalo. / Až podnes stojí Moskva, sídlo starožitné, / a Petra Velikého hrady nedobyté...“

Dodnes nejznámějším dílem počátků obrození založeným na myšlence slovanské vzájemnosti je Kollárova SLÁVY DCERA. Jde vlastně o absurdní pokus obhlédnutí celého Slovanstva, jehož významní jednotlivci jsou umisťováni buď do slovanského nebe nebo pekla podle toho, jaké zásluhy o rozvoj slovanských národů či vinu na jejich úpadku jim autor připisoval. Zoufalá snaha o pomínutí všech rozdílů ve prospěch chimérické jednoty pak ogicky vede k tomu, že v nebi sídlí např. Žižka společně s Boleslavem Chrabrým a maršálem Suvorovem, v pekle zase můžeme potkat Milotu z Dědic, který údajně zradil Přemysla Otakara II. bitvě na Moravském poli, Metodějova odpůrce arcibiskupa Wihinga, celý spolek Lžidimitrijů atd. Kollárovův cyklus byl ve své

době přijat s entusiasmem – pamětník Malý vzpomíná na hluboké dojmy, které dílo vyvolalo, a ještě po letech chválí způsob, jímž básník „hned s Danteovským hněvem nové peklo klene pro nepřátele Slovanů, hned nebe staví, aby tam příznivce jejich uhostil“. Díky Kollárovi se také v českém myšlení jako jeden z jeho stereotypních motivů zafixoval tragický mýtus porobených Polabských Slovanů, na něž upomínají hned první slova Předzpěvu. Dnes je už Kollárovo dílo jenom předmětem studia literárních historiků, pro současnou generaci je v podstatě mrtvé a jeho nadšený dobový ohlas je těžko pochopitelný. Ještě roku 1882 Jan Neruda ale vřele oceňoval jeho přínos: „Národ náš zaplesal poznáním, že není málomocný lístek, urvaný ze stromu lidstva a vržený na bouřlivé vlny národův západoevropských, nýbrž že jest živá, zdravá a kvetoucí větev na mohutném kmeni slovanském, jehožto kořeny zakotveny jsou v hlubinách pravěkův a jehožto koruna rozpíná se nad zakrslou porostlinou i nad vývraty a pasekami vysoko ku klenbě budoucnosti.“

Horlivým stoupencem slovanské vzájemnosti, cítěné ovšem zpočátku silně rusofilsky, byl i František Ladislav Čelakovský. Kromě sbírek slovanských lidových písní je třeba z jeho vlastní tvorby na prvním místě uvést OHLAS PÍSNÍ RUSKÝCH (1829), psaný pod dojmem rusko-turecké války, od níž básník očekával zrod velkého „mocnářství slovanského na východě“. Bohatýři Ilja Muromec, Čurila Plenkovič a Ilja Volžanin stejně jako reminiscence požáru Moskvy roku 1812 tu slouží jako historické doklady slovanské udatnosti a Čelakovského archaizující díkce a oslava „svaté Rusi“ na dlouho ovlivnila českou (převážně jen z literatury čerpanou) představu o „široké ruské duši“. Odezva Čelakovského díla v tehdejší vlastenecké společnosti byla srovnatelná s dopadem SLÁVY DCERY (ve zpracování z roku 1832 také Kollár Čelakovského pohotově zařadil do „slovanského nebe“), kritika zdůrazňovala „čistě slovanský“ ráz celé sbírky a kladla ji za vzor ostatním českým básníkům.

Popsané nálady se nevyhýbaly ani vědecké slavistice. Ta sice mohla navazovat na zakladatelské dílo Josefa Dobrovského, zároveň ale opouštěla jeho střízlivý racionalismus; není náhodou, že právě tehdy došlo k ostré roztržce mezi starým osvícencem a jeho romantickými pokračovateli. Pavlu Josefu Šafaříkovi, který ve svých dílech (SLOVANSKÉ STAROŽITNOSTI, 1837 a SLOVANSKÝ NÁRODOPIS, 1842) shromáždil množství materiálu nepopira-

telné vědecké hodnoty, se ale současně jednalo i o ideologicky zužitkovatelný důkaz skutečnosti, že Slované patří k praobyvatelům Evropy. Takové prosté konstatování ovšem brzy nedostačovalo, bylo třeba dokázat, že Slované jsou jednak **nejstaršími** z evropských národů a jednak, že jejich původní sídliště se rozkládala vlastně na celém kontinentu. Pro český pravěk se pochopitelně jiné než slovanské osídlení vůbec nepředpokládalo a každý archeologický nálezný byl oslavován jako další památka na naše dávné předky. Podobné představy se v historickém vědomí české společnosti udržely ještě v době druhé poloviny minulého století, kdy už archeologická věda začínala usilovat o pravdivé poznání pravěkého osídlení našich zemí. Výmluvným dokladem jsou Alšovy lunety ve výzdobě Národního divadla, kde se v rukou či v okolí slovanských bohatýrů objevují pravěké artefakty, které malíř studoval v muzejních sbírkách a které ve skutečnosti pocházejí z nejrůznějších dob a kultur.

V „řešení“ problému slovanského pravěku Evropy došel nejdále Jan Kollár. Ten, když umkla jeho múza, se obrátil k vědecké činnosti a začal se věnovat oblíbenému bádání o „starožitnostech“, pochopitelně slovanských. A stejně jako zjišťoval při jenských studiích slovanské základy tamních místních jmen (tehdy ovšem oprávněně), slyšel domněle slovanské hlasy i při cestě do Itálie. Již roku 1843 v knize se sáhodlouhým názvem CESTOPIS OBSAHUJÍCÍ CESTU DO HORNÍ ITÁLIE A ODTUD PŘES TYROLSKO A BAVORSKO, SE ZVLÁŠTNÍM OHLEDEM NA SLAVJANSKÉ ŽIVLY ROKU 1841 KONANOU A SEPSANOU oznámil českému světu, že na všech místech, která procestoval, našel zeměpisné, lingvistické i etnografické doklady jejich prastarého slovanského osídlení. V tomto směru studia Kollár pokračoval i v dalších letech a není asi třeba zvláště zdůrazňovat, že stejně (ne-li více) nekriticky. Naivní etymologizování jej zavádělo stále dál do říše fantasmie: „... já stál ve středku Itálie co ve středku Slávie, ozvukován ze všech stran jmény slávkých vrchů, dolin, řek, jezer, měst“, popisoval později své pocity. Je až neuvěřitelné, že roku 1849 byl Kollár jmenován profesorem slavistiky na vídeňské univerzitě. To ale byl už sklonek života básníka a vědeckého diletanty. Posmrtně, roku 1853, ještě vyšlo shrnutí jeho italských „výzkumů“, kniha STAROITALIA SLAVJANSKÁ. Charakteristický dlouhý podtitul, který nepotřebuje další komentáře zní: OBJEVY A DŮKAZY ŽIVLŮ SLÁVSKÝCH V ZEMĚPISU, V DĚJINÁCH A V BÁJESLOVÍ, ZVLÁŠTĚ

V ŘEČI A V LITERATUŘE NEJDÁVNĚJŠÍCH VLASKÝCH A SOUSEDNÍCH KMENŮ, Z KTERÝCH ZŘEJMO, ŽE MEZI PRVOTNÍMI OSADNÍKY A OBYVATELI TĚTO KRAJINY I SLAVJANÉ NAD JINÉ ČETNĚJŠÍ BYLI.

Mezi vědecké „pěstitele“ slovanské myšlenky byl počítán i Václav Hanka. Svůj věhlas založil na „objevu“ Rukopisu královédvorského a dalších staročeských „památek“ a zároveň se v soukromém životě oddal sběratelství ruských řádů a významných, žárlivě střežil svůj monopol na provázení slovanských hostů Prahou a s oblibou se nechal označovat „báťuška“. Ještě po letech (J. Malý) byl Hanka pro své nekritické rusofilství označován za hlavu „ruské strany“ mezi českou vlasteneckou společností. Svých dobrých styků s ruskou vládou pak Hanka ve třicátých letech využil, když se dostal do prudké polemiky s Čelakovským, který se dotkl jeho odborné cti znalce slovanských jazyků a veřejně napadl Hankou pořízený překlad polských „krakowiaků“. (V dopisu Karlu Vinařickému se Čelakovský vyjádřil ještě ostřeji a Hankovo dílo pojmenoval „vykydnutí“). Básník OHLASU PÍSNÍ RUSKÝCH byl tehdy již na hony vzdálen svému původnímu rusofilství a v PRAŽSKÝCH NOVINÁCH roku 1835 označil výhrůžnou ostře protipolskou řeč cara Alexandra za dílo, které patří „do oně spisovny, kde se chovají řeči, míváné před čtyřmi sto lety od tatarských chánů k ruským knížatům“. Hanka tehdy nelenil a příslušný výtisk zaslal do Petrohradu. Ruský diplomatický zákrok u rakouské vlády měl vzápětí za následek Čelakovského suspendování z redaktorského místa i konec jeho suplentské činnosti na univerzitě.

Rusofilskému blouznění některých obrozenců bychom nemuse-li přikládat větší význam, kdyby nebylo skutečnosti, že se jím české národní hnutí značně diskreditovalo u mezinárodní, zvláště německé, svobodomyšlné liberální společnosti. Despotické Rusko minulého století se totiž v jejích očích těšilo té nejhorší pověsti, bylo přímo ztělesněním všech zásad, proti nimž liberální Evropa bojovala a Češi se tím vystavovali výtce z podpory feudální reakce. Panslavismus, jehož prostřednictvím se ruská politika snažila proniknout do střední a jihovýchodní Evropy, byl prostě na Západě celkem správně chápán jako hnutí odporující demokratickým snahám.

Proti takovým nařčením se česká společnost hájila v zásadě dvěma způsoby. První z nich se obracel do minulosti a zdůrazňoval vrozenou slovanskou demokratičnost a mírumilovnost. Slo-

vanské dějiny a z nich odvozená národní povaha byly v tomto pojetí pravým opakem obrazu Germánů. Proti německé bojovnosti a panovačnosti stojí slovanská mírumilovnost a demokratičnost. „*Vláda jejich* (tj. starých Slovanů – pozn. J.R.) *byla veskrze demokratická,*“ napsal v prvním díle svých DĚJIN František Palacký, „*neznali s počátku ani knížat dědičných, ani rozdílů stavů,*“ všechny tyto atributy feudalismu byly podle jeho názoru vynálezem germánským. Vcelku pak Palacký naše slovanské předky charakterizuje jako „*národ pokojný, pilný, dobrosrdečný a neošemetný.*“ Palackého pojetí slovanského pravěku bylo tedy zároveň obhajobou českých národních snah a jejich zařazením mezi současné progresivní trendy.

Jiným druhem obrany bylo odmítání strašáka panslavismu jako německého výmyslu a zdůrazňování loajality a prorakouské orientace slovanského hnutí. Takové stanovisko zastával např. Jan Pravoslav Koubek v článku SLOVO O PANSLAVISMU, otištěném v KVĚTECH roku 1847, kde ovšem oprávněně připojil, že stejným nebezpečím pro integritu monarchie je i hnutí všenněmecké a skončil obligátním konstatováním slovanské věrnosti říši: „*Takovému Panteutonismu, i takovému ruskému Panslavismu jak živ žádný Čech ani kterýkoli jiný národ slovanský pod žezlem rakouským nikdy, přenikdy by se dobrovolně nepodrobil.*“

První velkou krizi zaznamenalo české slovanství v letech 1830 – 1831, kdy v Polsku vypuklo listopadové povstání proti ruské nadvládě. (Pro úplnost je třeba uvést, že polský boj byl v českými vlastenci alespoň sporadicky se sympatiemi sledován již od konce 18. století, jak jsme viděli na příkladu dr. Helda. Také František Palacký byl ve svém mládí okouzlen polskou statečností. Roku 1819 si po prostudování životopisu Tadeusze Kosciuszka zapsal: „*Velebný hrdino věků nepomíjejících! Oslavený duchu, odporo nešťastné vlasti své ... Tvé stezky jsou mi posvátné, jsou mi ukazem od Boha poslaným, jež já celým srdcem svým vzývati, velebiti a následovati budu.*“ Příklad polského vůdce také vedl Palackého k tomu, aby svůj život zasvětil práci pro vlast a národ.) Listopadové povstání ale již bylo impulzem, který doposud jednotnou vlasteneckou společnost názorově diferencoval. Starší generace vlastenců dílem konsternovaně přihlížela propuknutí „bratrovražednému“ boji a nostalgicky žehrala na „prokletou slovanskou nesvornost“, z níž může mít prospěch jen německý nepřítel, a dílem odsuzovala Poláky za troufalost, s níž si dovolili

bojovat proti největšímu slovanskému národu a státu. Pro rusofily typu Jungmanna a Marka zase ohlas polského povstání znamenal další příležitost, znovu se utvrdit ve svých názorech. Bojovník za národní jazyk Jungmann dokonce na sebe v této souvislosti prozradil, že jeho úsilí o jazykovou emancipaci se obrací jen proti němčině, v případě rusifikovaných Poláků ale viděl situaci jinak. „*Já Polanů lituji, ale Slovanstvu se raduji vida, an mu velkého nepřítel domáctho ubylo. Potlačení polštiny rozšíří se ruština, a to může být první krok ke všeobecnému slovanskému psacímu nářečí,*“ psal věrnému Markovi 5. října 1831, když se polský boj už chýlil ke svému tragickému závěru.

Mladší pokolení naopak s polskými povstanci vřele sympatizovalo a své city projevovalo i prakticky, pomocí poraženým Polákům, odcházejícím přes české země do emigrace. Máchova generace, i když stále slovansky cítící, byla už schopna vidět obecné rozměry polského boje za svobodu.

Obdiv ke Slovanstvu a zvláště k Rusku jako k jeho hlavě vycházel samozřejmě z velké části z neznalosti skutečných poměrů, seznámení se s nimi vedlo obvykle k ochladnutí. U nás byl nejvýznamnějším projevem vystřízlivění ze slovanských chimér Havlíčkův článek SLOVAN A ČECH z roku 1846. Havlíček totiž, na rozdíl od ostatních našich slavjanofilů, se rozhodl s realitou slovanského světa seznámit vlastní zkušeností a přijal vychovatelské místo v Moskvě. Po pobytu v Rusku zúctoval se slovanstvím, zdálo se, definitivně. Panslavistickou myšlenku označil za chimerickou, upozornil nejen na rozpor rusko-polský, ale i na polskou politiku vůči Ukrajincům, a zakončil sebevědomě: „*Zkrátka s hrdostí národní řeknu: Já jsem Čech, ale nikdy: Já jsem Slovan.*“ V politickém ohledu se pak i on hlásil k formujícímu se austroslavistickému směru: „*Mocnářství rakouské jest nejlepší garancie na zachování naší a ilyrské národnosti, a čím výše vzroste moc císařství rakouského, tím jistěji stojí naše národnost.*“ Odtud také odvodil Havlíček svůj názor, že ze všech slovanských národů jedině „*Češi a Ilyři mohou býti pobratimci, oni mohou ukázati světu řídký, ba neznámý posud příklad přátelství dvou národů.*“

Vize slovanské jednoty se ovšem ve čtyřicátých letech rozkládala nejenom ve vztahu ke vzdáleným slovanským národům, ale v nepoměrně těsnějším vztahu česko-slovenském. Ludovít Štúr a jeho přátelé vystoupili se spisovnou slovenštinou a manifestovali tak svou vlastní cestu k národní svébytnosti. Tento krok vzbudil

mezi českými vlastenci zděšení – odpověděli roku 1846 publikací HLASOVÉ O POTŘEBĚ JEDNOTY SPISOVNÉHO JAZYKA PRO ČECHY, MORAVANY A SLOVÁKY, operovali argumenty filologickými a samozřejmě historickými (velkomoravská tradice, kralický překlad bible, bratřiči i Jan Jiskra z Brandýsa apod.), přetrženou jazykovou jednotu se už ale navázat nepodařilo.

Praktické zužitkování slovanské ideologie zase navrhoval v té době Jan Erazim Vocel. V článku BUDOUCNOST ČESKÉ NÁRODNOSTI z roku 1847 nechybí sice obvyklý historismus, ale zároveň se v něm objevuje důvěra v novou dobu, kdy se soupeřství mezi národy odehrává již nikoli na poli válečném, ale v oblasti rozvoje vzdělanosti a průmyslu. A právě zde vidí Vocel příležitost pro české podnikání – v obrovských odbytích na evropském východě: „*Nezbývá nám tedy, než v pravdivé své podobě, co Čechoslavné vystoupiti, a jsouce ozbrojeni podstatnou vědeckou i průmyslní vzdělaností, k východním národům se přiblížiti. Národové slovanskí nás co soukmenovce s laskavou ochotností přijmou, neboť jazyk i způsob naši jsou jim povědomy a tím i milý budou...*“

Dalším důležitým mezníkem ve vývoji česko-slovanské ideologie byl slovanský sjezd v Praze konaný v létě 1848. Díky politické prozíravosti Františka Palackého se jej podařilo omezit jen na Slováky rakouské a pokračovat tak v perspektivní austroslovanské orientaci. Všechny oficiální dokumenty slovanského shromáždění zdůrazňují zájem na zachování monarchie, oddanost k dynastii. Hned v prvním bodě PROHLÁŠENÍ K NESLOVANSKÝM NÁRODŮM V RAKOUSKU, podepsaném elitou tehdejší vlastenecké společnosti, se konstatuje zcela jednoznačně. „*A protože všechny od lidí zlomyslných snad na nás uvalovaná podezření nějakého separatismu, panslavismu, rusismu, a jakkoliv ta hesla jinak ještě znějí, již napřed od sebe odvalujeme tam, odkudž přicházejí, totiž do říše lží a utrhačství.*“ To ostatně pregnantně formuloval ve svém slavném odmítnutí české účasti v německém parlamentu. Palacký na rozdíl od většiny svých vlasteneckých přátel dokázal postřehnout univerzalistické aspirace carského dvora, které se za slovanskými proklamacemi ukrývaly, a věren svému liberálnímu přesvědčení považoval každou univerzalistickou pojmáanou říši za „*nepřehledné i nevyslovitelné zlé, neštěstí bez míry a hranic*“. Právě obavou před možným vznikem takové ruské veleříše jsou motivována i jeho známá slova (z dopisu do Frankfurtu) o nutnosti vytvoření Rakouska, vždyť „*pomyslete si*

říši Rakouskou rozdělenou na množství republik a republik – jaký to milý základ k universální Ruské monarchii“. Věru, málo kdy se politologická prognóza vyplní s tak tragickou přesností, jako se tomu stalo v tomto případě. Skeptický hlas českého historika ovšem nemohl zabránit obrovskému slovanskému nadšení, které se v revolučním roce zmocnilo většiny pražského obyvatelstva a v době konání sjezdu pochopitelně kulminovalo. Projevovalo se v dobové rétorice (nejvýznamnější politický spolek přijal již v dubnu jméno LÍPA SLOVANSKÁ), v oblékání (kromě historizujících prvků se při tvorbě českého „národního oděvu“ projevovaly především právě slovanské motivy: polská konfederatka, charvátská čepice apod.; běžný evropský oděv byl považován za známku „odnárodnění“). Při „slovanských“ mších se konaly modlitby za velikány slovanských dějin. Ke slovu se alespoň nakrátko dostala znovu cyrilometodějská tradice, jejíž pomocí se pražské katolické duchovenstvo snažilo čelit narůstající popularitě pravoslavné slovanské liturgie.

Stejně jako podezřením ze sympatií k carismu se Slovanský sjezd snažil čelit ze stejného pramene vycházejícím výtkám nedostatečnosti slovanského liberalismu – činil tak opět historickými argumenty čerpajícími z Palackého konstrukce pradávne slovanské demokratičnosti. Její tvůrce sám v zahajovacím projevu sjezdu tuto tezi zopakoval, když prohlásil, že současné svodomyslné názory nejsou pro slovanské národy novou ideologií, naopak: „*je to strom samostatný na domácí půdě naší, je to původní a prvotinné dědictví dávných otcův našich,*“ a v polemice na nacionalizujícími německými liberály se odvolal právě na pravěké Slováky, kteří „*byvše před zákonem všichni sobě rovni a nebaživše nikdy po panování nad jinými národy, rozuměli tomuto dědictví odjakživa mnohem lépe nežli mnozí za našeho věku chválení kmenové sousedů našich, kteří podnes, tuším, ještě svobodu bez panství chápati a pojímati neumějí*“.

Všechny hlavní komponenty slovanského citění tak, jak se vytvořily během první poloviny 19. století, žily v českém myšlení dále v podstatě bez větších změn. Byla to představa o vrozené slovanské mírumilovnosti, o prozřetelnosti daném příbuzenství jazykovém i duchovním všech slovanských kmenů i národů, které by se mělo projevit v jejich společné vědě, kultuře i politice (jaké by měly být její znaky, nebylo pochopitelně nikdy přesně specifikováno). V tomto duchu byly proto úspěchy českého hnutí vydá-

vány za společnou záležitost všech slovanských národů. Např. při slavnostní hostině, následující po kladení základního kamene Národního divadla, ve svém přípitku Karel Sladkovský vyzdvihl účast hostů ze všech kmenů „osmdesátimilionového národa slovanského“ a s velkým ohlasem připomněl pozdravný telegram od „veškerého severoslovanského loďstva (tj. baltské flotily – poznámka J.R.) našeho“. A ruský host profesor Vladimír Ivanovič Lamancký se ve své odpovědi odvolal na údajně historicky doloženou dávnou česko-ruskou náklonnost a propojil ji do jednoho celku s obrozeneckou koncepcí českých dějin, když prohlásil, že toto přátelství planulo již „v srdcích vašeho slavného hrdiny Žižky, vašeho Jeronýma a Husa! Ono jevílo se v četných tlupách litevských (tento projev velkoruského šovinismu česká veřejnost vůbec nezaregistrovala, ačkoliv při obdobném označování Čechů za Rakušany reagovala velice podrážděně – poznámka J.R.), které bojovaly ve spolku s vámi. Přátelství toto bylo pouze na čas utlumené pod kostmi a prsty bělohorskou, ono však probudilo se zároveň s národem vaším“. Jako příklady horlivých českých pěstitelů úzkých vztahů s Ruskem pak vedle Šafaříka a Čelakovského uvedl dokonce i Karla Havlíčka!

Mnohem rozšířenější v české společnosti oproti předešlému období bylo ale nyní vědomí o neobhajitelnosti skutečných ruských poměrů a jejich neslučitelnosti s slovanskými ideály. Zároveň tvrdošjně přežívající emocionální náplň slovanské myšlenky se proto utíkala k tomu, že s oblibou zdůrazňovala rozdíl mezi carismem (podle Palackého „amalgamem vládních zásad mongolských a germánských“) a dobrosrdečným ruským národem. Tak je možno pochopit sympatie vznikajícího mladočeského křídla české politiky pro polské povstání roku 1863 i jejich účast na demonstrativní cestě na moskevskou národopisnou výstavu roku 1867. Svobodomyšlný Sladkovský dokonce proruské euforii propadl natolik, že přestoupil na pravoslaví.

Kromě Ruska se slovanské sympatie české společnosti v druhé polovině 19. století orientovaly hlavně na Balkán. Protiturecký boj tamních slovanských národů byl v Čechách sledován se značnými sympatiemi, publicistika nadšeně psala o srbských, bulharských, černohorských atd. „junácích“, které svým malířským dílem oslavoval Jaroslav Čermák a v literatuře se o nich rozepisoval Josef Holecěk.

Obecně laděná slovanská myšlenka v té době už pomalu ale jistě zanikala. Nejhouževnatěji se udržovala v umělecké oblasti, (vědecky pěstovaná slavistika už nenacházela širší společenskou rezonanci, i když dosahovala významných úspěchů) kde např. Václav Vlček a Eliška Krásnohorská dále horovali pro slovanský ráz české kultury, aniž by ovšem byli schopni jej blíže specifikovat a většinu svých kritérií i argumentů zakládali tedy pochopitelně na kritériích mimouměleckého charakteru. Snad posledním pokusem o celkové pořízení jednotného charakteru slovanských dějin je monumentální malířský cyklus Alfonse Muchy SLOVANŠKÁ EPOPEJ, vznikající v letech 1911 – 1928. Mucha chtěl zachytit významné momenty slovanských a českých dějin od pohanských dob až po vizi šťastné budoucnosti, usiloval vyhnout se tradiční slovanské nesvornosti („střehl jsem se ve všech obrazech všeho, co by mohlo připomínati strohé spory a krev ve sporech prolitou“), takže výsledkem byl historický obraz značně spekulativního charakteru. Dílo bylo jako přežitek obrozeneckých časů přijato se značnými rozpaky a nic necharakterizuje konec slovanské ideje v českém myšlení lépe než starosti města Prahy, jemuž Mucha svůj cyklus věnoval, s jeho umístěním.

Kritika carismu byla provázána zájmem o ruskou kulturu, z níž ve svých studiích vycházel T. G. Masaryk, i v evropském měřítku jeden z nejlepších znalců ruské otázky. Přesto stále rusofilsky orientované slovanství žilo, projevilo se mj. ve fantastickém plánu Karla Kramáře na vytvoření velké slovanské říše, jak jej formuloval na počátku první světové války. Podle tohoto dokumentu vzniklého roku 1914 měla vzniknout Slovanská říše tvořená „Ruskou říší, Carstvím (královstvím) Polským, Carstvím (královstvím) Českým, Carstvím Bulharským, Královstvím Srbským, Královstvím Černohorským“. V čele tohoto útvaru předpokládal Kramář samozřejmě ruského cara, který jmenuje náměstký v jeho jménu vládnoucí jednotlivým zemím. Správa Slovanské říše by měla být v podstatě centralistická a absolutistická, tedy pravý opak těch hesel, s nimiž vedla česká politika svůj „boj proti Vidní“. To se týká i tradičních českých požadavků jazykových: ve všech neruských zemích by mělo být od druhé třídy obecných škol zavedeno povinné vyučování ruského jazyka (tj. o dva roky dříve než stanovil socialistický režim). Plán se také nevyznačuje skromností ani pokud jde o územní rozsah slovanského vele státu, např.

jenom „Carství české“ mělo zahrnovat mj. i Slezsko, Kladsko, Lužici, Slovensko (rozšířené až k Budapešti).

V době první republiky živořila slovanská ideologie na okraji českého života, který se jasně přimkl k západní Evropě. Její reminiscence nalezneme v ideologii jugoslávského spolenectví v rámci Malé dohody, slovanskými argumenty operují opožďení obránci Rukopisů a čerpá z nich i český fašismus, větší veřejný ohlas ale tyto nálady nenalezly.

Až druhý světový válečný konflikt a význam ruského podílu na porážce Německa přirozeně slovanské resentimenty v českém povědomí reaktivoval. Komunistům pak stačilo navázat na konzervativní proudy českého nacionalismu, aby s počátečním úspěchem mohli obhajovat plné podřízení se sovětskému vzoru. Jeho prosazování bylo ale natolik necitlivé, že se sympatie ke slovanskému Rusku brzy začaly měnit ve svůj pravý opak. Konečnou ránu mu potom zasadila „bratrská pomoc“ v srpnu 1968.

TŘI STA LET JSME ÚPĚLI

Vrcholný bod a zároveň symbol
národní martyrologie – bitva na
Bílé hoře.

Oblíbený motiv „krále cizince“, který pořádá hostinu, zatímco na bělohorské pláni se rozhoduje o osudu národa.

Komenským loučí se s vlastí r. 1624.

Pevnou součástí národního martyrologia jsou i pobělohorští exulanti. Pro Voskovce a Wericha byl obraz Jana Amose Komenského, „an se loučí s vlastí“, jedním z uctívaných předmětů jejich „kultu hovadismu“.

V Čapkově VÁLCE S MLOKY dochází k jednomu kurióznímu setkání. Český cestovatel Jaromír Seidl-Novoměstský potká na ostrovech Galapagos česky mluvícího mloka, který si pilným studiem knihy Česky pro mloky dokonale osvojil tradiční české vlastenectví s jeho historizujícími atributy. Vlasteneckého mloka z národních dějin upoutala nejvíce „pohroma bělohorská a třistaletá poroba“, o níž jak se přiznává, četl „velmi mnoho“ ve své knize. Když mu přichází z domoviny na jeho dychtivou otázku „A úpěli jste?“ dají kladnou odpověď: „Úpěli, trpíce nevýslovně pod jařmem sveřepých utiskovatelů,“ je mlok spokojen, protože právě tak to četl ve své učebnici a lituje pouze, že hlavy popravených českých pánů už nejsou vystaveny na Mostecké věži. Celý rozhovor na pobělohorské téma pak mlok shrnuje slovy: „Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu. Byla to veliká doba, pane.“

Vlastenecký salamandr měl pravdu. Třistaletá poroba skutečně patří v českém historickém povědomí k obdobím nejpobulárnějším a nejčastěji připomínaným. Dvuhodinová šarvátka, která dne 8. listopadu roku 1620 rozhodla o osudu českého povstání, v národním vědomí dorostla rozměrů obrovské bitvy s fatálními důsledky. Po ní následovala staroměstská poprava vůdců vzpoury, násilná rekatolizace spojená s likvidací staré nekatolické kultury a vzdělanosti, odchod domácí inteligence, germanizace... prostě „temno“. K pevnému zafixování bělohorské srážky v české mentalitě také přispěla skutečnost, že doba, která po ní následovala, tj. 17. a 18. století až do počátku národního obrození, nebyla vnitřně diferencována a v historickém povědomí fungovala vždy jako celek charakterizovaný uvedenými negativními atributy.

V 17. a první třech čtvrtinách 18. století platila samozřejmě tato bitva za projev zázračného božího přispění, které pomohlo porazit kacířství a prosadilo triumf katolické víry. V tomto smyslu bylo bělohorské vítězství slaveno, na místo někdejšího bojiště byly pořádány pouti k tamnímu kostelu P. Marie Vítězné, jichž se účastnili i čeští barokní vlastenci, aniž by pociťovali jakýkoliv rozpor mezi svým národním cítěním a svou vírou. Ten se začal projevovat až v souvislosti s nástupem moderního nacionalismu, který na počátku 19. století v obecné evropské mentalitě vystřídal dosavadní dominantní postavení náboženství. Teprve od té doby je v českém povstání zdůrazňována národní nota (jedná se vlastně o obdobný proces sekularizace výkladu minulosti, jaký jsme

pozorovali již v případě husitství) a v bělohorské porážce je spatřována katastrofa celonárodního dosahu.

„Zde počíná se smutná doba jazyka a literatury české. Ten jazyk, který nedávno u všech soudů obyčejným a chloubou urozenstva byl, nyní v potupu vešel,“ těmito slovy zahajuje Josef Jungmann kapitolu věnovanou 17. století ve svých DĚJINÁCH ČESKÉ LITERATURY a vyjadřuje tak převládající mínění. Není na tom nic podivného. Jazykově a kulturně orientovaný mladý český nacionalismus především těžce nesl úřední zrovnoprávnění němčiny s češtinou, jak bylo stanoveno Obnoveným zřízením zemským, a od tohoto nařízení odvozoval následující jazykový úpadek a germanizaci. Dále je nutno mít na paměti obdiv, který obrozenečtí filologové chovali k předbělohorskému období; spatřovali v něm „zlatý věk“ českého jazyka a literatury, z veleslavínské češtiny dokonce vytvořili normu moderní spisovné řeči. Posuzována z tohoto stanoviska a pod vlivem liberální náboženské vlačnosti se jim pochopitelně barokní literatura musela jevit jako projev exaltované mystiky a náboženského tmářství, jako projev ztráty jazykového citu a celkového kulturního úpadku. Pro obrozenecké literáty, kteří oslavovali vydání každé nové české knihy, pak také musela být přímo nesnesitelnou myšlenka na planoucí hranice s českou předbělohorskou náboženskou literaturou. „Vědy byly při této náboženské restauraci téměř úplně zničeny ... poněvadž byla přijata zásada, že všechna česká díla, složená mezi léty 1414 – 1635 by mohla být nepravověrná,“ napsal mladý František Palacký v DĚJINÁCH ČESKÉ SLOVESNOSTI z roku 1825. Také Kolár v SLÁVYDCEŘI věnoval Bílé hoře jednu znělku a do slovanského pekla umístil i maďarské oddíly, které bez odporu opustily bojiště.

Pro první vlastenecké generace byla tedy Bílá hora jednoznačně symbolem následujícího úpadku, událostí i místem až demonzovaným. Např. o Palackém je známo, že v životě na půdu bývalého bojiště odmítal vůbec jen vstoupit, a jak vzpomínal historik Josef Kalousek, „bylo mu i nesnesitelné slyšeti, že někdo z vlastenců na to klaté místo vkročil“. První pokus o změnu vítězného názoru učinil konzervativní Václav Vladivoj Tomek. Ten v padesátých letech, tedy po svém příklonu k vládní straně, publikoval v muzejním časopise rozsáhlou studii O STAVOVSKÝCH NEPOKOJÍCH V ZEMÍCH MOCNÁŘSTVÍ RAKOUSKÉHO ZA PANOVÁNÍ RUDOLFA II. A MATYÁŠE, v níž se pokusil o revizi hodnocení před-

bělohorského i bělohorského období. Tomek v první řadě skoncoval s adorováním české předbělohorské společnosti a vinu na porážce povstání přiřkl jednoznačně jeho šlechtickým vůdcům. Také důsledky bělohorské srážky interpretoval Tomek způsobem diametrálně odlišným. Podle jeho názoru habsburské vítězství vlastně znamenalo dobrodiní pro český národ, protože nastolení panovnického absolutismu zabránilo dalšímu růstu šlechtické anarchie, která by českým zemím připravila osud rozděleného Polska. Stejně kladně hodnotil Tomek i rekatolizaci, u níž ocenil ukončení náboženského rozdělení obyvatelstva a to, že „vrátila našemu národu pravou zbožnost, pevnější základy mravnosti, tudíž způsobilost ku pokračování ve vzdělání svém duchovním na cestách, po kterých za starodávna kráček zdražile“. Ještě provokativněji muselo znít pokračování citované pasáže, kde Tomek hovoří o tom, že tato „dobrodiní“ výsledku bělohorské srážky „po dlouhé strastné době přechodu teprv za novějších dob činně se objevujících“ (podtrženo J.R.) by měla být konečně veřejně uznána, „aby tím samým působila ještě blahodárněji“. Historické poučení z převratného dění českého povstání by pak podle Tomka mělo spočívat v tom, aby „národnost naše, znovu probuzená k životu, bez všelikého rozpakování opírajíc se o katolickou církev a o pravé základy moci a jednoty našeho mocnářství jakožto jedinou pravou cestou, vždy zdárněji prospívala“.

I když Tomek se svými názory zůstal v české historiografii osamocen, přece se jen začalo prosazovat mínění, které v českém povstání už nevidělo celonárodní záležitost jako např. husitství. Počínaje touto jeho studií se v českém historickém myšlení odvíjí polemika o příčinách katastrofy a většina autorů vidí viníky v české předbělohorské šlechtě, v jejím mravním úpadku a nedostatku národního citění – zde je patrný vliv již vztitého negativního stereotypu historické úlohy české šlechty vůbec.

Z Tomkových pokračovatelů je třeba jmenovat zvláště Antonína Gindelyho, Antonína Rezka a především francouzského historika Ernesta Denise. Rezek se shodoval s Tomkem hlavně v ocenění dějinného významu panovnického absolutismu, který oba stavěli výše než stavovskou anarchii, Gindely zase na základě podrobné znalosti pramenů podal ve svých DĚJINÁCH ČESKÉHO POVSTÁNÍ ROKU 1618 zdrcující odsudek vůdců rebelie. „V této srdcervoucí tragedii nadarmo ohlížíme se po tragickém hrdinovi, jenž by vzbuzoval naši nezkalenou soustrast,“ napsal v posudku

jeho knihy Josef Kalousek. Ještě ostřeji odsoudil předbělohorské poměry Ernest Denis, autor monumentálních ČECH PO BÍLÉ HOŘE. Na rozdíl od ostatních českých historiků nebyl francouzský protestant zatížen nacionálními předsudky a dokázal ještě více než oni ocenit přednosti Tomkovy akribie. O předbělohorské šlechtě se vyjádřil, že nebyla schopna „mírnit své nároky právě tak jako pevně založit svou moc“ a že v důsledku toho „reakcemi a revolucemi“ dovedla národ ke katastrofě. Citovaný Josef Kalousek napsal po přečtení Denisova díla autorovi dopis, přesvědčivě dokládající rozpaky, které se české společnosti nad jeho závěry zmocňovaly, zvláště když Denis domýšlel katastrofální důsledky, které by mělo případné vítězství českých povstalců. „Čechovi jest nad míru těžko přiznati, že největší naše neštěstí přece bylo ještě něčím poměrně dobrým naproti tomu, k čemu špatnost a hloupost předků nás vedla. Máte nejspíš pravdu, ale Čech se hrozí té myšlenky.“

Jestliže se tedy česká historiografie diferencovala v názorech na příčiny porážky českého povstání, v negativním ocenění pobělohorského období zůstávala jednotná a shodovala se v tom i s radikální vlasteneckou publicistikou, která např. roku 1869 exaltovaně psala: „Oj to byly divé hody, jež slavily již nad domnělou mrtvolou k smrti ubitého národa našeho surové, cizácké žoldněřstvo s pekla stvůrami, skrývajícími se v roucho řádu Jezuitského. Jásali již, jako jásá krahuj, když krouží nad mrtvolou, do níž zatnouti chce zobák svůj.“ Stranou samozřejmě nezůstávala ani historická beletrie, z jejíhož odkazu stačí připomenout jediný titul – TEMNO (1915) Aloise Jiráska, které dalo celé době i jméno, jež se velice rychle vžilo. Až nedávno ukázalo historické a literárněvědné bádání, že problém Jiráskova vztahu k tomuto období není ani zdaleka tak jednoznačný. V řadě svých prací dokázal Jirásek najít i kladné stránky českých pobělohorských dějin, neviděl v nich jen přervání kontinuity národního vývoje, ale naopak dobře postihl vazby mezi barokním vlastenectvím a pozdějším národním obrozením a rozhodně mu nechyběl cit pro ocenění kladného přínosu a estetických hodnot barokní kultury. Na přetrvávajícím hodnocení Jiráskova románu se totiž stále projevuje doba jeho vydání za první světové války, kdy bylo chápáno a využíváno jako příspěvek k vyjádření českého odporu vůči habsburské monarchii. V době svého vzniku byl román pokládán za přesný popis českého martyria a kritika i literární věda zdů-

razňovaly jeho historickou věrnost. Např. recenze Arne Nováka vyznívá jako hodnocení vědecké práce, když píše, že tímto dílem Jirásek „rozšířil ... znamenitě naše vědomosti o tragické agonii české reformace ve věku osmnáctém“ a že „hojností těchto nových poznatků jest Temno takměř odbornou studií monografickou k dějinám náboženského hnutí českého před patentem tolerančním“. Kritický odsudek Jiráskova pojetí českých dějin se tehdy odvážil vyslovit jedině Denis, který jeho dílo označil za „nejpochybnější a nejnudnější druh slovesný“ a prohlásil, že inteligentní čtenář dá jistě místo něho přednost „vypravování Tomkovu“.

Personifikací pobělohorských hrůz se v českém myšlení stal především jezuitský řád, „úhlavní to škůdce a hubitel národu českého“, který „téměř jen proto do země naší byl povolán, aby dusil osvětlu a ducha národního“, těmito slovy charakterizoval Tovařystvo Ježíšovo Karel Havlíček. A nebyl sám, od předbřeznových dob byl každý pokus o znovuvvedení jezuitů do Čech provázen odporem z české strany, odporem, který byl zdůvodňován především právě odpovědností „jesovitů“ za všechny hrůzy doby „temna“. Letákový pamflet Emanuela Arnolda z roku 1847 s fiktivní řečí řádového generála vychloubojícího se, že v 17. století dokázali jezuité český národ „svou zchytralostí vši osvětly, moci a slávy zbaviti tak, že v černou noc nevědomosti, ba až na dno otroctví a hanby upadl“, i mladočeská publicistika druhé poloviny sedesátých let, v jejímž kontextu se výrazně angažoval i Jan Neruda, všichni do omrzení omílají tytéž argumenty. Jezuité zavinili třicetiletou válku, prosazovali absolutismus a usilovali o neomezenou světovládu, shromažďovali obrovský majetek, nevybíravým způsobem likvidovali své protivníky atd., atd. Pro naše vlastence byli prostě stejnými zloduchy jako pro zaryté antisemity (a ani o ty nebylo ve vlastenecké společnosti nouze) židovské spiknutí. A pokud jde o vztah k Čechům, tady si novináři nepripouštěli žádné pochybnosti: „Každý věrný Čech, syn naší vlasti ví, že jesuité byli nejúhlavnější zhubcové naší národnosti,“ jak napsaly roku 1866 NÁRODNÍ LISTY.

Galerie negativních jezuitských typů obsahuje jedinou výjimku a tou je P. Bohuslav Balbín. Toho ovšem vlastenecká veřejnost nevzala na milost ani pro jeho dílo historické ani vlastivědné, ale kvůli politickému pamfletu původně nazvanému O ŠTASTNÉM NĚKDY, NYNÍ PAK PŘEŽALOSTNĚM STAVU KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO,

který v poslední čtvrtině 18. století z rukopisu vydal František Martin Pelcl jako OBRANU JAZYKA SLOVANSKÉHO ZVLÁŠTĚ ČESKÉHO. Tímto spisem se Balbín jako jediný ze všech českých barokních vlastenců zařadil mezi obránce českého jazyka a v národním povědomí vystupuje nadále jako „vlastenecký jesuita“, přičemž již samo toto spojení má napovídat, že se v jeho případě jedná o příslovečnou „bílou vránu“. Ještě v roce 1879 vycítá Eliška Krásnohorská ČESKÝM VYHNANCŮM od Ivana Klicpery, „proč v zakončení právě jediný kněz, jenž v celém románě se vyskytuje, jeví se jako vzor smířlivosti a milosrdenství“, když přece „v letech pobělohorských se katolické kněžstvo takovými vlastnostmi historicky nevyznačovalo“.

Za zmínku stojí, že paušální odsudek se vztahoval i na umělecký sloh této doby, tedy na barokní umění. I ono bylo hodnoceno na základě především mimouměleckých kritérií jako sloh vítězné protireformace, jako nenárodní a nelidové.

Do obecného povědomí vstoupilo baroko jako umění „temna“ mj. díky zmíněnému Jiráskovu románu, který na mnoha místech plasticky líčí velkolepé barokní podívané. Zajímavé je, že mimo české prostředí působily jeho popisy jako oslava barokního slohu.

Mnohem nesmiřitelnější vůči pobělohorské éře a jejím tradičním atributům včetně rekatolizace byl jiný autor historické beletrie, katolický kněz Václav Beneš Třebízský. Jeho elegickou povahu a někdy až masochistickou zálibu v dobách národního utrpení právě tato perioda naší minulosti zřejmě až přitahovala. Na rozdíl od Palackého Třebízský hned při první návštěvě Prahy šel na Bílou horu – „místo to Čechům po veškeré časy náramnou trátu připomínající. Zde zlomena byla sláva Čechů, zde potlačen byl národ český, zde zavržen byl jazyk mateřský, zde domohli se nadvlády Němci, od těch dob až do nejnovějších časů nadvládu ad Čechy mající“, jak si poznamenal ve svých pamětech. A pohotivě i on viděl hlavního viníka úpadku v řádu sv. Ignáce Loyoly.

V pamětech se svěruje i s dojmy, které cítil, když při tudyích v refektáři arcibiskupského konviktu viděl mezi jinými brazy i portrét nejmenovaného jezuita: „Strašný to obraz; neb zezření na něho člověka hrůzou uchvacuje.“ (Tradiční je i jeho ztah k Balbínovi, kterého uvádí na scénu v LEVOHRADECKÉ DVÍDCE a charakterizuje slovy: „...staré české slávy milovník, ezi nimi (jezuita – J.R.) jediný.“

Názory na barokní dobu a její kulturu se začínají diferencovat po roce 1918. Na prvním místě je v této souvislosti třeba jmenovat opět Josefa Pekaře. V sérii fejetonů, vyvolaných 300. výročí bělohorské bitvy, v ní vidí stále „neštěstí bez míry a hranic“, i když samozřejmě ani on nepřehlíží chyby vůdců povstání. S čím se však historik jeho formátu nemohl smířit, byl paušální odsudek celé periody 17. a 18. století. Nejpresněji vyjádřil svůj postoj ve známé polemice o sv. Jana Nepomuckého: „...dodám ještě, že to 'temno' 18. století (znám jeho stíny snad více než jiní), mělo v jiném směru také dosti světla a tepla, že to byla doba, kdy nejen pražská města ožila podivuhodnou krásou baroku, ale kdy celý národ až do poslední vsi, do poslední chatrče, do posledního vzorku krajky a do poslední melodie lidové písně naplnil se životní radostí barokové kultury, pronikající, tvořící, budující novou společnost, nový národ, týž národ, z něhož vyšlo naše obrození, z něhož vyšly naše generace.“

Pekař zde vlastně mimoděk naznačil hlavní argumenty, o něž se opíraly všechny další pokusy o rehabilitaci pobělohorské doby. Je to v první řadě estetické a uměleckohistorické znovobjevení hodnot barokního umění a podtržení významu této éry jako faktického východiska národního hnutí. Pro mnohé čtenáře bude možná překvapení, že v této otázce se s ním shodoval i obdivovatel (a zjednodušující vykladač) Jiráskova díla Zdeněk Nejedlý, když např. ve své úvaze o smyslu českých dějin napsal, že chápání 17. a 18. století jako doby „národního spánku“ by z našich vědomí mělo úplně vymizet: „Nebylo spánku, nebylo smrti v minulosti národní. Ani národní vědomí nikdy nezmizelo.“

Z historiků, kteří se v moderní době na barokní období přímo specializovali, je nutné na prvním místě jmenovat Zdeňka Kalistu. Básnický založený dějepisec, v mládí intimní přítel Jiřího Wolkra, byl více než kdo jiný disponován k proniknutí do myšlenkového světa 17. a 18. století. Kromě množství článků a řady menších studií to byla hlavně jeho předválečná antologie ČESKÉ BAROKO, která pomáhala lámat vžitý negativní stereotyp této kultury, a potom v šedesátých letech vydaná syntetická práce ČESKÁ BAROKNÍ GOTIKA A JEJÍ ŽDÁRSKÉ OHNISKO. Kniha o barokní gotice je zajímavá i z hlediska tématu této knížky vzhledem k tomu, že odhaluje a vykládá barokní kořeny úzkého sepětí českého vlastenectví s historismem a mimo jiné tak přináší další důkaz kontinuity mezi barokem a obrozením.

Trvalou platnost si od třicátých let udrželo pozitivní hodnocení českého barokního umění, výtvarného, hudebního i slovesného. Jeho interpretace brzy ztratila původní religiózní charakter a baroko začalo být považováno za jeden z nejosobitějších projevů české tvořivosti. Pro znovuobjevení barokní poezie vykonaly mnoho tehdy vydávané antologie a studie Josefa Vašici, barokní hudba se stávala součástí koncertního repertoáru a celkový význam barokní kultury pro další umělecký vývoj ocenil i F. X. Šaldy. Reprezentativním způsobem zhodnotila práci, kterou první republika pro spravedlivé přijetí baroka vykonala, velká výstava Pražského baroka v roce 1938. Zde se již nejednalo o úzce odbornou záležitost; patronát nad výstavou převzal prezident republiky, v čestném předsednictvu zasedali předšedové vlády, poslanecké sněmovny, senátu. V přípravném výboru působily i takové osobnosti moderního umění jako např. Josef Čapek. Katalog k této výstavě vydaném se už zmíněný Zdeněk Kalista pokusil o smíření všech dosavadních soudů o Bílé hoře a jejich následcích – na jedné straně hájil vzbouřené stavy proti obvyklým kritickým úsudkům z lehkomyšlnosti, na straně druhé odmítal vidět další vývoj „v tak hlubokém stínu, v jakém utkvívá dříve“.

Někteří katolicky orientovaní autoři bohužel ve snaze o rehabilitaci pobělohorského období upadali při svých polemikách radičním pojetím do opačného extrému, chválu baroka (mnohdy bez relevantní historické argumentace) spojovali s odsudky osvícenství a osvícenství. Některí dokonce, jako např. Bohdan Chubík, od svých liberálních protivníků přebírali i jejich pojmosloví a hovořili o „josefinském temnu“ atd. V tom jim sekundovali katoličtí spisovatelé. Např. Josef Durych psal v revui RÁD roku 1937 při příležitosti výročí bělohorské bitvy: „*My tedy tvrdíme a ohlašujeme, že na Bílé hoře nebyl národ poražen, nýbrž osvobozen od nepřátel nejnebezpečnějších a nejhorších ... To jest místo vy. To jest nejpamátelnější místo v této zemi. Tam bylo zachráněno naše dědictví, naše prvorozenství a náš život, časný i věčný.*“

Katolická publicistika pak triumfálně vystoupila v nepříjemné atmosféře druhé republiky. S pocitem, že tragické události podruhu 1938 daly v polemice s liberalismem za pravdu jí, usilovala přehodnotit obrazu národních dějin v duchu religiózním až ideologickým a politicky autoritativním, a v tomto smyslu pokračovala v adoraci Bílé hory jako národní záchraně. Že tímto způsobem jen napomohla k tomu, aby se ve veřejnosti ještě více

upevnil tradiční negativní obraz, není třeba zvláště dokládat. Na ten navázala i komunistická propaganda po roce 1945 a 1948, kdy označení „období temna“ vstoupilo i do odborné historiografie. Ani poválečná doba ale nemohla ignorovat estetické hodnoty českého baroka. Došlo tak k paradoxní situaci, že vycházely velké a reprezentativní monografie o barokním umění, barokní sochy a obrazy zabezpečovaly úspěch našich expozic na světových výstavách a přitom bylo do úmoru opakováno, že doba, která je vytvořila, byla nejhorším úpadkem v celých národních dějinách.

Obdobně, možná ještě dramatičtěji než poměr k rekatolizaci a kultuře pobělohorské éry, se vyvíjel i národní stereotyp celé habsburské vlády. V 18. a na počátku 19. století nebylo možné pochybovat o české loajalitě. Lidové zápisky a kroniky z doby sedmileté války nešetří nadávkami na pruského nepřítele a oslavami císařských vítězství. České vlastenectví a oddanost k císařskému domu vystupují dosud v naprosté jednotě. „*Bůh a svatý z Nepomuku / zkrotil nepřátelskou ruku. / Přímluva všech patronů českých / ostříhá korun rakouských,*“ velebí císařské vítězství u Kolína roku 1757 jedna z mnoha dobových písní a končí obratem přesně vyjadřující identitu českého a rakouského patriotizmu: „*Rakouská zem plesala / s celým českým národem.*“ V podobném duchu jsou psány i hanácké lidové opery hlásající: „*To ja možu říct každému, / milostivějšího domo / že není v Evropě všecké, / tak jako je dom rakóské.*“

Nejinak tomu bylo i v době napoleonských válek. Většina české společnosti se s naprostou samozřejmostí přimkla k panovníckému domu a válku jím vedenou považovala za svou. Již v předchozích kapitolách byla řeč o české protifrancouzské propagandě sycené motivy protirevolučními, národními i dynastickými. České vlastenectví do těchto dílek proniká tím, že např. v překladech písní a básní německých je panovník důsledně označován jako „král“ (tj. český král, zatímco v originálech je samozřejmě užíváno slovo „der Kaiser“). „*Bud' živ národe český, / a s námi jiné všechny: / Zemští noví vojáci, / Uhrové a Poláci, / Moravané, Slezáci, / Charváti a Slováci*“, tak např. zapojuje české vlastenectví do kontextu celoříšského patriotizmu jedna z písní, jejímž autorem byl František Vavák.

Když ale metternichovsko-františkánský režim znovu utužil absolutismus a sliby, které vláda národům během války dávala,

ústaly nevyplněny, začal se český lojalismus viklat. Ještě roku 1836, při poslední korunovaci habsburského panovníka Ferdinanda Dobrotivého na českého krále, ožilo české vlastenecké čtení dynastickým duchem a popularita tohoto panovníka v roce 1848, když národům monarchie daroval ústavu, ještě stoupla. Okud ale jde o vztah k rakouskému státu, není možné se při drobnějším čtení českých prohabsburských a prorakouských rojevů ubránit dojmu, že se z české strany jedná jen o jakési nanželství z rozumu, jemuž chybí emocionální zabarvení. Češi stále nedovedou představit svou budoucnost jinak než ve svazku s ostatními zeměmi mocnářství, jejich pohnutky ke státovornímu postoji jsou ale diktovány jen racionálně. Nejznámější nejpromyšlenější výraz těchto nálad je už několikrát zmíněné slackého odmítnutí účasti v německém národním shromáždění slavnou větou o nutnosti existence Rakouského císařství *zájmu Evropy, ba humanity samé*. Na těchto pozicích, diktovaných obavou o národní existenci ve střední Evropě mezi Německem a Rakouskem, česká politika ve své většině stála v podstatě až do vypuknutí první světové války. Motivací byl ale pouze strach z neisté budoucnosti. Nacionálně se ještě česká lojalita stvovala roku 1866 za války s „odvěkým nepřítelem“ Pruskem, české nadšení se však nesetkalo s příznivým ohlasem. Nešťastný rok císaře Františka Josefa I., interpretující nastávající konflikt jako bratrovražednou válku Němců s Němci, neochota přijmout českou nabídku postavení dobrovolnických sborů, to všechně přispělo k ochlazení české lojality. A pak už následovala na studená sprcha za druhou – dualismus, zmar českého osvobodnění roku 1871, nesplněný slib české korunovace atd., atd. První polovina minulého století se tak začal vytvářet negativní stereotyp Habsburků jako jedné z mnoha nepřátel českých osvobodních snah. Starší prodynastické projevy byly přitom omlouy a ohledem na cenzuru a snahou nevystavit národní hnutí bezpečí policejní perzekuce.

Okrokové hnutí konce osmdesátých a v devadesátých letech se postavilo již na otevřeně protidynastické a protifíšské stanovisko. S nepokrytými proticísařskými demonstracemi (například na Bílou horu v době panovníkovy návštěvy v Praze v roce 1863) ostře kontrastují loajální (až servilní) články v době císařských jubilejí a v oficiálních projevech, které již svým tónem a obsahem po zesměšnění a paradoxně tak vlastně k upevnění „černé-

ho“ habsburského stereotypu svým dílem přispěly. Z tohoto obrazu je ovšem třeba vyjmout český vztah k osobě císaře Františka Josefa I. Dlouhá léta jeho vlády, rány osudu, které jej postihly a další faktory způsobily, že starý císař byl v Čechách značně populární. Této oblíbenosti si byl vědom i protihabsbursky naladěný básník Josef Svatopluk Machar, který psal o tom, že pouhá návštěva panovníkova v neklidné provincii stačí k uklidnění situace.

V zásadě ale byl český nacionální vztah k monarchii a dynastii již nenapravitelně nepřátelský. Proti velkému Přemyslu Otakarovi II., králi „železnému a zlatému“, stavělo české historické vědomí jeho protivníka Rudolfa I., zakladatele velmocenského postavení Habsburků, slavila se památka obětí protihabsburského povstání popravených na Staroměstském náměstí a z historické paměti naopak mizely příklady českého boje na císařské straně.

Klasickým příkladem je reminiscence na obranu Prahy proti Švédům roku 1648. Této slavné epizodě pražských dějin věnoval Josef Kajetán Tyl drama MĚŠTANÉ A ŠTUDENTI ČILÍ DOBÝVÁNÍ PRAHY OD ŠVÉDŮ z roku 1850, které ještě končí ukázkou oslavy české věrnosti a lojality. Císařský velitel Prahy Colloredo tu vyzývá Švédy, aby při návratu domů zvěstovali, *„co sjednocené síly dovedou, když stojí v bratrském šiku okolo milovaného trůnu, majíce za štít lásku k vlasti a svou svatou víru“*. Dva roky předtím, při oslavě dvoustého výročí této události, v roce 1848, byl v pražském Klementinu postaven pomník studentskému legionáři z Karlova mostu a během revolučního dění se ozbrojené studentské legie na tuto tradici odvolávaly. Ještě při jubilejní výstavě roku 1891 vzniklo diorama, zobrazující tento boj, který ale již rozhodně nebyl chápán jako „boj za národ“. Mikoláš Aleš také v pražském znaku ve svém návrhu výzdoby předsíně Staroměstské radnice vynechal ozbrojenou ruku s mečem, kterou byl erb vylepšen právě jako odměna za rok 1648. Kromě uvedeného případu osobnosti Františka Josefa I. nalezl alespoň částečně v českých očích milost císaře Josefa II., oslavovaný jako osvícenec, osvoboditel vesnického lidu a původce náboženské tolerance, která ukončila protireformační údobí – na druhé straně byl ovšem neméně vehementně odsuzován jako zarytý germanizátor.

Po roce 1918 pochopitelně protihabsburské nálady kulminují. Převrat je vydáván za „odčinění Bílé hory“ a veřejné projevy se

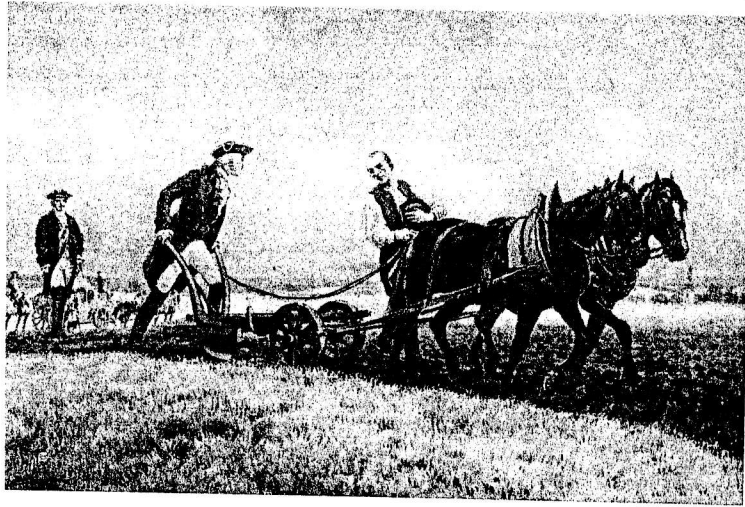
hemží frázemi o třistaleté porobě, žaláři národů, černožluté hydře atd. Byla to však až následující doba nacistické okupace a poválečné totality, která nám dala pochopit, jak vypadá skutečný útlak. Není proto divu, že v současnosti se můžeme často setkat s idealizací staré monarchie, která však bohužel bývá stejně nehistorická a nekritická jako její paušální odsudek.

Na své všestranně spravedlivé zhodnocení však české dějiny 17. a 18. století stále čekají ...

SLAVNÉ ZNOVUZROZENÍ

Ironika Karla Havlíčka Borovského si česká ideologie transformovala do přijatelnější sentimentální podoby „brixenského mučedníka“.

Obraz císaře Josefa II. má v národním povědomí rozpornou podobu. Odsuzovaný germanizátor bývá také slaven jako přítel a osvoboditel selského lidu. Pluh, jehož se vlastnoručně chopil, aby vyjádřil úctu rolnické práci, je dnes uložen v Moravském zemském muzeu v Brně.

vůrcem hudební podoby národního mýtu byl Bedřich Smetana. Z jeho díla dosáhla největší popularity Prodaná nevěsta – příběh o podvodném jednání venkovského chasníka.

Reminiscence obrozeneckého období mají v rámci českého tradičního historismu postavení do jisté míry specifické. Stereotypní pojetí této éry tvořila totiž doba sama, již její protagonisté se stylizovali do podoby, v níž pak vstoupili do národního historického vědomí. Pouze proto tvoří tato kapitola jenom závěr přehledu našich „historických mýtů“, ačkoliv jinak samozřejmě interpretace národního obrození je jedním z úhelných kamenů každé koncepce českých dějin. Odrážejí se v ní již probrané tématické okruhy jako česko-německý poměr, představy o sociální skladbě národa atd. Ke „klasickým“ tématům české historiografie a filosofie dějin náleží také oblíbený a nikdy nekončící spor o „smysl českých dějin“, totiž o to, zda ideové kořeny obrozeneckého procesu tkvějí v odkazu české reformace či ve vlastenectví pobělohorském, do jaké míry vycházelo formování novodobého českého národa z něho samého a do jaké míry bylo ovlivněno soudobými evropskými myšlenkovými proudy apod. To vše je ale již záležitostí skutečně moderního českého myšlení a vymyká se tedy tématu této knížky, která se v prvé řadě zaměřovala na obrozenecké kořeny naší mentality.

Již několikrát byly na těchto stránkách citovány názory „starého vlastence“, jak se sám označoval, Jakuba Malého. V tomto případě jsem si z jeho díla vypůjčil i název kapitoly. Jedná se o již zmíněný spis NAŠE ZNOVUZROZENÍ, vydávaný na počátku osmdesátých let minulého století. Není tedy možné začít jinak než opět uvedením jeho myšlenek a to tím spíše, že v úvodních VŠEOBECNÝCH ÚVAHÁCH najdeme vlastně všechny základní rysy pozdější obrozenecké legendy. Malý zde vykládá o skvělé povaze českého národa, kterou v dějinách prokázal, „*kráčeje vždy v čele pokroku a povznášeje vysoko pochodeň osvěty, i když kolkolem se rozkládala ještě čirá tma*“, dokazuje vinu německých nepřátel na národním úpadku, líčeném v těch nejčernějších barvách. Ale najednou, když už se zdálo, „*že národ Český na věky má býti vymazán z řady národů evropských*“, došlo k zázraku a „*národ český v pravém slova smyslu vstal z mrtvých*“. A na otázku, komu můžeme děkovat za tento div, odpovídá jednoznačně – „*A přece to byla jen literatura, vyrostlá z tak malých začátků*.“ Tato literatura pak byla dílem původně nepočetné skupiny českých buditelů, vlastenců, kteří v jeho podání nabývají přímo mesiášských rysů. Člověk, jenž se oddal vlastenectví, podle Malého vzpomínek přinášel

vému národu životní obětí, byl posmíván svým okolím, vzdával chmurného prospěchu. „Vědomí tak veliké oběti musilo mladíka, ajičho dosti odhodlanosti k podstoupení jí, nemálo povznášeti jeho vědomí, neboť cítil se skutečně na vyšším duševním stanovisku, nežli veliké stádo lidí obyčejných.“ Takže vlastenecká idea isobila mezi mládeží i jako umravňující faktor, protože „doslova pravda jest, že ne jeden mladík, přilnuv horlivě k snahám rodním, zachráněn byl tím od mravní zkázy, a že od té doby, co istenectví mezi studentstvem se zmáhalo, toto i méně zhyřilým stávalo“.

Tyto vysoké mravní nároky, kladené na vlasteneckou mládež, nás neměly překvapit, v myšlení prvních obrozených generací skutečně vlastenectví nastupovalo na místo vyhrazené dříve boženské víře. O studentech, provádějících během prázdnin nárokově vlasteneckou agitaci, se hovořilo jako o „apoštolech“ rodní myšlenky, zasloužili mužové byli uctíváni takřka jako ctici a jejich životopisy bývaly sestavovány podle osvědčených endistických vzorů. Zvláště oblíbeným motivem bylo náhlé rácení na vlasteneckou víru“, probíhající bez přípravy, jako í vnuknutí. Jako předloha tady sloužilo zázračné obrácení sv. ěla na cestě do Damašku pouze s tím rozdílem, že naši nároci nebyli nuceni padat s koní, ale obvykle si najednou se ělem uvědomili své nedostatečné znalosti češtiny. Za příklad ěme životopis Josefa Jungmanna. Také jemu se jednou rázdninách v rodném kraji nevyhnuly posměšky za chyby ívání mateřského jazyka. „... já se pýřil hanbou a zlostí a cítiv ěstatek mateřštiny h n e d (zdůraznil J.R.) jsem sobě umínil jí ěpe přiučiti. Od té doby jsem v pravdě stal se Čechem, aspoň upřímnou.“ Pseudonáboženské rysy nepostrádal ostatně ani pomníků, které byly národním velikánům stavěny, nebo maždování se na památných historických místech, často také ěčované jako „národní poutí“.

ravnost jako jeden z atributů českého obrození však byla azňována i jinde. Např. Jan Erazim Vocel v článku O KNIHOV- ě I OBECNÍCH z roku 1845 psal obecně o potřebě vzdělání, jež moderní době podmínkou národního rozvoje, a zdůraznil ěto smyslu významnou úlohu veřejných knihoven. Pro uklid- ěoficiálních míst pak dodal, že není třeba se obávat šíření ělé četby, jednak nad touto problematikou s dostatečnou bdě- ělohlíží vláda, ale především argumentoval tím, že „literatura

česká od pradávných časů co panna čistá skvělostí a neporušenos- ěti mravů se honosila. Necht' mi kdo ukáže v jazyku českém psanou knihu oplzlou, smilnou, nemravnou, mysl bouřící, ducha znepo- ěkojující, drzým způsobem se vřty křesťanské dotýkající! Avšak ěkomu lze určití nesmírný počet spisů druhu tohoto, kteréžto lite- ěratura německá, francouzská i anglická v lůně svém chovají?“

Časopis KVĚTY v témže roce shledával doklady české mravnos- ěti již v „nejstarších“ památkách české vzdělanosti. Jednalo se ěpochopitelně o Rukopisy, konkrétně o Rukopis královédvorský, o ěněmž článek prohlašuje: „Porovnáme-li jej s plody básnickými ěsouvěkými německými, musíme se přiznati, že je převyšuje v jistém ěohledu. Jakáž to jemnost, ušlechtilost, souměrnost a čistá lidskost ěpanuje v této naší památce! ... Pohlédneme-li na výtvor tehdejší ěněmecký, k.p. Nibelungen – jaký to rozdíl! Vše je tu velikánské, ěohromné, každá básnická postava kolos, ale vše krvavé, hrůzné, ětemné, postavy se pohybují jako velké stroje, hněvem a pomstou ěhnané... Bylo by velmi zajímavé porovnání mezi rekem staročes- ěským, aneb helénským a rekem v Nibelungách. Člověk se musí ědiviti a žasnouti nad stvůrami podobnými Nibelungám, jako nad ěhranolami obrovskými z čediče; to ale nelahodí duši a nehojí mysl ěnaší, jako to činí královédvorský rukopis aneb Homér.“ Rozdíl mezi ěmravností a nemravností se tedy stal dalším příspěvkem v kata- ělogu atributů českého a německého stereotypu.

Podívejme se teď ale konkrétně, jak měl vlastně podle dobových ěpředstav vypadat ideální vlastenec prvních desetiletí minulého ěstoletí. Základním atributem bylo samozřejmě okázalé pěstování ěkultu mateřského jazyka a jeho demonstrativní užívání na veřej- ěnosti, tak např. povinností uvědomělého obchodníka nebo řeme- ěslníka bylo ozdobit svou živnost českým vývěsním štítem. Stříz- ělivý Václav Vladivoj Tomek ve svých pamětech napsal, že po ěpříchodu do Prahy slovo „vlastenec“ častěji slýchal a vyrozuměl, ě„že se tak nazývají lidé, kteří mluví rádi česky a vykaží si“. Na ěveřejnosti se vlastenec projevoval podporou české literatury (po- ěkud se jí nevěnoval aktivně), tj. kupováním a půjčováním knih. ěDůležité bylo také pěstování českého společenského života, pořá- ědání bálů, merend a výletů, provozování ochotnického divadla ěatd. Také české vlastenky měly své úkoly – redakcím národních ěčasopisů se svěřovaly, že dávají přednost vážné vlastenecké četbě ěpřed zahraničními romány a jejich vyvoleným se pochopitelně ěmohl stát pouze uvědomělý národovec. „Kdo můj chce líbat rumě-

„*Čech musí být a vlastenec*“, hlásala jedna z oblíbených písní. Ikonkrétní ukázkou výčtu vlastností takového ideálního vlastence může posloužit nekrolog berounského děkana Josefa Anny Seydla, uveřejněný roku 1836 v ČESKÉ VČELE. Vlastenec duchovní je tu chválen za to, že „*když všickni vyrážením navštěvovaním se jeden druhého zanášeli, on samotěn v pokojě sedaje četl knihy, prohlížel písemnosti, katalogy, zádušní oudopisy přátelské a rozličné jiné papíry a spisoval náramnou oniku o Berouně*“. Z těchto činností byl ochoten se vytrhnout až tehdy, když jej navštívil jiný národovec, „*s nímž v jazyku iteřském o vlasti své, o někdejší slávě Čechů, o nynějším postaviteliteratury a nehodách jí potkávajících, mluvitimohl*“.

Dalším ideálem vlastenecké obce byla její svornost, každá újemná půtka byla vydávána za oslabování společného úsilí a hrávání nepřátelům. Proto vzbudilo takové pobouření vystoupení mladé generace na přelomu třicátých a čtyřicátých let, kdy doposud jednotný vlastenecký proud počíná diferencovat, když se končila „*šťastná idyla dobráckého vlastenčení*“ (opět forlace Jakuba Malého). Na těchto stránkách už byla řeč o krizi slovanské vzájemnosti, vyvolané polským listopadovým povstáním 1830, ještě větší pobouření však způsobila ostrá Havlíčkova satira Tylovy novely POSLEDNÍ ČECH. Havlíček v ní, jak známo, namítl pohodlnou vlasteneckou tendenci projevující se pouze sentimentálně laděnými frázemi o lásce k národu a rodné řeči, a namísto toho konkrétní činy. Veřejnost však byla na prvním místě pobouřena prostým faktem, že mladý novinář se odváží kritizovat zasloužilého spisovatele. Pohoršení ještě vzrostlo, když nezdařený Tylův pokus o odpověď Havlíček reagoval tím, že v ústředním článku oponentovi sám jeho repliku napsal. „*Ach, ta svornost jest kletba, která snad věčně na našem národu lpítie?*“ povzdechla si tehdy Božena Němcová.

Havlíček se však poučit nedal a kompletní soupis vlastností, které měl ideální národovec starší generace honosit, zironizoval již zmíněné básní TYS BRATR NÁŠ. Jeho výčet je natolik nepřívětivý, že může i na tomto místě posloužit jako průvodce národním autostereotypu. Havlíček předně zúčtoval s přehnanou kultem historismu („*kdo na hrobech praotců slavných / majku tancuješ ... a velké iliády zpíváš / ke cti Žižkově košili*“) a stováním slovanské vzájemnosti („*a ve čtyřech slovanských nářečích brebencuješ*“) včetně rusofilství („*kdo piješ*

kvas a slivovici / a chodíš v kozácké čepici“). Stranou nezůstalo ani okázalé zdůrazňování národní příslušnosti, projevující se ale na Havlíčkův vkus většinou jen vnějškově („*Schuhmachermeistera v peci pált / a nad krám píše: já jsem švec*“), účastí na vlasteneckých společenských zábavách („*Kdo pro vlast svou rázně a zdárně / piješ a jíš a tancuješ / a vlasti své v pražské kavárně / celý život obětuješ*“), případně neumělým spisováním s vlasteneckou tendencí („*Kdo párky vlastenské přikrýváš / svadební ódou v posteli*“) či angažovaností v častých gramatických sporech („*kdo každý pátek, každou středu / novou vymejšíš abecedu*“).

Jak už bylo ale řečeno výše, vývoj po roce 1848 vedl k petrifikaci starších vlasteneckých koncepcí a ironií dějin právě „druhý život“ Karla Havlíčka Borovského je toho nejlepším dokladem. Ironik, který své současníky provokoval neúctou k obecně zbožňovaným hodnotám a představám, se sám stal předmětem podobného zbožňování, jež absolutně nebralo na vědomí jeho autentické životní postoje.

Havlíček, na sklonku revoluční éry již takřka samojediný hájící původní ideje české politiky, jak byly zformulovány v březnu 1848, byl, jak známo, internován v Brixenu a krátce po návratu do vlasti zemřel. To položilo základ mučednické legendě, která dosáhla obrovské popularity; zapomenuty byly jeho polemiky s vlasteneckými celebritami a oslavován byl pasivní sentimentální martyr. Ve vlasteneckých domácnostech, veřejných místnostech i na pohlednicích se objevoval sentimentálně pojatý obraz Havlíčka, loučícího se s rodinou před odjezdem do Brixenu (on sám v TYROLSKÝCH ELEGIÍCH odbyl tuto scénu v duchu spíše furiant-ském: „*Vtisknul jsem si poděbradku / silně do čela, / aby se těm policajtům slza / nezabýštěla*“) a při národních akcích byla zpívána píseň začínající slovy: „*Spi Havlíčku, v svém hrobečku*“.

Havlíček však rozhodně nebyl sám, postupně s tím, jak se v druhé polovině 19. století národní obrození stávalo historií, přibývalo prací, které byly zasvěceny památce „národních velikánů“, jejichž životopisy se v hlavních konturách navzájem podobaly jako vejce vejci. Základním rysem bylo zbožnění bezpečně mrtvých a tedy vůči propagandistické vulgarizaci bezbranných osobností a jejich proměna na objekty národního kultu. „*Jako zraky své obracíme ke hvězdám, jež velikostí září svou nad jiné vynikají, tak hledíme i vždy k těm osobnostem, jež v tom nescíslném davu lidstva se skví svými ctnostmi, jakéž jsou vlastenecká*

ětavost, horoucí láska k vlasti, učenost, neohroženost a vytrvalost na dráze, kterouž jsou nastoupily v úspěch a k oslavení svého rodu; tak v lesku jejich se zrcadlíme, tak září jejich rozehříváme lce své k činnosti, tak povznášíme se k důstojnosti jejich,“ těmi-bombastickými slovy zahajoval Jan Erazim Sojka sbírku životisů našich obrozenců NAŠIMUŽOVÉ a také ostatní autoři o nich ali jako o světcích sui generis. Josef Barák např. prohlásil ladkovském, že „*branou zlatou vešel do velebné svatyně svobostal se posvěceným knězem v tomto velechrámu a vyvoleným oštolem ideí volnosti*“.

Ke společným rysům všech „našich mužů“ dále patřil jejich stý původ, nezištná láska k vlasti a obětavá práce v její prosh. Důležitým atributem bylo často také hmotné strádání, iuž byl buditel v důsledku své činnosti vystaven. Zde se národspolečnost oddává dokonce jakémusi kolektivnímu masochismu, když přiznává, že nebyla schopna (a ochotna) svému velikáři za jeho života zajistit ucházející existenční podmínky. Bohumnohdy tomu tak bylo ve skutečnosti. Přímo klasickým hladem je v tomto smyslu osud Josefa Kajetána Tyla, který na onku svého života živořil na štacích kočovné herecké společnosti, jejíž ředitel mu s poukazem na jeho nemoc v posledních letech dokonce odmítal vyplácet gáži. Zato, když v Plzni nemoci včerpání konečně podlehl, uspořádal mu vděčný národ výpravopohřeb, jehož se zúčastnilo městské zastupitelstvo, klerus norace. Jeden z pamětníků této události později napsal (zřejmě aniž by si uvědomoval hořkou ironii), že „*smrt našeho buditele budila občanstvo plzeňské, duch vědomí vlasteneckého od té y se tam šířil...*“

V případech vlastenců, jimž se poštěstilo dosáhnout slušného tního zajištění, býval dokonce někdy tento fakt zamlčován, něco podezřelého – souvislosti s výše probíranými stereotypy ovosti“ v tomto případě jistě nepotřebují komentáře. Kruh se v podstatě uzavírá ...

Obálka: „Kněžna Libuše, věštící slávu Prahy – ztělesnění víry v lepší budoucnost: „český národ neskoná.“

Titulní list: Korunovační klenoty – historický symbol české státní samostatnosti.

Poznámka: Pro ilustrace bylo k této knížce použito dobových pohlednic. Kromě bezděčného půvabu vyplývajícího z naivity barvotiskových obrázků dokládají pohlednice, které jsou přece především předmětem běžné spotřeby a zbožím, hluboké vrůstání historického mýtu do každodenního života